

Міністерство юстиції України

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: 10.32353/khrife.2.2023

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Збірник наукових праць

Виходить друком чотири рази на рік

Паралельне видання

Започатковано 2001 року

Випуск 2 (31)

Харків
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
2023

DOI: 10.32353/khrife.2.2023

УДК 343.98

T33

ISSN 1993-0917 (Print)

e-ISSN 2708-5171 (Online)

Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, доктора філософії (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р. № 886)

Засновники:

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»;
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

*Рекомендовано до друку вченою радою ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(протокол № 7 від 28.06.2023 р.)*

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :
ТЗЗ зб. наук. пр. — Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. — Вип. 2 (31). — 156, [4] с.

Черговий випуск збірника містить матеріали з криміналістики, теорії та методики судової експертизи, а також інформацію про щорічну зустріч учасників ENFSI, міжнародну конференцію, організовану установою-засновницею, і співпрацю з Міжнародною комісією з питань зниклих безвісти. Нашими авторами є представники судово-експертних установ, закладів вищої освіти, правоохоронних органів України й іноземних держав.

Для здобувачів освіти і працівників закладів освіти. Збірник може стати в пригоді правоохоронцям, правникам і науковцям.

УДК 343.98

Редакційна колегія застосовує подвійне «сліпе» рецензування (*double anonymized peer review*). Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори.

Автори заявляють, що їхні думки, викладені в цих статтях, вільні від впливу установ, у яких вони працюють.

Надіслано до наукових бібліотек і державних установ України й іноземних держав. Повнотекстову електронну версію розміщено у відкритому доступі на сайті видання за посиланням:
<https://khrife-journal.org/index.php/journal>.

Збірник наукових праць індексовано в Google Scholar, міжнародних реферативних базах даних Academic Scientific Journals Indexing, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), ERIH PLUS, Europub, Index Copernicus International, MIAR, Polska Bibliografia Naukowa, RefSeek, ResearchBib, Ulrich's, WorldCat, на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI, також його повнотекстові мережеві версії розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

© Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2023

Зміст

СТАТТЯ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Олександр Ключев. Взаємодія Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» з Європейською мережею судово-експертних установ	5
---	---

ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА

Валерій Сокурєнко. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування порушень законів і звичаїв війни	11
Ігор Богданюк. Судова теплотехнічна експертиза: предмет, об'єкт, завдання, основні напрями досліджень	25
Вадим Хоша. Значення судово-експертної діяльності для здійснення правосуддя в Україні	41
Іван Яценко. Правовий статус і гносеологічна характеристика об'єктів судово-ветеринарної експертизи	63

НАУКОВІ НОТАТКИ

Тетяна Харіна, Оксана Русанова. Сміслова реальність у контексті судово-психологічної експертизи (<i>оглядова стаття</i>)	103
Анатолій Старушкевич. Розслідування злочинів: науковий метод Альфредо Нічефоро	121
В'ячеслав Гонтаренко. Проблеми законодавчого регламентування судових експертиз, призначених під час розслідування домашнього насильства	136

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертизи та криміналістики»	149
Щорічна зустріч членів — учасників Європейської мережі судово-експертних установ	151
Співпраця з Міжнародною комісією з питань зниклих безвісти	153

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Головний редактор

Проф. Олександр Ключев, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Співголовний редактор

Проф. Валерій Шепітько, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Відповідальний секретар

Проф. Елла Сімакова-Єфремян, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Редакційна колегія

Патвакан Восканян, канд. хім. наук, Національне
бюро експертиз Національної академії наук
(Вірменія).

Асоц. проф. Даріуш Зуба, д-р хім. наук, Інститут
судових експертиз (Польща).

Проф. Александар Іванович, д-р юрид. наук,
Судово-експертний центр (Чорногорія).

Ольга Катарага, PhD із права, Національний
центр судових експертиз (Молдова).

Проф. Відмантис Егідіус Курапка, д-р права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Проф. Гендрик Малевскі, д-р права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Гедрюс Мозурайтіс, д-р права, Центр судової
експертизи (Литва).

Ніколаос Цатіс, PhD, Афінський національний
університет імені Каподистрії (Греція).

Габріеле Юодкайте-Гранскіене, д-ка права,
членкиня Верховного Суду
Литовської Республіки (Литва).

Консультативна колегія

Лариса Дереча, канд. біол. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Журавель, д-р юрид. наук,
Національна академія правових наук України
(Україна).

Проф. Оксана Капліна, д-ка юрид. наук, Націо-
нальний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Проф. Ігор Крайнов, д-р техн. наук,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Василь Ольховський, д-р мед. наук,
Харківський національний медичний
університет (Україна).

Проф. Ірина Петрова, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Євген Попович, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Семиноженко, д-р фіз-мат.
наук, Північно-Східний науковий центр
Національної академії наук та Міністерства
освіти і науки України (Україна).

Проф. Олег Угровецький, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Віктор Шевчук, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Вадим Хоша, канд. юрид. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Михайло Щербаковський, д-р юрид. наук,
Харківський національний університет
внутрішніх справ (Україна).

Провідні редактори

Анатолій Тяпкін

Ігор Лущик

Тетяна Кіпущева

Інна Копитіна

Мовні редактори

Андрій Бубліков

Дарина Духненко

Тетяна Дрощенко

Адреса редакційної колегії: Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61117.

Тел: +38 (057) 372-20-01, e-mail: zbirnyk_nscfsi@hniise.gov.ua

Взаємодія Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» з Європейською мережею судово-експертних установ

Олександр Ключев *

* Д-р юрид. наук, професор, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8722-4781>

DOI: 10.32353/khrife.2.2023.01 УДК 343.98:341.232

Надійшло 26.06.2023 / Прийнято до друку 26.06.2023 /

Доступно онлайн 30.06.2023

Судова експертиза та криміналістика — це дві наукові галузі сучасного світу, що сприяють розкриттю злочинів і здійсненню правосуддя. Щоденно вони набувають усе більшого значення в нашому суспільстві, стаючи невід'ємною складовою правопорядку й безпеки.

Збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» висвітлює багатогранність цих дисциплін у науковому, правовому та практичному контекстах. На його сторінках учені, дослідники і практики різних країн обмінюються результатами унікальних досліджень, непересічним досвідом, порушують нагальні проблеми та пропонують шляхи їх розв'язання, окреслюють перспективи на майбутнє.

Судова експертиза є одним із провідних інструментів розслідування злочинів: її фахівці аналізують докази й ідентифікують осіб, за її результатами встановлюють беззаперечні факти, її висновки гарантують справедливість у судових справах. Криміналістика, своєю чергою, відіграє важливу роль у виявленні й аналізуванні кримінальних актів, забезпечуючи необхідну базу даних для судових рішень.

У цьому випуску вміщено напрацювання, присвячені різноманітним аспектам судової експертизи та криміналістики: новим методологічним і методичним підходам та технологіям, правовим і прикладним аспектам цих дисциплін. Ми впевнені, що цей збірник стане цінним джерелом інформації для науковців, правоохоронців, суддів, студентів та всіх, хто цікавиться роботою судових експертів і криміналістів.

Судова експертиза та криміналістика залишаються важливими складовими сучасного правопорядку й вирішальними чинниками забезпечення справедливості та безпеки в суспільстві. Наш часопис спрямований на невинний розвиток цих дисциплін, сприяючи обміну знаннями й новаторськими дослідженнями, маючи на меті сталий генезис судової науки загалом. Ми запрошуємо читачів до захопливого світу судової експертизи та криміналістики і сподіваємося, що матеріали цього збірника надихнуть вас на нові досягнення в цих важливих галузях.

Розвиток судової експертизи та криміналістики в Україні багато в чому завдячує активній співпраці іноземних і міжнародних судово-експертних установ із вітчизняними, зокрема Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — ННЦ ICE) із Європейською мережею судово-експертних установ (англ. *European Network of Forensic Science Institutes*, далі — *ENFSI*).

ENFSI об'єднує судові експертні установи різних країн Європи з метою сприяння обміну знаннями та досвідом, навчанню та фаховому вдосконаленню, створенню єдиних стандартів і методик у судовій експертизі.

ENFSI активно працює над створенням стандартів і спільних підходів у галузі криміналістики та судової експертизи, що позитивно позначається на якості судових досліджень і підвищенні ефективності правосуддя в Європі. *ENFSI* розробляє та впроваджує стандарти й нормативи в галузі криміналістики й судової експертизи, покликані забезпечити єдність підходів і високу якість досліджень у різних країнах та сформулювати надійну доказову базу судових справ. У межах своєї діяльності *ENFSI* також підтримує наукові дослідження й розроблення нових методів і технологій у криміналістиці та судовій експертизі, сприяє обміну

інформацією та досвідом між криміналістичними службами різних країн.

Варто звернути окрему увагу на невинний розвиток нових технологій як один із пріоритетних напрямів діяльності *ENFSI*. Установи, що є членами цієї мережі, активно впроваджують сучасні технології, серед яких ДНК-аналіз, біометрія, кіберкриміналістика та інші, спрямовані на покращення засобів виявлення й розслідування злочинів. Загалом діяльність *ENFSI* сприяє зміцненню справедливості, безпеки та правопорядку в Європі й за її межами.

ENFSI щороку влаштовує зустрічі своїх членів для звітування за підсумками минулого року та ухвалення планів на майбутній. Цьогоріч (24–26.05.2023) у Гаазі (Королівство Нідерланди) упродовж триденного заходу відбулися семінари з питань діджиталізації судово-експертної діяльності та використання штучного інтелекту для оптимізації й підвищення ефективності судової експертизи. Учасники обговорили нагальні проблеми, шляхи їх розв'язання та напрями подальшої співпраці членів *ENFSI*. На ділових засіданнях представники Ради *ENFSI* звітували про діяльність мережі у 2022 році, обговорили й узгодили стратегічний план розвитку до 2026 року та зміни до конституції організації, ухвалили фінансовий звіт і бюджет на 2024 рік, розглянули інші питання діяльності мережі.

ННЦ ICE й *ENFSI* вже не перший рік співпрацюють у галузі судових експертиз і криміналістики, що сприяє підвищенню якості судових експертиз, скороченню строків їх виконання, беззаперечності висновків експертів на етапі здійснення правосуддя. *ENFSI* є важливим інструментом для обміну знаннями й досвідом між судовими експертами різних країн, тож співпраця з такою мережею допомагає національним експертним установам підвищити свої стандарти та

зміцнити здатність виконувати незалежні й об'єктивні експертизи.

Повертаючись до поточного випуску збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», традиційно акцентуємо увагу на тому, що наш часопис індексовано в *Google Scholar*, міжнародних реферативних базах даних *Academic Scientific Journals Indexing*, *Bielefeld Academic Search Engine (BASE)*, *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*, *Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD)*, *Directory of Research Journals Indexing (DRJI)*, *ERIH PLUS*, *Europub*, *Index Copernicus International*, *MIAR*, *Polska Bibliografia Naukowa*, *RefSeek*, *ResearchBib*, *Ulrich's*, *WorldCat*, на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI, також його повнотекстові мережеві версії розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Мін'юсту України, закладів вищої освіти МВС України та ін.

Нагадаємо, що збірник традиційно містить розділи із дослідницькими роботами й науковими нотатками. Перша стаття розділу із дослідницькими роботами авторства доктора юридичних наук, професора **Валерія Сокуренька** присвячена техніко-криміналістичному забезпеченню розслідування порушень законів і звичаїв війни. Автор мав на меті визначити чинники, які впливають на техніко-криміналістичне забезпечення розслідування порушень законів і звичаїв війни; схарактеризувати техніко-криміналістичні засоби відповідно до конкретних ситуацій досліджуваних злочинів; надати практичні рекомендації із використання видів і засобів криміналістичної техніки в цих ситуаціях. У статті обґрунтовано, що огляд місця події (як важливе джерело доказів) на окупованих і деокупованих територіях має свої особливості (через небезпеку територій, де

ведуться активні бойові дії; фізичну неможливість здійснити слідчі (розшукові) дії і/або затримати винних осіб тощо): зокрема, важливого значення у цьому разі набувають техніко-криміналістичні засоби дослідження цифрових слідів. Тематика дослідження порушує важливу тему українського сьогодення. Автор звертає увагу, що використовувані для таких розслідувань криміналістичні обліки (зокрема, мультимодальні), потребують удосконалення із застосуванням новітнього іноземного досвіду, що сприятиме виявленню максимальної кількості джерел доказової інформації та підвищить оперативність і якість її отримання.

У статті «Судова теплотехнічна експертиза: предмет, об'єкт, завдання, основні напрями досліджень» кандидат юридичних наук, старший дослідник **Ігор Богданюк** докладно розглядає процес формування теплотехнічних досліджень як окремого виду судової інженерно-технічної експертизи за принципами генезису в судовій експертології, аналізує останні напрацювання в царині використання спеціальних знань під час виробництва, розподілу, передавання та споживання енергоресурсів. Емпірична частина цього рукопису містить аналіз виконаних у ННЦ ІСЕ комплексних експертних досліджень із порушень обліку та крадіжок природного газу шляхом утручання в роботу приладів обліку, із визначення обсягу виконаних робіт із монтажу, випробування й експлуатації теплотехнічного устаткування. Автор пропонує власне бачення предмета судової теплотехнічної експертизи, загального переліку завдань судової теплотехнічної експертизи зі структуруванням за чотирма групами, основних напрямів досліджень у судовій теплотехнічній експертизі.

Наступний матеріал присвячено значенню судово-експертної діяльності для здійснення правосуддя в Україні. Кандидат юридичних наук, старший

дослідник **Вадим Хоша** дослідив організацію, специфіку й особливості судової влади, провідним завданням якої є здійснення правосуддя. У статті узагальнено законодавство України щодо реалізації правосуддя та визначено суб'єктів, дотичних до цього виду державної діяльності, простежено правовий статус слідчого судді та з'ясовано його компетенцію, окреслено наявні змістовні та формальні характеристики правової категорії поняття «правосуддя» із метою сформувати коло суб'єктів, на яких спрямовано експертне забезпечення. Доволі цікавим є аналіз автором найпоширеніших підходів до визначення поняття «судово-експертна діяльність», розкрито особливості та зміст цього виду державної діяльності. Результатом цього дослідження стало авторське визначення поняття «експертне забезпечення правосуддя», виклад сучасного розуміння судово-експертної діяльності й актуального переліку її напрямів.

У статті «Правовий статус і гносеологічна характеристика об'єктів судово-ветеринарної експертизи» доктор ветеринарних наук, професор **Іван Яценко** пропонує власне формулювання дефініції «об'єкти судово-ветеринарного дослідження» як матеріальних і матеріалізованих джерел інформації про подію правопорушення, які судовий експерт усебічно, повно, об'єктивно й безпосередньо досліджує під час проведення судово-ветеринарної експертизи на основі спеціальних знань, застосовуючи взаємопов'язаний комплекс методів, способів і засобів для розв'язання діагностичних та ситуаційних експертних завдань, поставлених у процесуальному документі про призначення судово-ветеринарної експертизи (залучення судового експерта). Увагу акцентовано на тому, що матеріальними об'єктами судово-ветеринарної експертизи є живі підекспертні тварини й підекспертні

труп тварин, корми й кормові добавки, біологічний матеріал тваринного походження й елементи речової обстановки місця події, а матеріалізованими — матеріали справи (провадження) і матеріали, отримані під час оперативно-розшукової і/або слідчої діяльності (протокол огляду місця події, схеми, фото- і відеодокументи тощо), ветеринарні документи (протоколи патологоанатомічного розтину трупів тварин, акти епізоотичного обстеження господарства, журнали реєстрації та лікування хворих тварин і видачі ветеринарних документів, історія хвороби та витяг із амбулаторної картки тварини, результати лабораторних досліджень біологічних рідин організму (крові, сечі, жовчі, калу, шлункового соку тощо) і бактеріологічного, вірусологічного, мікологічного досліджень біологічного матеріалу, клінічних діагностичних досліджень, експлуатаційний дозвіл та ін.). Пропоноване наукове дослідження є дуже масштабним і ґрунтовним: спираючись на власний багаторічний досвід судового експерта, автор порушив важливі для судової ветеринарії теми.

Розділ із науковими нотатками відкриває оглядова стаття **Тетяни Харіної** й **Оксани Русанової** із розглядом інваріативних положень визначення смислу, які повторюються в різних психологічних концепціях незалежно одне від одного. Авторки зазначають сучасні концепції психології, які розглядають онтологічні, феноменологічні й діяльнісні аспекти смислу; за допомогою загально-теоретичних методів наукового пізнання виокремлюють основні відмінності когнітивної та дискурсивної психології з погляду теоретичного підґрунтя психологічних феноменів; висвітлюють низку методологічних проблем, пов'язаних із розв'язанням нагальних експертних завдань судово-психологічної експертизи (з урахуванням особливостей проведення комплексних психолого-лінгвістичних

експертиз). Дослідниці виокремлюють шість різновидів динамічної смислової системи особистості (особистісний смисл, смислову настанову, смислову диспозицію, мотив, смисловий конструкт та особистісну цінність), на які експерт-психолог має зважати, аналізуючи феномени й закономірності смислової регуляції діяльності та свідомості людини в юридично значущих ситуаціях. Акцентовано на багатогранності смислової реальності, яка набуває різних форм і виявляється в різних психологічних ефектах.

Автор наступних наукових нотаток, кандидат юридичних наук, доцент **Анатолій Старушкевич**, аналізує роль наукового методу розслідування злочинів, розробленого А. Нічефоро, для становлення криміналістичного вчення про методи розслідування кримінальних правопорушень і криміналістичної методики як складової сучасної криміналістики. Автор рукопису зауважує, що в побудові свого методу А. Нічефоро задіяв загальнонаукові методи та прийоми (висування гіпотез, метод графів, аналіз, синтез, дедукцію, індукцію, аналогію), комплексний підхід, системність, етапність, знання психології. Особливу вагу акцентовано на ролі професійних і психологічних якостей слідчого, яких потребує реалізація аналізованого методу: кмітливість, спостережливість, уміння на практиці застосовувати логічні прийоми й операції (індукцію, дедукцію, аналіз, висування гіпотез тощо), інтелектуальна розвиненість, наявність досвіду. Удало запозичений А. Нічефоро із фундаментальних наук прийом висування гіпотез — це прообраз сучасного методу версерування (метод висування й перевірки версій). А. Нічефоро відкидав прийоми, які могли б завдати випробуваній особі будь-яких страждань: позбавлення сну, застосування психотропних препаратів і/або моральних

знущань, допит під гіпнозом. Анатолій Старушкевич слушно зауважує, що метод розслідування злочинів за А. Нічефоро став важливим кроком для становлення криміналістичного вчення про методи розслідування кримінальних правопорушень і теоретичних засад сучасної криміналістичної методики.

Завершує розділ із науковими нотатками стаття **В'ячеслава Гонтаренка**, присвячена проблемам законодавчого регламентування судових експертиз, призначених під час розслідування домашнього насильства. У цьому матеріалі докладно проаналізовано кримінальне процесуальне законодавство та нормативно-правові акти України й іноземних держав, а також позиції провідних вітчизняних науковців із цього питання. У кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, доволі актуальним є питання щодо своєчасного призначення та проведення експертиз для з'ясування фактів фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства. Названі чинники здебільшого встановлюють шляхом проведення криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, здійснюваних винятково державними спеціалізованими експертними установами, що інколи стає на заваді повному й об'єктивному розслідуванню та заважає учасникам кримінального провадження обрати найбільш кваліфікованого експерта. Автор висловлює рекомендації скасувати монополію державних експертних установ на проведення таких експертиз, що допоможе постраждалим реалізувати право на справедливе правосуддя. Увагу акцентовано на питаннях процесуальної правоздатності потерпілого, показання якого є одним з найважливіших джерел доказів. Оскільки найчастіше об'єктами судово-психіатричної експертизи стають підозрювані, запропоновано відповідні зміни й доповнення до Кримінального

процесуального кодексу та деяких нормативно-правових актів України, які стосуються призначення судово-психіатричної експертизи потерпілих.

Зупинимось докладніше на традиційній рубриці «Новини наукового життя». Хотілося б привернути увагу читачів до інформації про Міжнародну науково-практичну конференцію «Актуальні питання судової експертизи та криміналістики», яка відбулася 19 травня 2023 року в ННЦ ICE.

На заході обговорили здобутки наукових шкіл Л. Ю. Ароцкера та М. В. Салтевського, нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності, криміналістичні проблеми протидії організованих злочинності, а також актуальні питання теорії та практики судової експертизи (дослідження в умовах воєнного стану й фіксування збитків, заподіяних російським агресором нашої державі та її громадянам).

Організований ННЦ ICE захід укотре об'єднав однодумців, які опікуються розв'язанням проблем судової експертизи та криміналістики не тільки в Україні, а й у всьому цивілізованому світі.

Не менш важливою подією стала Щорічна зустріч членів — учасників *ENFSI*, про яку докладніше йдеться вище. Зустріч у Гаазі продемонструвала непересічне значення співпраці й обміну інформацією між криміналістами різних країн для підвищення якості судової експертизи.

Важливою складовою наукового життя ННЦ ICE також є співпраця з Міжна-

родною комісією з питань зниклих безвісти, яка набула особливого значення у світлі викликів, що через війну постали перед усім українським суспільством, зокрема експертами. Сьогодні питання пошуку зниклих безвісти є одним із наріжних, а в ідентифікації таких осіб чільне місце посідають ДНК-дослідження.

Принагідно закликаємо авторів наукових праць дотримувати етичних і формальних норм, подаючи наукові статті для оприлюднення до редакції збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики». Ці норми передбачено стандартами якості наукових робіт і їх викладення, заведеними у світовому науковому товаристві (зокрема, публікаційними принципами *Publishing Ethics Resource Kit (PERK)*, рекомендаціями *Elsevier*, Комітету з етики публікацій (*Committee on Publication Ethics, COPE*), Етичним кодексом ученого України, а також досвідом роботи іноземних та українських професійних об'єднань, наукових організацій, редколегій і редакцій видань).

Ми запрошуємо знаних науковців і вчених-початківців України й іноземних держав, аспірантів закладів вищої освіти й науково-дослідних установ, а також досвідчених судових експертів і експертів-дебютантів, які мають інтерес і схильність як до наукових, так і до практичних досліджень у сфері експертного забезпечення правосуддя, видати друком свої напрацювання на сторінках нашого часопису.

Разом ми переможемо! Слава Україні!

Клюев, О. (2023). Взаємодія Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» з Європейською мережею судово-експертних установ. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (31). С. 5—10. DOI: 10.32353/khrife.2.2023.01.

Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування порушень законів і звичаїв війни

Валерій Сокурєнко * а

* Д-р юрид. наук, проф., Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8923-5639>, e-mail: rector_hnuvs@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.2.2023.02 УДК 343.98:341.4

Надійшло 16.02.2023 / Рецензовано 13.03.2023 / Прийнято до друку 21.03.2023 /
Доступно онлайн 30.06.2023

Розглянуто актуальні питання розслідування порушень законів і звичаїв війни, що потребує застосування криміналістичної техніки. Автор мав на меті (за допомогою формально-логічного та системно-структурного методів): визначити чинники, які впливають на техніко-криміналістичне забезпечення розслідування порушень законів і звичаїв війни; схарактеризувати техніко-криміналістичні засоби відповідно до конкретних ситуацій досліджуваних злочинів; надати практичні рекомендації із використання видів і засобів криміналістичної техніки в цих ситуаціях. Зауважено, що техніко-криміналістичне забезпечення розслідування порушень законів і звичаїв війни обумовлено кримінально-правовими та криміналістичними аспектами. Обґрунтовано, що огляд місця події (як важливе джерело доказів) на окупованих і деокупованих територіях має свої особливості (через небезпеку територій, де ведуться активні бойові дії; фізичну неможливість здійснити слідчі (розшукові) дії і/або затримати винних осіб тощо): зокрема, важливого значення у цьому разі набувають техніко-криміналістичні засоби дослідження цифрових слідів. Доведено необхідність під час розслідування порушень законів і звичаїв війни убезпечити працівників правоохоронних органів засобами захисту й відрядити їм на допомогу фахівців у галузі вибухотехніки, геномного аналізу, криміналістичної 3D-реконструкції, профілювання доквілля та ін. Використовувані для таких розслідувань криміналістичні обліки (зокрема, мультимодальні), потребують удосконалення із застосуванням новітнього іноземного досвіду, що сприятиме виявленню максимальної кількості джерел доказової інформації та підвищить оперативність і якість її отримання.

Ключові слова: *воєнні злочини; розслідування кримінальних правопорушень; техніко-криміналістичне забезпечення; криміналістична методика; порушення законів і звичаїв війни; криміналістика.*

Постановка наукової проблеми

Із початком повномасштабної російської агресії перед органами досудового розслідування постали нові виклики, пов'язані з необхідністю швидкого, усебічного та якісного документування, збирання доказової інформації про воєнні злочини, серед яких понад 90 % складають порушення законів і звичаїв війни (ст. 438 Кримінального кодексу України ¹). Наприклад, за даними Офісу Генерального прокурора, 2022 року (від моменту вторгнення РФ до України) відкрито 49 483 кримінальних проваджень за цією статтею ².

Безумовно, ефективне розслідування таких кримінальних правопорушень неможливе без використання криміналістичної техніки. Застосування на-

уково-технічних засобів отримання доказової інформації зумовлено багатьма чинниками й має здійснюватися в певній послідовності. Тому питання вибору техніко-криміналістичних засобів і методів виявлення, фіксування й дослідження матеріальних слідів та інших джерел доказової інформації під час розслідування таких злочинів потребують докладного розгляду.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Питання стратегії й тактики досудового розслідування воєнних злочинів ретельно досліджувати такі науковці: Д. О. Коваль і Р. А. Авраменко ³; О. В. Батюк і С. О. Дмитрів ⁴; О. М. Дуфенюк ⁵; О. В. Червякова ⁶; А. В. Шульженко ⁷.

- 1 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.03.2023).
- 2 Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень — грудень 2022 року / Офіс Генпрокурора : офіц. сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 17.03.2023).
- 3 Коваль Д. О., Авраменко Р. А. Воєнні злочини. Особливості розслідування міжнародних злочинів, скоєних в контексті збройного конфлікту на Донбасі. Київ ; Одеса, 2019. 36 с. URL: <https://truth-hounds.org/wp-content/uploads/2019/12/%D0%92%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D1%96-%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-Truth-Hounds.pdf> (дата звернення: 15.03.2023).
- 4 Батюк О. В., Дмитрів С. О. До питання організації розслідування військових злочинів. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 3 (13). С. 77—87. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3976> (дата звернення: 15.03.2023).
- 5 Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 369—374. DOI: [10.32782/2524-0374/2022-4/88](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88) (дата звернення: 15.03.2023).
- 6 Червякова О. В. Відповідальність за воєнні злочини: механізми та процеси відновлення суверенітету та безпеки України. *Форум права*. 2020. № 61 (2). С. 150—162. DOI: [10.5281/zenodo.3883835](https://doi.org/10.5281/zenodo.3883835) (дата звернення: 15.03.2023).
- 7 Шульженко А. В. Проблеми доказування об'єктивної сторони у злочинах про порушення законів і звичаїв війни. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2 (98). С. 261—270. DOI: [10.33766/2524-0323.98.261-270](https://doi.org/10.33766/2524-0323.98.261-270) (дата звернення: 15.03.2023).

Окремі питання техніко-криміналістичного забезпечення воєнних злочинів докладно розглянув Р. Л. Степанюк⁸.

Водночас немає комплексних досліджень щодо техніко-криміналістичного забезпечення розслідування порушень законів і звичаїв війни з урахуванням іноземного досвіду та ситуацій, якими обумовлено вибір техніко-криміналістичних засобів.

Мета статті

Визначити особливості техніко-криміналістичного забезпечення розслідування порушень законів і звичаїв війни з урахуванням чинників, які впливають на їхнє техніко-криміналістичне забезпечення. Схарактеризувати техніко-криміналістичні засоби відповідно до конкретних ситуацій техніко-криміналістичного забезпечення досліджуваних злочинів з урахуванням іноземного досвіду.

Методи дослідження

За допомогою формально-логічного методу визначено особливості техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування порушень законів і звичаїв війни. Системно-структурний метод дав змогу класифікувати засоби техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування таких злочинів з урахуванням іноземного досвіду.

Викладення основного матеріалу дослідження

У криміналістичній літературі техніко-криміналістичне забезпечення визначено як систему науково-технічних засобів, призначених для проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), судових дій, експертного дослідження, а також інформаційної підтримки досудового розслідування, судових справ і спеціально розроблених технічних прийомів, методів, методик їх використання, необхідних для динамічної оптимізації діяльності органів кримінальної юстиції із запобігання кримінальним правопорушенням, їх розслідування й судового розгляду⁹.

Під час розслідування воєнних злочинів джерелами значущої інформації є такі:

- особистісні — показання свідків, потерпілих, підозрюваних (найчастіше ними є полонені);
- речові — матеріальна обстановка; місця руйнувань; залишена техніка, речі, зброя, боєприпаси та їхні фрагменти, вибухонебезпечні об'єкти, які не детонували; трупи з ознаками насильницької смерті; сліди біологічного походження. До цих слідів належать також матеріали й речовини, що засвідчують факти застосування забороненої зброї або забруднення екосистеми

8 Степанюк Р. Л. Деякі питання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25.11.2022). Харків, 2022. С. 368—371. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/15094> (дата звернення: 15.03.2023).

9 Павлюк Н. В. Поняття та інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. Вип. 15. С. 96—104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2015_15_15 (дата звернення: 10.03.2023).

(грунту, води та ін.) небезпечними речовинами;

- цифрові — матеріали фото-, відеофіксування подій; дані електронних, комп'ютерних і телекомунікаційних мереж; дані геолокації засобів, оснащених GPS-маяками; дані з відкритих джерел цифрової інформації тощо;
- документальні — протоколи; розпорядження; накази; плани проведення військових операцій; замовлення на постачання; особисті документи комбатантів; фінансові документи тощо ¹⁰.

Робота із цими джерелами інформації потребує використання техніко-криміналістичних засобів, які сприяють швидкому, повному й неупередженому розслідуванню та судовому розгляду порушень законів і звичаїв війни.

Зауважимо, що техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень реалізують під час:

- проведення окремих слідчих (розшукових) дій;
- призначення та проведення криміналістичних експертиз.

Криміналістичну техніку застосовують на всіх етапах розслідування. Її складають елементи, що утворюють систему: криміналістична фотографія, відеозапис; криміналістичне дослідження слідів; криміналістичне дослідження ознак зовнішності людини; техніко-криміналістичне дослідження документів; криміналістичне дослідження письма; криміналістичне дослідження зброї, бо-

єприпасів, вибухових пристроїв і слідів їх застосування; криміналістичне дослідження речовин, матеріалів і виробів; криміналістичне дослідження голосу людини; одорологія та криміналістична реєстрація.

Отже, засоби криміналістичної техніки різноманітні. Їх використання залежить від виду кримінального правопорушення, наявної доказової інформації й техніко-криміналістичних ситуацій. Ми погоджуємося з В. С. Бондар у тому, що техніко-криміналістична ситуація — це обстановка, що склалася на певний момент розслідування й зумовлює необхідність застосування конкретних науково-технічних засобів і методів ¹¹.

Ситуаційна зумовленість передбачає:

- необхідність застосування науково-технічних засобів;
- конкретний вид технічних засобів або комплекс таких засобів, способи, методи та суб'єктів їх застосування;
- характер об'єктів, щодо яких потрібно застосувати науково-технічні засоби;
- певні результати, які заплановано отримати в результаті застосування науково-технічних засобів і методів (зокрема, забезпечити придатність слідів для подальшого дослідження) ¹².

Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування порушень законів і звичаїв війни обумовлено особливостями їх розслідування — кримінально-правовими та криміналістичними

10 Дуфенюк О. М. Зазнач. твір. С. 372. DOI: [10.32782/2524-0374/2022-4/88](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88) (дата звернення: 15.03.2023).

11 Бондар В. С. Особливості вирішення техніко-криміналістичних завдань досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 284—296. DOI: [10.33994/kndise.2021.66.28](https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.28) (дата звернення: 15.03.2023).

12 Там само.

аспектами. Із-поміж криміналістичних варто назвати такі:

- особливості слідової картини злочинів;
- суб'єкти техніко-криміналістичного забезпечення (слідчі, працівники оперативних підрозділів, експерти);
- особливості техніко-криміналістичних ситуацій. На ситуації впливають такі чинники: неможливість здійснити слідчі (розшукові) дії на окупованих територіях; небезпека проводити слідчі (розшукові) дії на території, де ведуться активні бойові дії; неможливість затримати винних осіб, які перебувають на території країни-агресора.

Із-поміж ситуацій розслідування, які мають місце на початковому етапі і які зумовлюють подальші техніко-криміналістичні ситуації, виокремимо такі:

- порушення законів і звичаїв війни на окупованій території;
- порушення законів і звичаїв війни на підконтрольній Україні території.

Отже, серед типових техніко-криміналістичних ситуацій можна виокремити науково-технічні засоби й методи збирання доказів:

- на окупованій території;
- на території, підконтрольній Україні.

Як зазначає О. В. Фесенко, у разі якщо злочин скоєно на тимчасово окупованій

території, найчастіше джерелами доказів стають відомості, отримані: за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій (зокрема, за результатами зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж і електронних інформаційних систем: прослуховування телефонів осіб, причетних до скоєння злочину; отримання доступу до електронної поштової скриньки особи); із засобів масової інформації та зі всесвітньої мережі «Інтернет», а також допит свідків чи потерпілих, що змогли виїхати на підконтрольну Україні територію¹³.

Наведена ситуація свідчить про особливе значення для подібних розслідувань засобів дослідження цифрових слідів. Серед них важливо виокремити протокол Берклі з ведення розслідувань із використанням відкритих цифрових даних¹⁴ (далі — *протокол Берклі*), розроблений школою права Університету Каліфорнії (англ. *University of California, Berkeley*) та Офісом Верховного комісара ООН з прав людини. Україна перейняла іноземний досвід: цей протокол складають саме під час огляду місця події на окупованій території.

Протокол Берклі — це практичний посібник з ефективного використання цифрової інформації з відкритим вихідним кодом (доступом) під час розслідування порушень міжнародного кримінального права, прав людини, гуманітарного права, миру та безпеки людства¹⁵. Ми проаналізували протоколи

13 Фесенко О. В. Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях. *Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях*: мат-ли кругл. столу. (Київ, 26.07.2016). Київ, 2016. С. 122–125.

14 Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних / Управлін. Верховн. комісара ООН з прав людини та Центру з прав людини Каліфорн. ун-ту в Берклі, Юрид. шк., 2022. 119 с. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 11.02.2023).

15 Там само.

огляду місця події з використанням положень протоколу Берклі, що є оглядом вебсторінок, інформацію з яких надалі можна використати як доказ.

Іноземний досвід свідчить про те, що онлайн-матеріали необхідно збирати в їх рідному або максимально наближеному до такого формату. Онлайн-інформацію слід збирати так, щоби дати змогу надалі з'ясувати достовірність і цілісність її даних ¹⁶.

Розглянемо збирання цифрових слідів під час розслідування злочинів докладніше. Насамперед слідчому необхідно використовувати геопросторову інформацію. Таку інформацію можна отримати в результаті аналізу контенту картографічних додатків мобільних пристроїв і їхніх карт пам'яті, а також хмарних сервісів, на яких зберігають дані програм геолокації. Про необхідність збирання такої інформації свідчить також іноземний досвід ¹⁷.

За допомогою цифрової інформації можна встановити:

- осіб, причетних до злочину;
- свідків із-поміж очевидців;
- викрадене майно;
- місце скоєння злочину;
- час події;
- тривалість перебування особи в певному місці;
- факт перебування в одному місці різних осіб, зокрема співучасників злочину.

Для того щоб зібрати такі цифрові сліди, використовують спеціальні програмно-апаратні комплекси для криміналістичного дослідження контенту, які дають змогу:

- вилучати дані з мобільних пристроїв (на платформі iOS, Android, BlackBerry, WindowsPhone);
- імпортувати резервні копії пристроїв, а також фізичні образи (JTAG, Chip-off);
- отримувати дані із хмарних сховищ (фізичне зберігання даних з комп'ютера на серверах хостингових компаній);
- завантажувати й аналізувати дані автоматизованих систем обліку наданих операторами мобільного зв'язку послуг;
- вилучати контакти, повідомлення, дзвінки, файлову систему, місце розташування та видалену інформацію;
- знаходити загальні місця перебування декількох осіб і будувати маршрути їхнього пересування;
- виявляти зв'язки між декількома пристроями;
- переглядати всі події в хронологічній послідовності й виявляти періоди активності користувача;
- аналізувати контент за ключовими словами;
- використовувати пошукові фільтри для швидкого виявлення необхідної інформації.

Окрім того, такі програмно-апаратні комплекси дають змогу досліджувати структури файлової системи (включно з видаленими даними); вилучати ім'я користувача, паролі, файли історії, тимчасові файли; аналізувати геопросторову інформацію про попередні місця перебування підозрюваного.

16 Documenting International Crimes and Human Rights Violations for Criminal Accountability Purposes: Guidelines for Civil Society Organisations. 21 Sept 2022 / European Union Agency for Criminal Justice Cooperation. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/publication/documenting-international-crimes-and-human-rights-violations> (дата звернення: 15.03.2023).

17 Протокол Берклі ... URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 15.03.2023).

Слідчі та спеціалісти, які збирають і досліджують таку інформацію, мають дбати про безпеку. Це стосується програмного забезпечення й телекомунікаційних мереж. Отже, згадані суб'єкти повинні мати знання в галузі цифрових технологій і постійно їх удосконалювати. Тобто однією з особливостей техніко-криміналістичного забезпечення розслідування порушень законів і звичаїв війни, скоєних на окупованій території, є використання техніко-криміналістичних засобів і методів збирання цифрових доказів.

Джерелами доказів на деокупованій території є: огляд місця події; допити свідків і потерпілих; слідчі експерименти й інші слідчі (розшукові) дії. Важливо пам'ятати, що деокупована територія залишається дуже небезпечною. Тому слідчим групам доводиться діяти в несприятливих умовах: підвищеного ризику; швидкої зміни обстановки; наявності вибухонебезпечних предметів; загроз обстрілів, обвалів, руйнувань будівель і споруд; пошкодження транспортних та енергетичних мереж.

У такій ситуації важливим завданням є також безпекова складова: наприклад, забезпечення працівників правоохоронних органів засобами захисту (спеціальним одягом), залучення фахівців із розмінування територій тощо.

Зважаючи на специфіку розслідування таких злочинів, до проведення слідчих (розшукових) дій можна залучити військового фахівця, який відповідно до ст. 71 Кримінального процесуального кодексу України¹⁸ має статус спеціаліста.

Наступна особливість техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів у зазначеній ситуації — використання таких технічних засобів, як-от: металошукачі, трупощукачі, магнітні піднімачі, набори для роботи з мікрооб'єктами, набори технічних засобів для виявлення видалених зображень на металах, пересувні вибухотехнічні лабораторії (наприклад, «МО-Імпульс», прилад «БМ», піднімач «МР-1», піднімач «Спрут», набір «Молекула», «Слід-4», «Феррит-1») ¹⁹.

Під час оглядів місць події на деокупованих територіях слідчому доцільно використовувати безпілотні літальні апарати. Квадрокоптери у процесі огляду дають змогу з висоти оцінити масштаби руйнувань та оглянути територію на наявність підозрілих предметів (пасток, розтяжок тощо). Такі літальні апарати спрощують огляд місця події та підвищують безпеку його учасників.

Під час огляду місця події слідчий вилучає речові докази, які потрібно дослідити якнайшвидше. Утім, досвідчені у розслідуванні порушень законів і звичаїв війни іноземні фахівці рекомендують не чіпати й не збирати небезпечні предмети. Натомість вони радять фіксувати небезпечні предмети за допомогою фотографування (фільмування) і докладно описувати їх у протоколі, але в жодному разі не вилучати з місця події ²⁰.

Перелік технічних засобів, застосовуваних на місці події, залежить від наявних слідів та обстановки, у якій його складають. Найчастіше під час розслідування порушень правил і звичаїв війни

18 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.03.2023).

19 Маланчук П. М., Мантула А. П. Перспективи розвитку криміналістичної техніки в розслідуванні, розкритті і попередженні злочинів. *Young Scientist*. 2017. № 11 (51). С. 914—918. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_11_223 (дата звернення: 15.03.2023).

20 Documenting International Crimes ... URL: <https://www.eurojust.europa.eu/publication/documenting-international-crimes-and-human-rights-violations> (дата звернення: 15.03.2023).

слідчий має справу зі слідами вибуху. Тому він має знатися на спеціальному обладнанні: засобах транспортування вибухових пристроїв; засобах виявлення й ідентифікації вибухових пристроїв і речовин; засобах контактної та дистанційної роботи з вибуховими пристроями; спеціальних пересувних вибухотехнічних лабораторіях.

Техніко-криміналістичні засоби дослідження вибухових пристроїв і речовин різноманітні й залежать від видів вибухових матеріалів та конструкцій вибухових пристроїв.

Так, серед науково-технічних засобів, застосовуваних під час виявлення вибухонебезпечних об'єктів, сьогодні особливого значення набувають засоби фото- та відеотехніки. Як зазначає Ю. П. Приходько, це пов'язано з тим, що вибухові речовини змінюють свої властивості під дією кисню, а це згодом може негативно позначитися на їх збереженні, транспортуванні та дослідженні²¹.

Вибухонебезпечні об'єкти у твердому, пастоподібному, рідинному вигляді здебільшого вилучають за допомогою набору інструментів зі спеціальної криміналістичної валізи. У разі громіздкості таких вибухонебезпечних об'єктів або неможливості їх транспортувати

змиви тампонами проводять на місці події²².

Під час проведення огляду варто також подбати:

- про спеціалізований транспорт (мікроавтобуси для перевезення криміналістичної техніки, вилучених доказів; пересувні криміналістичні лабораторії; землерийну техніку; мобільні рефрижератори для транспортування трупів до пунктів проведення судово-медичних розтинів тощо);
- техніко-криміналістичні засоби, призначені для пакування речових доказів, вилучення об'єктів, проведення досліджень у польових умовах;
- інше обладнання (для перевірки територій і знешкодження потенційно небезпечних вибухових об'єктів, спеціальне судово-археологічне, рентгенівське, освітлювальне, вимірювальне обладнання тощо).

Під час розслідування злочинів слідчому доводиться також звертатися по інформацію до криміналістичних обліків: дактилоскопічного; зразків ДНК; розшуку зниклих безвісти осіб; установлення осіб невпізнаних трупів; розшукуваних

21 Приходько Ю. Особливості техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з кримінальними вибухами. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2015. № 5/1. С. 106—113. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2305/1/%D0%9E%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%BE-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96%D0%B2%2C%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%E2%80%99%D1%8F%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B7%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D0%B2%D0%B8%D0%B1%D1%83%D1%85%D0%B0%D0%BC%D0%B8.pdf> (дата звернення: 15.03.2023).

22 Там само.

транспортних засобів (зокрема, у зв'язку з безвісним зникненням особи); викраденої, утраченої, вилученої, знайденої, добровільно зданої зброї (із-поміж тієї, яку незаконно зберігали) та ін.

Варто зауважити, що в сучасному світі новітніх технологій стрімко розвиваються мультимодальні криміналістичні обліки, які поєднують кілька параметрів: приміром, відбитки пальців рук, зображення обличчя й сітківки ока²³.

Із метою поліпшити дактилоскопічну ідентифікацію та автоматизувати дактилоскопічні обліки також запроваджують різні способи дактилоскопіювання, зокрема безконтактний. За допомогою цих технологій криміналісти, експерти, поліцейські можуть швидко й легко порівняти відбитки пальців на місці злочину з розширеною віртуальною базою даних. Окрім того, використання безконтактного дактилоскопіювання дає змогу отримати відбитки пальців високої якості, без забруднення та з мінімальними витратами часу.

Під час розслідування воєнних злочинів доволі часто доводиться ідентифікувати трупи. Це можна здійснювати візуально за рисами зовнішності або за допомогою досліджень судово-медичної одонтології, геномної ДНК. Роботу судового медика значно ускладнюють: фрагментування тіла внаслідок тяжких вибухових, вогнепальних та інших поранень; кількаразове переміщення трупа сторонніми особами; зміни місця

поховання людських останків; довготривале перебування тіла на відкритому вологому повітрі, поховання у вологому ґрунті і/або в масових похованнях (оскільки це прискорює процеси гниття й омилення трупа).

До процесуальних дій у місцях масових поховань іноземні колеги радять залучати фахівців судової антропології та судової археології²⁴.

Британські науковці стверджують: за умови виявлення ознак перепоховання тіл або за наявності інформації про їх переміщення транспортом доцільно досліджувати ґрунти, рослинність, пилок, нашаровані у вигляді осаду на тілі або одязі потерпілого внаслідок контакту з ними. Порівняння цих даних із даними балістичних досліджень, інших зразків дає змогу визначити первинне та вторинне місця злочину: цей метод називають *профілюванням довкілля* (уперше його використали під час розслідування воєнних злочинів у Міжнародному трибуналі щодо колишньої Югославії)²⁵.

Що стосується зразків ДНК, то наразі під час генотипоскопічних досліджень здебільшого використовують так зване профілювання ДНК за допомогою трасування доказів (волосся або зразків шкіри). Утім, якщо ці зразки мають високий ступінь деградації, для аналізу старих кісток або зубів доцільно застосувати секвенсер ДНК²⁶.

Важливого значення останнім часом набуває дослідження змішаних зразків

23 Rajasekar V., Predić B., Saracevic M., Elhoseny M., Karabasevic D., Stanujkic D., Jayapaul P. Enhanced multimodal biometric recognition approach for smart cities based on an optimized fuzzy genetic algorithm. *Scientific Reports*. 2022. Vol. 12. Art. 622. DOI: 10.1038/s41598-021-04652-3 (дата звернення: 15.03.2023).

24 Духенюк О. М. Значч. твір. С. 373. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-4/88 (дата звернення: 15.03.2023).

25 Brown A. G. The use of forensic botany and geology in war crimes investigations in NE Bosnia. *Forensic Science International*. 2006. Vol. 163. Is. 3. Pp. 204—210. DOI: 10.1016/j.forsciint.2006.05.025 (дата звернення: 15.03.2023).

26 Kreeger L. R., Weiss D. M. *Forensic DNA Fundamentals for the Prosecutor*. Be not Afraid. USA : American Prosecutors Research Institute, 2003. 39 p. URL: <https://www.crime-scene-investigator.net/APRI-DNAfundamentalsprosecutor.pdf> (дата звернення: 15.03.2023).

ДНК. Особливо гостро це питання постає в разі знайдення масових поховань. Донедавна змішані зразки ДНК (ДНК кількох осіб) науковці вважали непридатними для дослідження, оскільки не вміли їх розділяти. Сьогодні вже розроблено методи та програмне забезпечення для інтерпретації складних міксів ДНК, які здатні виокремлювати ДНК чотирьох осіб: ці технології вже використовують у США, Новій Зеландії та Австралії²⁷. Такий іноземний досвід є вкрай актуальним для України в умовах воєнного стану.

Наприклад, для розслідування масових поховань у Бучі й під Харковом українські експерти успішно використовували подаровану французькими партнерами мобільну ДНК-лабораторію: завдяки їй обладнанню навіть за спаленими та змішаними рештками фахівці точно визначили генетичні профілі, що сприяло оперативній ідентифікації загиблих²⁸.

Окрім того, іноземні науковці здійснюють численні дослідження, спрямовані на вдосконалення: методів ідентифікації за ДНК і за протеїновими маркерами волосся людини (185 унікальних протеїнових маркерів уже мож-

на (разом із профайлінгом ДНК) використовувати для ідентифікації людини: їхні комбінації дають змогу виокремити одну людину серед мільйона²⁹); методів дослідження слідів крові на місці події і слідів пострілу на різних перешкодах тощо.

Важливого значення під час розслідування таких злочинів набуває також криміналістична 3D-реконструкція обличчя за знайденими кістками черепа. Світова наукова спільнота продовжує досліджувати можливості використання тривимірного друкування для реконструкції обличчя за кістками черепа³⁰. Люксембурзька компанія *Artec3D* надала Україні 30 бездротових 3D-сканерів *Artec Leo*, за допомогою яких вітчизняні експерти не тільки реконструюють обличчя жертв, а й оперативно документують людські останки, зберігають докази пошкодження будівель, транспортних засобів та об'єктів інфраструктури³¹.

Що стосується виявлення ушкоджень на тілі потерпілих, то варто відзначити позитивний досвід фотографування з альтернативним освітленням, яке сприяє виявленню ушкоджень ще до їхньої появи на шкірі (спеціальна камера з використанням синього світла

27 Biebert F. R., Buckleton J. S., Budowle B., Butler J. M., Coble M. D. Evaluation of forensic DNA mixture evidence: protocol for evaluation, interpretation, and statistical calculations using the combined probability of inclusion. *BMC Genetics*. 2016. Vol. 17. Art. 125. DOI: [10.1186/s12863-016-0429-7](https://doi.org/10.1186/s12863-016-0429-7) (дата звернення: 15.03.2023).

28 Vergano D., Lisnych K. Ukraine is jump-starting its war-crimes investigations with a French mobile DNA lab / *TheMessenger*. 11/15/2022. URL: <https://themessenger.com/grid/a-french-mobile-dna-lab-is-helping-ukraine-investigate-war-crimes-and-mass-graves> (дата звернення: 10.03.2023).

29 Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Новітні зарубіжні розробки та перспективні дослідження у галузі техніко-криміналістичного забезпечення протидії злочинності. *Право і Безпека*. 2017. № 2. С. 96—101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2017_2_19 (дата звернення: 15.03.2023).

30 Gupta S., Gupta V., Vij H., Vij R., Tyagi N. Forensic Facial Reconstruction: The Final Frontier. *Journal of Clinical and Diagnostic Research*. 2015. Vol. 9. Is. 9. Pp. 26—28. DOI: [10.7860/JCDR/2015/14621.6568](https://doi.org/10.7860/JCDR/2015/14621.6568) (дата звернення: 15.03.2023).

31 3D Scanning Will Be Used in Ukraine to Document Evidence of War Crimes / *TECH-LABS*. Aug 30, 2022. URL: <https://tech-labs.com/news/3d-scanning-will-be-used-ukraine-document-evidence-war-crimes> (дата звернення: 10.03.2023).

й помаранчевих фільтрів здатні виокремити підшкірні ушкодження, невидимі для неозброєного ока)³².

Висновки

Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування порушень законів і звичаїв війни обумовлено особливостями їх розслідування — кримінально-правовими та криміналістичними аспектами. Із-поміж криміналістичних варто назвати такі:

- особливості слідової картини злочинів;
- суб'єкти техніко-криміналістичного забезпечення (слідчі, працівники оперативних підрозділів, експерти);
- особливості техніко-криміналістичних ситуацій. На ситуації впливають такі чинники: неможливість здійснити слідчі (розшукові) дії на окупованих територіях; небезпека проводити слідчі (розшукові) дії на територіях, де ведуться активні бойові дії; неможливість затримати винних осіб, які перебувають на території країни-агресора.

Типовими техніко-криміналістичними ситуаціями є науково-технічні засоби й методи збирання доказів:

- на окупованій території;
- на території, підконтрольній Україні.

У першій ситуації особливого значення набувають техніко-криміналістичні засоби дослідження цифрових слідів, поміж яких важливо виокремити протокол Берклі. Суб'єкти застосування техніко-криміналістичних засобів мають дбати про безпекову складову, про-

грамне забезпечення, телекомунікаційні мережі та ін.

Джерелами доказів на деокупованій території є: огляд місця події; допити свідків і потерпілих; слідчі експерименти й інші слідчі (розшукові) дії. Важливо пам'ятати, що деокупована територія залишається дуже небезпечною. Тому слідчим групам доводиться діяти в несприятливих умовах: підвищеного ризику; швидкої зміни обстановки; наявності вибухонебезпечних предметів; загроз обстрілів, обвалів, руйнувань будівель і споруд; пошкодження транспортних та енергетичних мереж. У такій ситуації важливим завданням є також безпекова складова: наприклад, забезпечення працівників правоохоронних органів засобами захисту (спеціальним одягом), залучення фахівців із розмінування територій тощо.

Під час оглядів місць події на деокупованих територіях слідчому доцільно використовувати безпілотні літальні апарати. Квадрокоптери у процесі огляду дають змогу з висоти оцінити масштаби руйнувань та оглянути територію на наявність підозрілих предметів (пасток, розтяжок тощо). Такі літальні апарати спрощують огляд місця події та підвищують безпеку його учасників. Доцільно також відрядити на допомогу слідчим і працівникам правоохоронних органів фахівців у галузі вибухотехніки, геномного аналізу, криміналістичної 3D-реконструкції, профілювання довкілля та ін.

Використовувані для таких розслідувань криміналістичні обліки (дактилоскопічний; зразків ДНК; розшуку зниклих безвісти осіб; установлення осіб невідомих трупів; розшукуваних транспортних засобів (зокрема, у зв'язку з безвісним зникненням особи);

32 Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2017_2_19 (дата звернення: 15.03.2023).

викраденої, утраченої, вилученої, знайденої, добровільно зданої зброї (із-поміж тієї, яку незаконно зберігали) та ін.), зокрема мультимодальні, потребують удосконалення із застосуванням новітнього іноземного досвіду, що сприятиме виявленню максимальної кількості джерел доказової інформації та підвищить оперативність і якість її отримання.

Technical and Forensic Support for the Investigation of Violations of Laws and Customs of the War
Valerii Sokurenko

The paper describes up-to-date issues of investigating the violation of laws and customs of the war that requires the use of forensic techniques. The author aimed (through the formal logical and system-structural methods) to identify the factors that influence the technical and forensic support of the investigation of violations of laws and customs of the war; characterize forensic techniques in accordance with the specific situations of the crimes under study; to provide practical recommendations on the use of types and means of forensic techniques in these situations. It is noted that the technical and forensic support for the investigation of violations of the laws and customs of the war is conditioned by criminal law and forensic aspects. It is substantiated that the inspection of the scene (as an important source of evidence) in the occupied and deoccupied territories has its own peculiarities (due to the danger of the territories where active hostilities are taking place; physical impossibility to carry out investigative (search) actions and/or detain the perpetrators, etc.); in particular, the technical and forensic means investigating digital traces are of great importance in this case. The author proves the need to provide law enforcement officers with protective equipment and send specialists in the field of explosives engineering, genomic analysis, forensic 3D reconstruction, environmental profiling, etc. to help them during the investigation of

violations of the laws and customs of war. The forensic records used for such investigations (in particular, multimodal ones) need to be improved with the latest foreign experience, which will help identify the maximum number of sources of evidence and improve the efficiency and quality of its receipt.

Keywords: war crimes; investigation of criminal offenses; technical and forensic support; forensic methodology; violation of laws and customs of the war; forensic science.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

References

- 3D Scanning Will Be Used in Ukraine to Document Evidence of War Crimes (2022) / TECH-LABS. Aug 30, 2022. URL: <https://tech-labs.com/news/3d-scanning-will-be-used-ukraine-document-evidence-war-crimes>.
- Batiuk, O. V., Dmytriv, S. O. (2021). Do pytannia orhanizatsii rozsliduvannia viiskovykh zlochyniv [On the organization of war crimes investigations]. *Sotsialno-pravovi studii*. Vyp. 3 (13). URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3976> [in Ukrainian].
- Bieber, F. R., Buckleton, J. S., Budowle, B., Butler, J. M., Coble, M. D. (2016). Evaluation of forensic DNA mixture evidence: protocol for evaluation, interpretation, and statistical

- calculations using the combined probability of inclusion. *BMC Genetics*. Vol. 17. Art. 125. DOI: 10.1186/s12863-016-0429-7.
- Bondar, V. S. (2021). Osoblyvosti vyryshennia tekhniko-kryminalistychnykh zavdan dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen [Peculiarities of solving the technical and forensic tasks of pre-trial investigation of criminal offenses]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 66. DOI: 10.33994/kndise.2021.66.28 [in Ukrainian].
- Brown, A. G. (2006). The use of forensic botany and geology in war crimes investigations in NE Bosnia. *Forensic Science International*. Vol. 163. Is. 3. DOI: 10.1016/j.forsciint.2006.05.025.
- Cherviakova, O. V. (2020). Vidpovidalnist za voienni zlochyny: mekhanizmy ta protsesy vidnovlennia suverenitetu ta bezpeky Ukrainy [Accountability for War Crimes: Mechanisms and Processes for Restoring Ukraine's Sovereignty and Security]. *Forum prava*. № 61 (2). DOI: 10.5281/zenodo.3883835 [in Ukrainian].
- Documenting International Crimes and Human Rights Violations for Criminal Accountability Purposes: Guidelines for Civil Society Organisations* (2022) / European Union Agency for Criminal Justice Cooperation. 21 Sept 2022. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/publication/documenting-international-crimes-and-human-rights-violations>.
- Dufeniuk, O. M. (2022). Rozsliduvannia voiennykh zlochyv: lohistychni, kryminalistychni ta sudovo-medychni pytannia [Investigation of war crimes: logistical, criminalistic and forensic issues]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 4. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-4/88 [in Ukrainian].
- Fesenko, O. V. (2016). Osoblyvosti protsesualnoho dokazuvannia u kryminalnykh provadzhenniakh pro zlochyny, vchyneni na tymchasovo okupovanykh terytoriakh [Peculiarities of procedural evidence in criminal proceedings on crimes committed in the temporarily occupied territories]. *Osoblyvosti protsesualnoho dokazuvannia u kryminalnykh provadzhenniakh pro zlochyny, vchyneni na tymchasovo okupovanykh terytoriakh : mat-ly kruhl. stolu*. (Kyiv, 26.07.2016). Kyiv [in Ukrainian].
- Gupta, S., Gupta, V., Vij, H., Vij, R., Tyagi, N. (2015). Forensic Facial Reconstruction: The Final Frontier. *Journal of Clinical and Diagnostic Research*. Vol. 9. Is. 9. DOI: 10.7860/JCDR/2015/14621.6568.
- Koval, D. O., Avramenko, R. A. (2019). Voienni zlochyny. Osoblyvosti rozsliduvannia mizhnarodnykh zlochyv, skoienykh v konteksti zbroinoho konfliktu na Donbasi [War crimes. Peculiarities of international crimes investigations, committed in the context of the armed conflicts in Donbas]. Kyiv ; Odesa. URL: <https://truth-hounds.org/wp-content/uploads/2019/12/%D0%92%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D1%96-%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-Truth-Hounds.pdf> [in Ukrainian].
- Kreeger, L. R., Weiss, D. M. (2003). *Forensic DNA Fundamentals for the Prosecutor. Be not Afraid*. USA : American Prosecutors Research Institute. URL: <https://www.crime-scene-investigator.net/APRI-DNAfundamentalsprosecutor.pdf>.
- Malanchuk, P. M., Mantula, A. P. (2017). Perspektyvy rozvytku kryminalistychnoi tekhniky v rozsliduvanni, rozkrytti i poperedzhenni zlochyv [Prospects for the development of forensic technology in the investigation, detection and prevention of crimes]. *Young Scientist*. № 11 (51). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_11_223 [in Ukrainian].
- Pavliuk, N. V. (2015). Poniattia ta innovatsiini zasady tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochyv [Concept and innovative principles of technical and forensic support of crime investigation]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2015_15_15 [in Ukrainian].
- Protokol Berkli z vedennia rozsliduvan z vykorystanniam vidkrytykh tsyfrovnykh danykh (2022) [Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations] / Upravlin. Verkhovn. komisara OON z prav liudyny ta Tsentru z prav liudyny Kaliforn. un-tu

- v Berkli, Yuryd. shk. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> [in Ukrainian].
- Prykhodko, Yu. (2015). Osoblyvosti tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh z kryminalnymy vybukhamy [Features technical support forensic crime investigation, involved in criminal explosion]. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 5/1. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2305/1/%D0%9E%D1%81%D0%B%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%BE-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96%D0%B2%2C%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%E2%80%99%D1%8F%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B7%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D0%B2%D0%B8%D0%B1%D1%83%D1%85%D0%B0%D0%BC%D0%B8.pdf> [in Ukrainian].
- Rajasekar, V., Predić, B., Saracevic, M., Elhoseny, M., Karabasevic, D., Stanujkic, D., Jayapaul, P. (2022). Enhanced multimodal biometric recognition approach for smart cities based on an optimized fuzzy genetic algorithm. *Scientific Reports*. Vol. 12. Art. 622. DOI: 10.1038/s41598-021-04652-3.
- Shulzhenko, A. V. (2022). Problemy dokazuvannia ob'ektyvnoi storony u zlochynakh pro porushennia zakoniv i zvychaiv viiny [Problems of proving of the objective party in crimes on violation of the laws and customs of the war]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka*. Vyp. 2 (98). DOI: 10.33766/2524-0323.98.261-270 [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R. L. (2022). Deiaki pytannia tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennia rozsliduvannia voiennykh zlochyniv [Some issues of technical and forensic support for the investigation of war crimes]. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnogo protsesu v umovakh voiennoho stanu : tezy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Kharkiv, 25.11.2022). Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/15094> [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R. L., Lapta, S. P. (2017). Novitni zarubizhni rozrobky ta perspektyvni doslidzhennia u haluzi tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennia protydii zlochynnosti [The latest foreign developments and advanced research in the field of technical and forensic support for combating crime]. *Pravo i Bezpeka*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2017_2_19 [in Ukrainian].
- Vergano, D., Lisnycha, K. (2022). *Ukraine is jump-starting its war-crimes investigations with a French mobile DNA lab* / TheMessenger. 11/15/2022. URL: <https://themessenger.com/grid/a-french-mobile-dna-lab-is-helping-ukraine-investigate-war-crimes-and-mass-graves>.
- Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen — hruden 2022 roku (2022) [Single report on criminal offenses for January — December 2022] / Ofis Henprokurora : ofits. sait. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> [in Ukrainian].
- Сокуренько, В. (2023). Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування порушень законів і звичаїв війни. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (31). С. 11—24. DOI: 10.32353/khrife.2.2023.02.

Судова теплотехнічна експертиза: предмет, об'єкт, завдання, основні напрями досліджень

Ігор Богданюк *

* Канд. юрид. наук, ст. дослідн., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4782-9986>, e-mail: bogdanuk@hniise.gov.ua

DOI: 10.32353/khrife.2.2023.03 УДК [343.98:621.1](477)

Надійшло 20.03.2023 / Рецензовано 21.03.2023 / Прийнято до друку 22.03.2023 /
Доступно онлайн 30.06.2023

Розглянуто процес формування теплотехнічних досліджень як окремого виду судової інженерно-технічної експертизи за принципами генезису в судовій експертології. Проаналізовано останні дослідження в царині використання спеціальних знань під час виробництва, розподілу, передавання та споживання енергоресурсів. Здійснено огляд виконаних в Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» комплексних експертних досліджень із порушень обліку та крадіжок природного газу шляхом утручання в роботу приладів обліку, із визначення обсягу виконаних робіт із монтажу, випробування й експлуатації теплотехнічного устаткування. Мета: сформулювати визначення понять предмета й об'єкта судової теплотехнічної експертизи; скласти перелік напрямів теплотехнічних досліджень і сформувати за ними типові завдання для цього виду судової експертизи. Для досягнення поставленої мети застосовано методи наукового пізнання: спостереження, порівняння, абстрагування, аналіз, синтез, моделювання тощо. Запропоновано скорочене та розширене визначення предмета судової теплотехнічної експертизи. На підставі загальної структури завдань інженерно-технічних судових експертиз, а також за результатами аналізування запитів органів досудового розслідування й суду щодо проведення судових експертиз теплотехнічного напрямку розроблено загальний перелік завдань судової теплотехнічної експертизи зі структуруванням за чотирма групами. Складено перелік основних напрямів досліджень у судовій теплотехнічній експертизі.

Ключові слова: об'єкт, предмет, завдання, питання судової теплотехнічної експертизи; праксеологічний підхід; теплотехнічні дослідження; теплоенергетичне устаткування.

Постановка наукової проблеми

У нашій попередній науковій праці ми зауважували, зокрема, «що на праксеологічних засадах відбувається розвиток усіх родів і видів судових експертиз (зокрема, інженерно-технічних), тобто долається шлях, який можна вважати «класичним» шляхом генезису нових видів експертиз:

а) спочатку слідчий / суд складають постанову / ухвалу про призначення судових експертиз / залучення експертів;

б) у постанові / ухвалі слідчий / суд формулюють коло питань, які потребують розв'язання в межах судових експертиз;

в) судові експерти різних спеціальностей проводять низку експертиз, часто комплексних;

г) науковці узагальнюють експертну практику, результатом чого стає пропозиція започаткувати на нормативному рівні новий вид судової експертизи»¹.

М. Щербаковський² вважає праксеологічний підхід найважливішим принципом пізнання феномена судової експертизи, методологічне значення якого полягає в орієнтуванні теорії судових експертиз на розв'язання її безпосередніх завдань як прикладної науки. Практичні рекомендації, розроблені відповідно до принципів праксеології, дають змогу використовувати теоретично встановлені закономірності для побудови алгоритмів розв'язання конкретних

завдань у типових експертних ситуаціях, що можна реалізувати, зокрема, у теплотехнічних дослідженнях (на прикладі комплексних судових експертиз, виконаних фахівцями Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, далі — ННЦ ICE).

Започаткування нової інженерно-технічної експертизи за судово-експертною спеціальністю 10.30 «Теплотехнічні дослідження» є типовим прикладом генезису в судово-експертній діяльності. Зростання чисельності порушень нормативних вимог, зафіксованих енергопостачальними компаніями на об'єктах теплотехнічного та енергетичного призначення, збільшило кількість розслідуваних проваджень із цих питань і, відповідно, запитів органів досудового розслідування та судів до фахівців експертних установ, обізнаних в дослідженні теплових мереж, приладів обліку, джерел і перевірки розрахунків споживання теплової енергії тощо, що зрештою зумовило виокремлення теплотехнічних досліджень як виду судової експертизи. Визначення предмета й об'єкта судової теплотехнічної експертизи, формулювання завдань теплотехнічних досліджень є актуальною проблемою на сучасному етапі становлення цього виду судової експертизи.

- 1 Богданюк І. Загальна система завдань інженерно-технічних судових експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 4 (29). С. 110—123. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.05 (дата звернення: 16.02.2023).
- 2 Щербаковський М. Г. Методологія дослідження феномена судових експертиз. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 3 (75). С. 140. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/496/434> (дата звернення: 16.02.2023).

Аналіз основних досліджень і публікацій

Цікавими дослідженнями інженерно-технічних аспектів порушень Кодексу газорозподільних систем³ в Україні є роботи Д. Хомича й А. Гусака⁴ (із питань використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом утручання в роботу приладів обліку). Водночас порушення технічних та організаційних вимог із комерційного обліку теплової енергії, гарячої та питної води, а також самовільний демонтаж, умисне знищення, пошкодження, розкомплектування, інше несанкціоноване втручання в роботу вузлів комерційного обліку теплової енергії, гарячої чи питної води не знайшли відповідного висвітлення у спеціальній літературі із проведення судово-експертних досліджень.

На жаль, сучасні наукові публікації за цим напрямом досліджень мають доволі обмежений і несистемний характер. Так, М. Топоркова⁵ дослідила теплову енергію як об'єкт цивільних прав, але не приділила уваги механізмам і способам скоєння правопорушень, що нівелюють ці права. В. Куц і Ю. Кириченко⁶ докладно розглянули об'єкт злочинного посягання в питаннях застосування ст. 188-1 Кримінального кодексу України⁷ (далі — *КК України*) щодо споживання енергоресурсів. Кримінально-правова характеристика правопорушення, передбаченого ст. 188-1 КК України, як предмет наукових пошуків також перебувала в центрі уваги Т. Чумаченко⁸ (зокрема, викрадення теплової енергії шляхом її самовільного використання), О. Авдєєва⁹ та інших науковців. О. Гончаренко¹⁰ зазначає, що енергетична

- 3 Кодекс газорозподільних систем : затв. Постановою Нацком. енергетики, ком. послуг України від 30.09.2015 р. № 2494 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1379-15#Text> (дата звернення: 16.02.2023).
- 4 Хомич Д. Порушення та крадіжки при споживанні природного газу. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 186—190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2017_2_39 (дата звернення: 16.02.2023) ; Гусак А., Хомич Д. Тактика слідчого огляду під час розслідування викрадень природного газу в газових лічильниках. *Там само*. 2018. № 1 (11). С. 114—118. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/15138> (дата звернення: 16.02.2023).
- 5 Топоркова М. М. Теплова енергія як об'єкт цивільних прав. *Право і Безпека*. 2010. № 5. С. 274—276. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_5_66 (дата звернення: 16.02.2023).
- 6 Куц В., Кириченко Ю. Об'єкт незаконного використання електричної та теплової енергії. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 3. С. 49—54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2008_3_9 (дата звернення: 16.02.2023).
- 7 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 16.02.2023).
- 8 Чумаченко Т. А. Предмет викрадення електричної та теплової енергії шляхом її самовільного використання: проблеми визначення. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 8. С. 41—44 ; Її ж. Викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (ст. 188-1 КК України): кримінально-правова характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. С. 18.
- 9 Авдєєв О. О. Кримінально-правова характеристика злочину, передбаченого статтею 188-1 Кримінального кодексу України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 6. С. 25—35. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/665/kriminal_no_pravova_harakteristika_zlochinu_peredbachenogo_statteyu_188_1_kriminal_nogo_kodeksu_ukrayini.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення: 16.02.2023).
- 10 Гончаренко О. А. Об'єкт викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2009. Вип. 1. Т. 14. С. 72—77. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/711> (дата звернення: 16.02.2023).

галузь функціонує у формі своєрідного механізму, суб'єкти якого взаємопов'язані. Механізм виробництва, розподілу, передавання та споживання енергії є безперервним і створює умови для надійної роботи паливно-енергетичного комплексу загалом, на що обов'язково варто зважати, досліджуючи викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання. Варто зазначити, що певну кількість досліджень в експертних провадженнях щодо самовільного використання електричної енергії донедавна здійснювали комплексно, розв'язуючи завдання електротехнічної й економічної експертизи.

Для виконання електротехнічних експертиз фахівці Харківського інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (нині — ННЦ ІСЕ) ще 2017 р. запропонували відповідну експертну методику¹¹. Утім, пряме застосування її практичних напрацювань (певних принципів) у судових електротехнічних експертизах для дослідження самовільного використання теплової енергії є неможливим, хоча послугоування деякими положеннями згаданої методики є доцільним, потребуючи водночас певного доопрацювання. Окремого розгляду потребують питання експертної практики щодо проведення досліджень фактичного стану вузлів обліку газу, теплової енергії, питної води тощо. Основним виданням, присвяче-

ним будові лічильників газу та їх роботі, є довідник М. Андрієшина й О. Карпаша зі співавторами¹², а також інтернет-публікація В. Максимчука¹³.

Результати аналізування експертиз, виконаних у ННЦ ІСЕ за цим напрямом, свідчать, що фахівці найчастіше досліджують лічильники газу в межах завдань трасологічної судової експертизи без урахування загального стану всього устаткування (усіх засобів вимірювальної техніки) та умов його експлуатації. Трасологічні дослідження спрямовані передусім на встановлення процесу слідоутворення внаслідок утручання в роботу лічильників (зокрема, експертизи замикальних і запобіжних (контрольних) пристроїв (засобів), пломб тощо), натомість з'ясувати факти умісного знищення, пошкодження, розкомплектування, іншого несанкціонованого втручання в роботу вузла комерційного обліку теплової енергії, гарячої чи питної води, лічильників газу неможливо без спеціальних знань будови цих засобів вимірювальної техніки та спеціальних знань у галузі гідрогазодинаміки й технічної термодинаміки, що не належить до компетенції судового експерта-трасолога. Науково-технічна література з теплотехнічних досліджень, де вивчено, описано й викладено ці фізичні процеси, у науковому й інженерно-технічному (прикладному) полі станом на сьогодні представлена або застарілим теоретичним доробком

- 11 Методика дослідження засобів обліку електричної енергії та схем їх підключення з метою вирішення діагностичних завдань (реєстр. код 0.1.21). Харків : ХНДІСЕ Мін'юсту України, 2017 / Реєстр методик проведення судових експертиз Мін'юсту України : офіц. сайт. URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/page/1> (дата звернення: 16.02.2023).
- 12 Андрієшин М. П., Карпаш О. М., Марчук Я. С., Петришин І. С., Середюк О. Є., Чеховський С. А. Облік природного газу : довідник. Івано-Франківськ, 2008. 180 с. : іл.
- 13 Максимчук В. Прилади обліку газу: основні типи та особливості експлуатації. *Журнал головного енергетика*. 2021. № 05. URL: <https://jge.techmedia.com.ua/zhurnal-golovnoho-energetika-2021-5/prylady-obliku-hazu-osnovni-typy-ta-osoblyvosti-ekspluatatsiyi> (дата звернення: 16.02.2023).

(«Гідродинаміка» Л. Ландау й Є. Ліфшиця¹⁴), або окремими працями українських науковців («Гідрогазодинаміка» С. Василенка зі співавторами¹⁵ та О. Гусака зі співавторами¹⁶).

Наступним напрямом в проведенні досліджень, затребуваним органами досудового розслідування та суду, є розв'язання питання відповідності конкретного теплотехнічного устаткування нормативним вимогам і вимогам підприємства-виробника, а також питання про обсяг виконаних робіт з монтажу, випробування й експлуатації теплотехнічного устаткування. Оскільки теплотехнічне устаткування поширене в сучасному світі (як у промисловому, так і в побутовому використанні), а також різниться за призначенням, будовою та принципами роботи, виконати огляд останніх публікацій із цих питань проблематично через їх різноманітність та значний обсяг.

На нашу думку, на теренах України найавторитетнішими станом на сьогодні в галузі теплотехнічних досліджень є інтернет-видання «Енергетичні та теплотехнічні процеси й устаткування»¹⁷; «Східно-європейський фізичний журнал»¹⁸ (у частині публікацій із технічної теплофізики та промислової теплоенергетики); «Теплофізика та теплоенергетика»¹⁹ (у частині промислової теплоенергетики, перетворення віднов-

люваних видів енергії, вимірювальних приладів і методів вимірювання теплових величин та ін.).

Результати аналізування наукових публікацій дають змогу стверджувати, що наукові напрацювання із судової теплотехнічної експертизи потребують теоретичного структурування, узагальнення та методичної конкретизації окремих досліджуваних випадків, що насамперед передбачає визначення предмета й об'єкта судової теплотехнічної експертизи, формулювання завдань теплотехнічних досліджень і розроблення типових питань, які має розв'язувати судова теплотехнічна експертиза.

Мета статті

Метою цього дослідження є:

- 1) сформулювати визначення понять «предмет судової теплотехнічної експертизи» і «об'єкт судової теплотехнічної експертизи»;
- 2) скласти перелік напрямів теплотехнічних досліджень в судовій експертизі (на підставі результатів аналізування запитів органів досудового розслідування, судів і звернень фізичних та юридичних осіб);
- 3) виокремити типові завдання за визначеними напрямками теплотехнічних досліджень.

14 Ландау Л. Д., Ліфшиц Е. М. Теоретическая физика. В 10 т. Т. VI: Гидродинамика. 3-е изд., перераб. Москва, 1986. 736 с.

15 Василенко С. М., Кулінченко В. Р., Шевченко О. Ю., Піддубний В. А. Гідрогазодинаміка : монографія. Київ, 2016. 676 с.

16 Гусак О. Г., Шарапов С. О., Ратушний О. В. Гідрогазодинаміка : навч. посіб. Суми, 2022. 296 с.

17 Енергетичні та теплотехнічні процеси й устаткування / Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». URL: <http://vestnik.kpi.kharkov.ua/etpo/uk/pro-zhurnal/> (дата звернення: 16.02.2023).

18 Східно-європейський фізичний журнал / Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна. URL: <https://periodicals.karazin.ua/eejp/issue/view/1185> (дата звернення: 16.02.2023).

19 Теплофізика та теплоенергетика / Вид-во Інституту технічної теплофізики НАН України. URL: <http://itft.kiev.ua/vidavnicha-diyalnist/> (дата звернення: 16.02.2023).

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети використано такі методи наукового пізнання, як спостереження, порівняння, абстрагування, аналіз, синтез, моделювання тощо.

Викладення основного матеріалу дослідження

Для визначення предмета судової теплотехнічної експертизи потрібно звернутися до формулювання предмета судової експертології як науки. Найбільш вдалим ми вважаємо формулювання, наведене в книзі «Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта»: *«Предмет судової експертизи — це фактичні дані та обставини справи (провадження), встановлювані судовим експертом на підставі використання спеціальних знань шляхом застосування відповідних засобів (методів) при дослідженні матеріальних та матеріалізованих носіїв інформації з метою вирішення завдань судової експертизи»*²⁰.

Щодо визначення предмета судової експертології науковці перебувають на одній із двох позицій:

- 1) І. Алієв, Н. Клименко та М. Сегай вважають, що до предмета судової експертології мають належати закономірності, обумовлені криміналістикою, оскільки теорія судових експертиз сформована в її надрах і багато в чому базується на її методології. Така вимога стосується також дидактичної складової, що

містить професійну підготовку експертів різних спеціальностей;

- 2) Ф. Джавадов, С. Бичкова та І. Пиріг заперечують можливість належності правових та організаційних засад до предмета судової експертології.

Об'єкт і предмет дослідження є категоріями наукового процесу та співвіднесені як основне та детальне, загальне та часткове, первинне та вторинне. Звісно, ці поняття не є тотожними: наприклад, об'єкт дослідження для різних наук може бути спільним, а предмет — характерним лише для якоїсь однієї науки. Поняття об'єкта більш широке: воно охоплює явища зовнішнього світу, на які поширюються пізнання та практичний вплив суб'єктів, осіб.

Предмет же — це складова, конкретний аспект досліджуваного цією наукою об'єкта, тобто є втіленням кола найбільш суттєвих питань, які вона вивчає. Для спрощення сприйняття відмінності предмета й об'єкта, до цих понять доцільно застосувати конструкції «предмет — мета» і «об'єкт — засіб». Тобто можна стверджувати, що предмет — це найбільш суттєві, провідні властивості досліджуваного об'єкта (явища), на який спрямована пізнавальна діяльність. Поняття предмета й завдання експертизи (якщо завдання розуміти не в широкому сенсі — як конкретні питання, поставлені експертові особою або органом, що призначили судову експертизу, а у вузькому — як досягнення того, на що спрямована пізнавальна діяльність експерта) є тотожними. Отже, предмет експертизи обумовлено її завданнями, об'єктами й методами пізнання. Сталий зв'язок між предметом

20 Головченко Л. М., Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. та ін. Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта. Харків, 2016. С. 25. URL: <https://expertize-journal.org.ua/attachments/article/924/ose.pdf> (дата звернення: 09.11.2022).

і завданнями є важливим для досягнення поставленої нами мети.

На етапі підготовки до започаткування судової теплотехнічної експертизи фахівці ННЦ ІСЕ підготували необхідні зміни до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень²¹ (далі — НМР). Наказом Мін'юсту від 15.08.2022 р. № 3430/5²² розд. II НМР доповнено гл. 17, у п. 17.2 якої викладено такі основні завдання теплотехнічної експертизи:

«• визначення характеристик та параметрів об'єктів, пов'язаних з виробництвом, транспортуванням, постачанням та використанням (споживанням) теплової енергії;

• визначення відповідності теплотехнічного обладнання систем теплопостачання, опалення, вентиляції та кондиціонування вимогам, які встановлені в технічних умовах, нормах, стандартах та правилах;

• визначення технічного стану теплотехнічного обладнання, теплосилових установок, трубопроводів системи опалення з опалювальними приладами, теплообмінниками та запірно-регулювальною арматурою;

• встановлення причин і наслідків аварій та відмов теплотехнічного обладнання теплоенергетичних установок, які призвели до порушення режимів теплопостачання споживачів;

• встановлення причин і наслідків аварій та відмов досліджуваного устатку-

вання, під час роботи якого відбуваються теплові процеси з відхиленням параметрів цього процесу від штатного;

• встановлення режимів роботи теплових установок та механізму перебігу теплових процесів при технічній експлуатації теплотехнічного обладнання та складових елементів систем теплопостачання;

• встановлення фактичних обставин виникнення та перебігу теплових процесів у теплотехнічному обладнанні, устаткуванні, машинах та механізмах та/або їх складових;

• встановлення обсягу використання теплоти та/або палива на опалення, вентиляцію, водопостачання, технологічні, виробничі потреби.

Перед теплотехнічною експертизою можуть ставитись й інші завдання, якщо для їх розв'язання необхідні спеціальні знання в галузі теплотехніки та енергоефективних технологій. Спеціальні знання в галузі теплотехніки можуть також застосовуватись при комплексному вирішенні питань, де потрібно застосування спеціальних знань за іншими експертними спеціальностями»²³.

Під об'єктом судової експертизи розуміють «матеріальні (матеріалізовані) джерела інформації (предмети, утворення тощо), що досліджуються (пізнаються) експертом на основі застосування спеціальних знань, в межах предмета експертного дослідження певними методами та засобами з метою вирішення завдань

21 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.01.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 16.02.2023).

22 Зміни до деяких нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності : затв. наказом Мін'юсту України від 15.08.2022 р. № 3430/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0922-22#n24> (дата звернення: 16.02.2023).

23 Науково-методичні рекомендації URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 16.02.2023).

(питань), поставлених уповноваженою особою (органом)»²⁴.

Систематизуючи викладене вище, можна запропонувати таке визначення: **об'єкт судової теплотехнічної експертизи** — це відображення у вигляді матеріальних і матеріалізованих джерел інформації речових доказів (теплотехнічного устаткування й устаткування, у якому відбувається перетворення енергії, супроводжуване тепловими процесами; устаткування реєстрації параметрів; документів про явища та процеси, схеми, креслення тощо), розміщених у матеріалах справи (провадження). Наведене визначення є доволі стислим, зручним для окреслення меж застосування спеціальних знань, проте воно не повною мірою відповідає конструкціям «предмет — мета» і «об'єкт — засіб». Варто зауважити, що до об'єктів теплотехнічних досліджень належать: теплотехнічне обладнання та його складові, що виробляють теплову енергію шляхом перетворення механічної, електричної, хімічної енергії; устаткування теплоенергетичного призначення, що використовує теплову енергію для опалення, вентиляції, водопостачання, технологічних, виробничих або комунально-побутових потреб; теплосилові установки, що перетворюють теплоту на роботу або, навпаки, роботу на теплоту; системи паливо- й теплопостачання та інші інженерно-технічне устаткування або системи перетворення будь-якого виду енергії на теплову; складові такого устаткування, де відбувається нагрівання; системи охолодження та тепломасообміну речовин у твердому, рідкому й газоподібному агрегатних станах; системи передавання (транспор-

тування, постачання) теплової енергії, системи газо-, тепло- та водопостачання (газопроводи, паропроводи, трубопроводи гарячої води) разом із допоміжним обладнанням, що забезпечує транспортування й керування цими процесами; обладнання для обліку енергоресурсів (палива, теплової енергії, природного газу, води), засоби вимірювальної техніки для технічної реалізації такого обліку, інші складові та допоміжне устаткування вузлів обліку; системи утилізації (рекуперації), накопичення (акумуляції) теплової енергії; системи реєстрування параметрів роботи теплотехнічного устаткування; режими роботи (нормальні й аварійні) теплотехнічного устаткування; безпосередньо теплові процеси як фізичні явища в усіх формах їх виявлення та впливу на матеріали, речовини, машини, механізми, устаткування тощо; креслення, технологічні схеми, настанови, інструкції, регламенти роботи теплотехнічного устаткування та ін.

Зважаючи на викладене вище й ініційовану нами раніше загальну систему завдань інженерно-технічних судових експертиз²⁵, а також на результати аналізу запитів органів досудового розслідування та суду щодо проведення судових експертиз теплотехнічного напрямку, пропонуємо диференціювати завдання судової теплотехнічної експертизи за тими самими чотирма групами, що й завдання інженерно-технічної експертизи²⁶:

- перша група — дослідження стану об'єктів;
- друга група — установлення відповідності / невідповідності стану об'єкта певним вимогам;

24 Головченко Л. М., Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. та ін. Зазнач. твір. С. 27. URL: <https://expertize-journal.org.ua/attachments/article/924/ose.pdf> (дата звернення: 16.02.2023).

25 Богданюк І. Зазнач. твір. С. 120—121. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.05 (дата звернення: 16.02.2023).

26 Там само. С. 121.

- *третьою групою* — визначення механізму виникнення досліджуваної ситуації;
- *четвертою групою* — з'ясування причиново-наслідкових зв'язків у досліджуваній ситуації (події).

Синтезуючи закріплені в НМР основні завдання теплотехнічної експертизи²⁷ та запропоновану нами загальну систему завдань інженерно-технічних судових експертиз²⁸, можна схарактеризувати загальні завдання судової теплотехнічної експертизи.

Загальні завдання судової теплотехнічної експертизи

1. Дослідження стану об'єктів із визначенням:

1.1. Призначення об'єкта з ідентифікацією виконуваних функцій, ідентифікація об'єкта (тип, марка, модель, конструктивне виконання, модифікація тощо);

1.2. Характеристичних параметрів:

- а) техніко-експлуатаційних показників (температури, тиску, концентрації, щільності, швидкості, прискорення, струму, потоку та ін.), спеціальних характеристик і параметрів об'єктів, пов'язаних із виробництвом, транспортуванням, постачанням та використанням (споживанням) теплової енергії;
- б) технічних показників (рівня, групи, складності, конфігурації, меж застосування / використання та ін.);

1.3. Фактичного стану теплотехнічного обладнання, теплосило-

вих установок, трубопроводів опалення з опалювальними приладами, теплообмінників, запірно-регулювальної арматури, вузлів обліку, засобів вимірювальної техніки та контролю, систем газо-, тепло-, водопостачання (газопроводи, паропроводи, трубопроводи гарячої води) і кондиціонування, систем нагрівання й охолодження:

- а) цілісності (повна, часткова, сукупність фрагментів, фрагмент);
 - б) функційності (працездатний / непрацездатний, критичний / граничний стан тощо);
 - в) переліку фактичних дефектів із їх ідентифікацією та встановленням виду несправності об'єкта (часткова, повна, критична тощо) за зафіксованими в дослідженні дефектами;
 - г) виду несправності за способом виявлення (явна / прихована);
- #### **1.4. Режиму роботи / режиму технологічного процесу (зміни режиму в часі);**
- #### **1.5. Ідентифікації режиму роботи (штатний / нештатний / аварійний);**
- #### **1.6. Ідентифікації стану з визначенням виду досліджуваного стану (первинний / змінений). Визначення здійснених змін стану (у чому вони полягали);**
- #### **1.7. Ідентифікації досліджуваного теплового процесу;**

27 Див. п. 17.2 гл. 17 розд. II Науково-методичних рекомендацій ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 16.02.2023).

28 Богданюк І. Зазнач. твір. С. 120—121. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.05 (дата звернення: 16.02.2023).

- 1.8. Виду (характеру) несправностей (утрата цілісності; зношування; руйнування; термічні, механічні пошкодження тощо) об'єкта загалом або окремих його частин, елементів, фрагментів;
 - 1.9. Переліку (обсягу) робіт із відновлення, ремонту, усунення наслідків.
 2. Установлення відповідності або невідповідності стану об'єкта:
 - 2.1. Вимогам нормативно-технічних і нормативно-правових документів (технічним вимогам; технічним завданням; технічним умовам; умовам договору купівлі-продажу / надання послуг / поставки / зберігання / управління майном / оренди / приєднання; вимогам технологічних карт, якими регламентовано дотримання певних параметрів: витрат палива, вироблення, споживання / використання теплової енергії тощо);
 - 2.2. Вимогам нормативно-правових і нормативно-технічних документів (правил, інструкцій, настанов) щодо дій певних осіб;
 - 2.3. Обсягу виконаних робіт (вигодотворення, будівництва, монтаж, інші роботи, зокрема з модернізації, ремонту, відновлення) — вимогам нормативно-технічних і нормативно-правових документів, а також договорам, проектній документації та кошторисам.
 3. Дослідження об'єктів зі встановленням механізму виникнення досліджуваних:
 - 3.1. Теплового процесу, події, інциденту, ситуації, аварії тощо;
 - 3.2. Фактичного режиму роботи, фактичного технологічного процесу;
 - 3.3. Фактичного стану, наявних дефектів, несправності з визначенням механізму виникнення виду несправності через:
 - а) невміле поводження з устаткуванням / приладом / складовою;
 - б) неналежні й невідповідні експлуатацію (обслуговування), монтаж, зберігання;
 - в) перевантаження;
 - г) неміцність;
 - д) зношування;
 - е) старіння, деградацію;
 - ж) збіг експлуатаційного ресурсу;
 - и) конструктивну несправність;
 - к) виробничу або технологічну несправність.
 4. Установлення причиново-наслідкових зв'язків і зв'язків обумовленості:
 - 4.1. Набуття фактичного стану;
 - 4.2. Настання події, інциденту, ситуації, аварії;
 - 4.3. Неналежної експлуатації, неналежного використання.
- Для більш повного усвідомлення об'єкта судової теплотехнічної експертизи, визначення якого запропоновано вище, важливо добре розумітися на видах теплотехнічного устаткування та його особливостях, наприклад: промислове та побутове; теплогенерувальне та тепловикористальне; із розвинутою структурою за кількістю теплових процесів у робочому циклі та з одним видом теплового процесу; складне за конструктивною будовою та просте; системне за складом та одноприладне; із організацією теплового процесу

в замкненій системі та розімкненій; із єдиним або з різними принципами роботи тощо. З огляду на нескінченність цього переліку, обмежимося аналізом основних видів теплоенергетичного устаткування (тільки промислового призначення й без урахування конструктивних змін) як об'єктів судової теплотехнічної експертизи.

**Основні види
теплоенергетичного устаткування
як об'єкти експертних досліджень**

- Котельні установки.
- Камери згорання.
- Промислові печі.
- Паротурбінні установки.
- Газотурбінні й комбіновані установки.
- Двигуни внутрішнього згорання.
- Реактивні двигуни.
- Нагнітачі енергоносіїв (насоси, вентилятори, компресори).
- Трубопровідні системи й запірно-регулювальна арматура.
- Газорегулювальні пункти.
- Сушильні установки.
- Промислові тепло- та масообмінні апарати й установки.
- Холодильні та криогенні установки.
- Ядерні реактори.
- Парогенератори.
- Гідроелектростанції.
- Теплові електричні станції.
- Атомні електричні станції.
- Плазмові енергетичні установки.

- Системи опалення.
- Системи вентиляції та кондиціювання повітря.
- Системи теплофікації, опалення, теплоенергопостачання.
- Системи теплоенергопостачання промислових підприємств.
- Вузли обліку газу, води, пари, палива.
- Теплові акумулятори.

До основних видів теплоенергетичного устаткування належать як окремі види устаткування (що хоча і є комплексними виробами, проте за використанням або призначенням є лише елементами, наприклад: котельні, турбінні, сушильні, холодильні установки, тепломасообмінні апарати), так і системи, що містять декілька елементів, структурно та функційно пов'язаних між собою для виконання системних інтегральних функцій (наприклад: теплові й атомні електричні станції; системи опалення, вентиляції та кондиціювання; системи теплофікації та теплоенергопостачання). Такі системи можуть містити однакові елементи (див. рис. 1 і 2), але їх потрібно розглядати як окремі об'єкти дослідження, оскільки неправильно чи невдало скомпонована система може не виконувати покладених на неї функцій (або виконувати їх неналежно), навіть коли окремі елементи цілком відповідають необхідним якісним і функційним показникам.

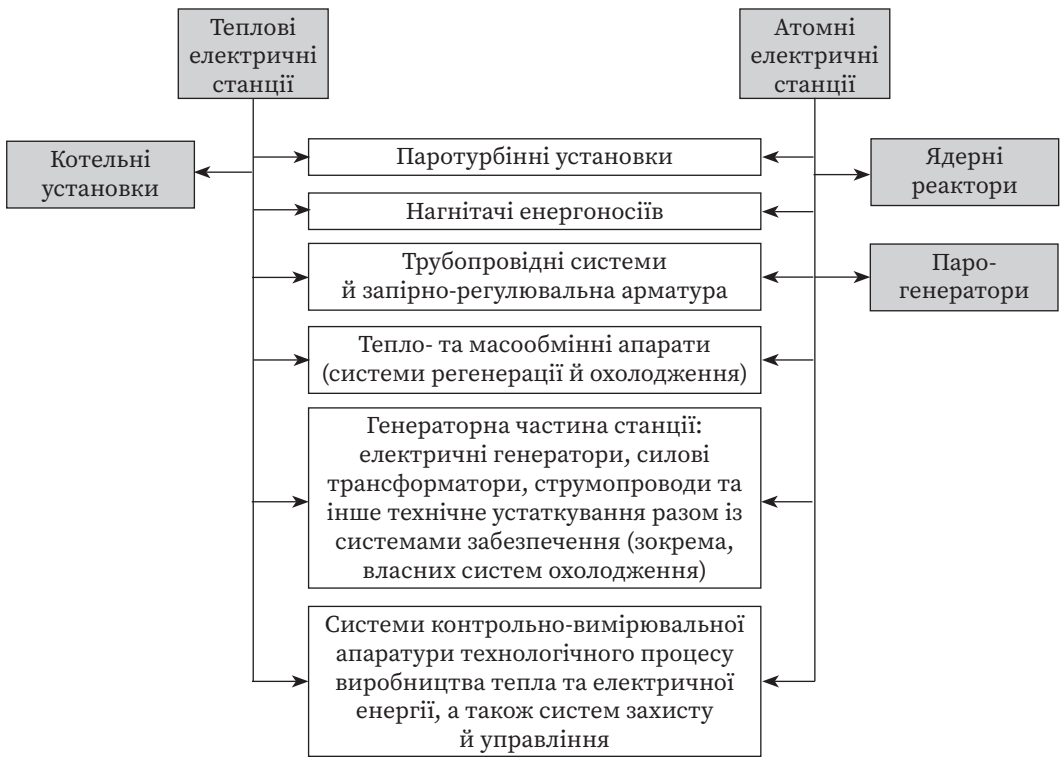

Рис. 1. Теплові й атомні електростанції як складні системні об'єкти дослідження судової теплотехнічної експертизи

Умовні позначення:

■ системний об'єкт

□ об'єкт, що є елементом системи та може бути підсистемою

Рис. 2. Структура складного системного об'єкта дослідження судової теплотехнічної експертизи

Умовні позначення:

■ системний об'єкт

□ об'єкт, що є елементом системи

Окремі елементи теплоенергетичного устаткування можуть мати свої внутрішні класифікації (див., наприклад,

рис. 3), і окремі позиції цих класифікацій можуть бути окремими об'єктами досліджень.

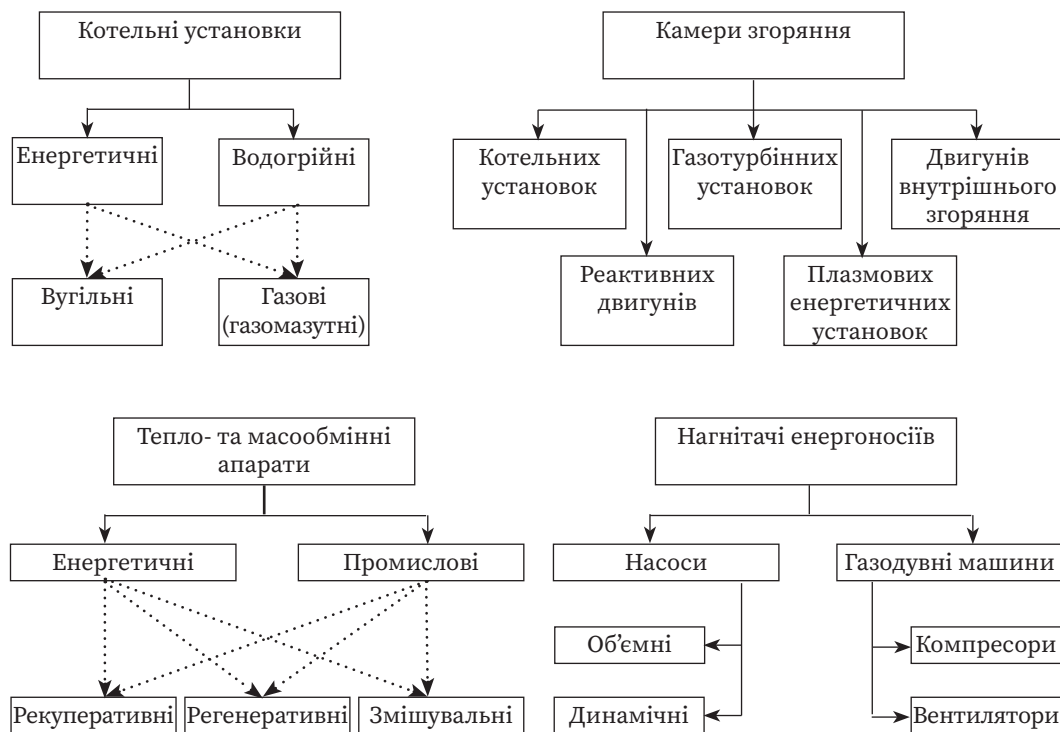

Рис. 3. Класифікація елементів систем теплотехнічного устаткування

Маємо зауважити, що в усьому різноманітті об'єктів теплотехнічного устаткування (як наявного, так і такого, що може бути створене) діють ті самі

універсальні фізичні процеси: механічні, термодинамічні, гідрогазодинамічні, тепломасообмінні (рис. 4).

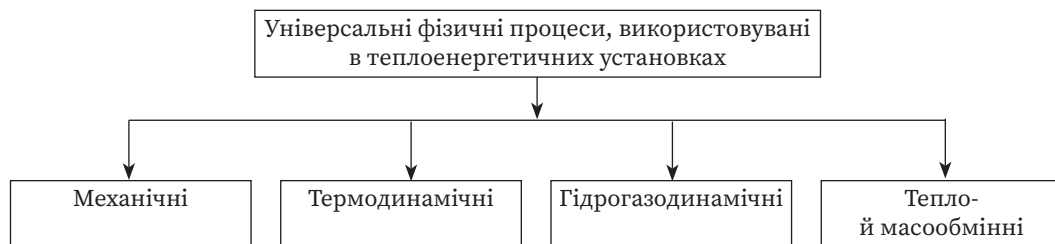

Рис. 4. Фізичні процеси в теплоенергетичних установках

Скласти всеохопний перелік тепло-енергетичного устаткування — завдання майже нездійсненне, тому що сьогодні людство послуговується безліччю різноманітних пристроїв та оснащення, які до того ж щодня вдосконалює. Ми навели орієнтовний перелік такого устаткування для цілісного розуміння предмета, об'єкта і завдань судової теплотехнічної експертизи й комплексного сприйняття її методології. Питання методології судової теплотехнічної експертизи потребують окремого дослідження, що є метою наших подальших наукових розвідок.

Висновки

Розглянуто процес формування теплотехнічних досліджень як окремого виду судової інженерно-технічної експертизи за принципами генезису в судовій експертології. Проаналізовано останні дослідження в царині використання спеціальних знань під час виробництва, розподілу, передавання та споживання енергоресурсів. Здійснено огляд виконаних в ННЦ ICE комплексних експертних досліджень із порушень обліку та крадіжок природного газу шляхом утручання в роботу приладів обліку, із визначення обсягу виконаних робіт із монтажу, випробування й експлуатації теплотехнічного устаткування. Обґрунтовано необхідність визначити поняття предмета й об'єкта судової теплотехнічної експертизи, сформулювати завдання теплотехнічних досліджень на етапі становлення цього виду судової експертизи. Запропоновано визначення предмета й об'єкта судової теплотехнічної експертизи. На підставі загальної структури завдань інженерно-технічних судових експертиз, а також за результатами аналізу запитів органів досудового розслідування та суду щодо проведення

судових експертиз теплотехнічного напрямку розроблено загальний перелік завдань судової теплотехнічної експертизи зі структуруванням за чотирма групами. Складено перелік основних напрямів досліджень судової теплотехнічної експертизи.

Forensic Thermal Analysis: Topic, Object, Tasks, Main Research Directions

Ihor Bohdaniuk

Formation procedure of thermal engineering researches as a separate species of forensic engineering based on principles of genesis in forensic science is considered. The latest research in the field of specific expertise use during production, distribution, transmission and consumption of energy resources is analyzed. A review of the results performed at National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» multidisciplinary forensic researches on violations of accounting and theft of natural gas by interfering with operation of accounting devices, on determining the scope of performed works on installation, testing and operation of heating equipment. Purpose: formulate definition of the concepts of the topic and object of the forensic thermal analysis; compile a list of areas of forensic thermal research and form typical tasks for this type of forensic science based on. In order to achieve the goal, the methods of scientific cognition are applied: observation, comparison, abstraction, analysis, synthesis, modeling, etc. Abbreviated and expanded definition of topic of forensic thermal analysis is proposed. On the basis of general structure of the tasks of forensic engineering a, as well as the results of the analysis of the requests of the pre-trial investigation bodies and the court regarding the conduct of forensic examinations in the thermal direction, a general list of tasks of the forensic heat engineering examination with structuring into four groups was developed.

A list of the main areas of research in forensic thermal analysis has been compiled.

Keywords: object, topic, tasks, issues of forensic thermal analysis; praxeological approach; thermal engineering; thermal power equipment.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

References

- Andriishyn, M. P., Karpash, O. M., Marchuk, Ya. S., Petryshyn, I. S., Sereidiuk, O. Ye., Chekhovskyi, S. A. (2008). *Oblik pryrodnoho hazu* [Natural Gas Accounting]: dovidnyk. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Avdieiev, O. O. (2014). Kryminalno-pravova kharakterystyka zlochynu, peredbachenoho statteiu 188-1 Kryminalnoho Kodeksu Ukrainy [Criminal and legal characteristics of the crime under Article 188-1 of the Criminal Code of Ukraine]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 6. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/665/kriminal_no_pravova_harakteristika_zlochinu_peredbachenogo_statteyu_188_1_kriminal_nogo_kodeksu_ukrayini.pdf?sequence=2&isAllowed=y [in Ukrainian].
- Bohdaniuk, I. (2022). General System of Forensic Engineering Tasks. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Issue 4 (29). DOI: 10.32353/khrife.4.2022.05.
- Chumachenko, T. A. (2007). Predmet vykradennia elektrychnoi ta teplovoi enerhii shliakhom yii samovilnoho vykorystannia: problemy vyznachennia [Subject of theft of electrical and thermal energy through its unauthorized use: issues of definition]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. № 8 [in Ukrainian].
- Chumachenko, T. A. (2008). *Vykradennia elektrychnoi abo teplovoi enerhii shliakhom yii samovilnoho vykorystannia (st. 188-1 KK Ukrainy): kryminalno-pravova kharakterystyka* [Theft of electrical or thermal energy through its arbitrary use (Article 188-1 of Criminal Code of Ukraine): criminal-legal characteristics]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Enerhetychni ta teplotekhnichni protsesy y ustatkuvannia [Power and heat engineering processes and equipmen] / *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut»*. URL: <http://vestnik.kpi.kharkov.ua/etpo/uk/pro-zhurnal/> [in Ukrainian].
- Holovchenko, L. M., Lozovyi, A. I., Simakova-Yefremian, E. B. ta in. (2016). *Osnovy sudovoi ekspertyzy: navchalnyi posibnyk dlia fakhivtsiv, yaki maiut namir otrymaty abo pidtverdyty kvalifikatsiiu sudovoho eksperta* [Forensic science fundamentals: Tutorial for professionals who intend to obtain or confirm forensic expert qualification]. Kharkiv. URL: <https://expertize-journal.org.ua/attachments/article/924/ose.pdf> [in Ukrainian].
- Honcharenko, O. A. (2009). Obiekt vykradennia elektrychnoi abo teplovoi enerhii shliakhom yii samovilnoho vykorystannia [Object of theft of electrical or thermal energy by its unauthorized use]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Pravoznavstvo*. Vyp. 1. T. 14. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/711> [in Ukrainian].
- Husak, A., Khomych, D. (2018). Taktyka slidchoho ohliadu pid chas rozsliduvannia vykraden pryrodnoho hazu v hazovykh lichylnykhakh. *Istoryko-pravovyi chasopys*.

- № 1 (11). URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/15138> [in Ukrainian].
- Husak, O. H., Sharapov, S. O., Ratushnyi, O. V. (2022). *Hidrohazodynamika* [Fluid and gas dynamics]: navch. posib. Sumy [in Ukrainian].
- Khomych, D. (2017). Porushennia ta kradizhky pry spozhyvanni pryrodnoho hazu [Violations and theft in the consumption of natural gas]. *Istoryko-pravovyi chasopys*. № 2 (10). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2017_2_39 [in Ukrainian].
- Kuts, V., Kyrychenko, Yu. (2008). Obiekt nezakonnoho vykorystannia elektrychnoi ta teplovoi enerhii [Object of illegal use of electric and thermal energy]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2008_3_9 [in Ukrainian].
- Landau, L. D., Lifshic, E. M. (1986). *Teoreticheskaya fizika* [Theoretical physics]. V 10 t. T. VI: *Gidrodinamika* [Hydrodynamics]. 3-e izd., pererab. Moskva [in Russian].
- Maksymchuk, V. (2021). Prylady obliku hazu: osnovni typy ta osoblyvosti ekspluatatsii [Gas meters: main types and features of operation]. *Zhurnal holovnoho enerhetyka*. № 05. URL: <https://jge.techmedia.com.ua/zhurnal-golovnoho-energetika-2021-5/prylady-obliku-hazu-osnovni-typy-ta-osoblyvosti-ekspluatatsiyi> [in Ukrainian].
- Metodyka doslidzhennia zasobiv obliku elektrychnoi enerhii ta skhem yikh pidkliuchennia z metoiu vyrishennia diahnostychnykh zavdan (reiestr. kod 0.1.21)* (2017). [Technique for studying the means of electricity metering and their connection schemes in order to solve diagnostic problems (reg. code 0.1.21)]. Kharkiv : KhNDISE Miniustu Ukrainy / Reiestr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz Miniustu Ukrainy : ofits. sait. URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/page/1> [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M. H. (2016). Metodolohiia doslidzhennia fenomena sudovykh ekspertyz [Research methodology of forensic science phenomenon]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka*. № 3 (75). URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/496/434> [in Ukrainian].
- Skhidno-yevropeiskiy fizychniy zhurnal [East European Journal of Physics] / Vyd-vo KhNU im. V. N. Karazina. URL: <https://periodicals.karazin.ua/eejp/issue/view/1185> [in Ukrainian].
- Teplofizyka ta teploenerhetyka* [Thermal Physics and Thermal Power Engineering] / Vyd-vo Instytutu tekhnichnoi teplofizyky NAN Ukrainy. URL: <http://ittf.kiev.ua/vidavnychadiyalnist/> [in Ukrainian].
- Toporkova, M. M. (2010). Teplova enerhiia yak obiekt tsyvilnykh prav [Thermal energy as an object of civil rights]. *Pravo i Bezpeka*. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_5_66 [in Ukrainian].
- Vasylenko, S. M., Kulinchenko, V. R., Shevchenko, O. Yu., Piddubnyi, V. A. (2016). *Hidrohazodynamika* [Fluid and gas dynamics]: monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].

Богданюк, І. (2023). Судова теплотехнічна експертиза: предмет, об'єкт, завдання, основні напрями досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (31). С. 25–40. DOI: [10.32353/khrife.2.2023.03](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.03).

Значення судово-експертної діяльності для здійснення правосуддя в Україні

Вадим Хоша *

* Канд. юрид. наук, ст. дослідн., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0467-9826>, e-mail: khosha@hniise.gov.ua

DOI: [10.32353/khrife.2.2023.04](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.04) УДК [343.98:34.018](477)

Надійшло 13.12.2022 / Рецензовано 16.12.2022 / Прийнято до друку 20.12.2022 /
Доступно онлайн 30.06.2023

Статтю присвячено значенню судово-експертної діяльності для захисту прав і свобод людини та громадянина, а також створення належних умов для ухвалення судом законного, обґрунтованого та справедливого рішення. Метою наукового дослідження є надання поняттю «правосуддя» сучасної змістовної характеристики як особливому виду державної діяльності й об'єкту експертного забезпечення. Для досягнення поставленої мети проаналізовано теоретичні засади функційного розподілу державної влади. Окремо досліджено організацію, специфіку й особливості судової влади, провідним завданням якої є здійснення правосуддя. Узагальнено законодавство України щодо реалізації правосуддя і визначено суб'єктів, дотичних до цього виду державної діяльності. Простежено правовий статус слідчого судді та з'ясовано його компетенцію. Окреслено наявні змістовні й формальні характеристики правової категорії поняття «правосуддя» з метою формування кола суб'єктів, на яких спрямовано експертне забезпечення. Розглянуто можливості судової експертизи як найбільш кваліфікованої форми використання спеціальних знань у судочинстві. Окремо висвітлено процесуальні положення, якими регламентовано правовий статус судового експерта та його висновку як одного із видів доказів. Проаналізовано найпоширеніші підходи до визначення поняття «судово-експертна діяльність», розкрито особливості та зміст цього виду державної діяльності. Запропоновано визначення поняття «експертне забезпечення правосуддя», сформульовано сучасне розуміння судово-експертної діяльності й наведено актуальний перелік її напрямів.

Ключові слова: державна влада; розподіл влади; судова влада; судочинство; експертне забезпечення правосуддя; судово-експертиза; судовий експерт; судово-експертна діяльність; висновок експерта.

Постановка наукової проблеми

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень з питань правоохоронної та правозастосовної діяльності, якою зумовлено, зокрема, і владні повноваження судової влади, донині залишаються дискусійними положення щодо правової природи правосуддя — через відсутність єдиної науково-обґрунтованої позиції про її сутності як правове явище. Тому станом на сьогодні залишаються неповною мірою дослідженими питання щодо форми реалізації правосуддя, його суб'єктного складу, змісту та зв'язку із його невід'ємною забезпечувальною складовою — судово-експертною діяльністю (далі — СЕД).

Аналіз основних досліджень і публікацій

На сучасному етапі розвитку процесуальної науки багато науковців у своїх

дослідженнях часто послуговуються категорією правосуддя, зміст та обсяг якої до сьогодні залишаються предметом жвавої дискусії.

Без визначення базових, наріжних понять неможливо проведення досліджень за окремими питаннями цієї діяльності.

Розуміння правосуддя у широкому змістовному визначенні дає змогу подолати значну ізолюваність наукових досліджень окремих елементів системи її безпосереднього забезпечення, однією зі складових якої є судова експертиза.

Наукове підґрунтя цієї праці склали роботи іноземних і вітчизняних дослідників, поміж яких: R. Zippelius¹; В. Б. Авер'янов²; К. А. Бабенко³; В. Д. Бринцев⁴; О. О. Вакулик⁵; А. В. Воронцов⁶; В. В. Галунько, О. Г. Мурашин і Д. Г. Севрюков⁷; Л. М. Головченко⁸; І. С. Гриценко і М. А. Погорецький⁹; С. С. Мірошніченко¹⁰; І. В. Пиріг¹¹;

- 1 Zippelius R. Allgemeine Staatslehre: Politikwissenschaft : ein Studienbuch. 17.Auflage. München : C. H. BECK, 2017. 383 s.
- 2 Авер'янов В. Організація виконавчої влади: необхідність усунення внутрішніх суперечностей. *Право України*. 2009. № 5. С. 30—35.
- 3 Бабенко К. А. Конституційні засади розвитку і регулювання політико-правових відносин в Україні : монографія. Київ, 2008. 480 с.
- 4 Бринцев В. Д. Судебная власть /правосудие/: Пути реформирования в Украине. Харьков, 1998. 186 с.
- 5 Вакулик О. О. Особливості родового об'єкта злочинів проти правосуддя. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 2. С. 183—187.
- 6 Воронцов А. В. Родовий об'єкт злочинів проти правосуддя: шляхи удосконалення. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2014. № 2. С. 41—44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2014_2_14 (дата звернення: 25.11.2022).
- 7 Теорія держави і права : навч. посіб. для студ. юрид. спец. заоч. форми навч. / авт.-упоряд.: В. В. Галунько, О. Г. Мурашин, Д. Г. Севрюков. Київ, 2012. 218 с.
- 8 Головченко Л. М. Про необхідність вдосконалення законодавства про судово-експертну діяльність в Україні. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вип. 58. Ч. 1. С. 5—12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29__3 (дата звернення: 25.11.2022).
- 9 Гриценко І. С., Погорецький М. А. Судова влада в Україні: до визначення поняття. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 23—27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_2_8 (дата звернення: 25.11.2022).
- 10 Мірошніченко С. С. Злочини проти правосуддя: теоретичні і прикладні проблеми запобігання та протидії : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2012. 462 с.
- 11 Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монографія. Дніпропетровськ, 2011. 312 с.

П. М. Рабінович¹²; П. І. Репешко¹³; М. Я. Сегай¹⁴; А. О. Селіванов¹⁵; В. В. Сердюк¹⁶; С. М. Тимченко¹⁷; М. Г. Щербаковський¹⁸ та ін. Утім, досліджуваним нами питанням зазначені науковці приділяли увагу лише побічно, розглядаючи інші, більш загальні, спеціальні чи суміжні виклики.

Мета статті

Розкрити зміст та особливості здійснення правосуддя в Україні, а також надати сучасну обґрунтовану характеристику СЕД і експертному забезпеченню правосуддя.

Методи дослідження

Під час дослідження використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання. Їх застосування зумовлене системним підходом, що дало змогу розглядати досліджувані питання в єдності їх соціального змісту та юридичної форми.

Викладення основного матеріалу дослідження

Одним із пріоритетних напрямів забезпечення належного рівня реалізації прав

і свобод людини та громадянина, гарантування їх дотримання суб'єктами багатовекторної соціальної системи є запровадження й реалізація демократичних цінностей, які обумовлюють розвиток сучасного суспільства, а також створення правової держави, у якій судова влада (поряд із законодавчою та виконавчою) є однією із найважливіших структур державної влади.

Існування судової влади, основною формою реалізації якої є правосуддя, та її відокремлення від решти державно-владних структур свідчать про просування держави в аспекті реалізації принципів верховенства права й закріплених у ньому ідей свободи та справедливості. Отже, реалізація принципів верховенства права й поділу влади тісно пов'язані.

Прийнята 1996 р. Конституція проголосила Україну демократичною, правовою державою, а також закріпила пріоритетність людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки. Це засвідчило визнання Україною європейського підходу до співвідношення держави та права.

Організація й діяльність органів державної влади в Україні базуються на загальноєвропейських принципах, до

- 12 Рабінович П. М. Державна влада / Юридична енциклопедія : у 6 т. / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана ; редкол.: Шемшученко Ю. С. (відп. ред.) та ін. Київ, 1998–2004. Т. 2 : Д–Й. 1999. С. 85–86. URL: http://leksika.com.ua/10701026/legal/derzhavna_vlada (дата звернення: 25.11.2022).
- 13 Репешко П. І. Щодо сутності судово-експертної діяльності як об'єкта державного регулювання. *Криміналістика і судебная експертиза*. 2013. Вып. 58. Ч. 1. С. 45–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29__8 (дата звернення: 25.11.2022).
- 14 Сегай М. Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність. *Вісник Академії правових наук*. 2003. № 2–3 (33–34). С. 740–742.
- 15 Селіванов А. О. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди. Київ, 2009. 560 с.
- 16 Сердюк В. В. Судова влада та її місце в теорії поділу влади. *Вісник Академії адвокатури України*. 2006. № 5. С. 38–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2006_5_6 (дата звернення: 25.11.2022).
- 17 Тимченко С. М. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. Київ, 2004. 304 с.
- 18 Щербаковський М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособ. Харьков, 2005. 544 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/SHERBAKOVSKIY_2005.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

яких належить і принцип поділу влади, який, за словами К. А. Бабенка, є одним із головних принципів державного розвитку у XX та на початку XXI століття¹⁹. Під принципом поділу влади слід розуміти розосередження державної влади на деякі, незалежні один від одного політичні інститути, які мають свої права й обов'язки в галузі права та влади, а також стримування та протидію.

Учення про поділ влади, за міркуваннями Р. Циппеліуса, розрізняє найважливіші сфери функційної діяльності держави та пов'язані з ними компетенції й вимагає створювати для кожної такої царини свої органи. Зі свого боку, кожен із цих органів має принципово обмежити свою діяльність виконанням тієї функції, яка підпорядкована саме йому. У підсумку все зведено до того, щоби запобігти концентрації влади в руках того самого політичного суб'єкта²⁰.

У загальному розумінні оптимальна модель компетенції полягає у неможливості втручання законодавців у правосуддя та виконавчу владу. Виконавчі органи не мають перебирати на себе функції правосуддя, а також займатись законотворчістю та видавати правоустановчі акти.

Класична теорія поділу влади формувалася як наукове обґрунтування такого устрою державного апарату, що забезпечує демократію та свободу. Так, Ш.-Л. Монтеск'є, відзначаючи юридичний сенс поділу влади, зауважує: «Якщо влада законодавча і виконавча будуть з'єднані в одній особі чи установі, то свободи не буде, оскільки можна побоюватись, що

цей монарх чи сенат створюватиме тиранічні закони для того, щоб у тиранічний спосіб застосувати їх. Не буде свободи і тоді, коли судову владу не відділено від влади законодавчої та виконавчої. Якщо її поєднано із законодавчою владою, то життя і свобода громадян опиняться у владі свавілля, адже суддя буде законодавцем. Якщо судову владу поєднано з виконавчою, то суддя отримує можливість стати гнобителем»²¹ [Тут і далі переклад українською мій.— Прим. авт.]. Мислитель розглядав поділ влади у трьох варіантах — функційному, структурному та персональному.

Як слушно зазначає В. Б. Авер'янов, державна влада є цілісним явищем, що інтегрує всі вияви політичної волі народу як виняткового джерела (суверена) влади в державі. Інакше кажучи, поділяється не сама влада, а організаційний механізм її здійснення. Відповідно до цього принципу організаційний механізм здійснення державної влади мають складати органи законодавчої, виконавчої та судової влади²². Саме судова гілка державної влади покликана захищати права й інтереси людини і громадянина, а також сприяти їх відновленню.

На сучасному етапі розвитку суспільства класичне вчення про поділ влади, на думку В. В. Сердюка, необхідно розуміти як поділ не власне влади, а її функцій, із наданням кожної функції окремому органу держави. Розмежування функцій державної влади є, власне, поділом праці за сферами діяльності на державному рівні, що об'єктивно впливають із завдань і функцій держави

19 Бабенко К. А. Зазнач. твір. С. 156.

20 Zippelius R. Op. cit. Pp. 317—318.

21 Montesquieu. De l'Esprit des lois. Paris : GF Flammarion, 2013. Livre XI. Chap. 6. P. 328. URL: <https://www.les-philosophes.fr/montesquieu/esprit-des-lois/philosophie/Page-6.html> (дата звернення: 25.11.2022).

22 Авер'янов В. Зазнач. твір. С. 30.

й суспільства²³. Поділ державної влади має два аспекти: інституційний (передбачає, що кожна гілка державної влади — законодавча, виконавча, судова — представлена нормативно визначеними, організаційно відокремленими органами) і функційний (відбиває рівень самостійності й автономності реалізації відповідними державними органами законодавчої та виконавчої влади залежно від компетенційних взаємозв'язків глави держави, парламенту й уряду)²⁴. Тобто функційна визначеність судової влади є невід'ємним чинником її юридичної природи.

У ст. 6 Конституції України зазначено, що «державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову»²⁵. Функційний розподіл тріади гілок влади у сучасній розвиненій державі логічно побудовано на механізмах організації державного апарату та його раціональний складовий в аспекті запобігання диктатурі.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» визначено «організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд»²⁶.

Слід зазначити, що до сьогодні в юридичній літературі не сформовано єдиного підходу до визначення терміна

«судова влада». Наприклад, П. М. Рабінювич визначає судову владу як вид публічної влади, здійснюваної державою та її органами, здатність підпорядковувати своїй волі поведінку людей і діяльність об'єднань, розташованих на її території²⁷; Г. О. Мурашин — як систему незалежних державних органів: судів, зобов'язаних від імені держави здійснювати правосуддя, вирішувати в судових засіданнях правові спори й конфлікти²⁸. Слушною є думка А. О. Селіванова, який зазначає, що судова влада є самостійним видом державної влади, яка не може обмежитися тільки системою загальних і спеціалізованих судів, тому вона функціонує у двох формах організації — як судовий лад і як судовий устрій. Під останнім науковець пропонує розуміти правосуддя, а до судового ладу можуть належати інші суб'єкти, які безпосередньо не здійснюють функції правосуддя²⁹. Водночас В. Д. Бринцев розглядає судову владу як законну діяльність усіх ланок судової системи із забезпечення і реалізації конституційного, господарського, кримінального, адміністративного та цивільного правосуддя³⁰. Подібне розуміння судової влади фактично зафіксовано у Конституції України, розд. VIII якої присвячено цій гілці влади і має назву «Правосуддя».

Найбільш прийнятним визначенням судової влади, на нашу думку,

23 Сердюк В. В. Зазнач. твір. С. 43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2006_5_6 (дата звернення: 25.11.2022).

24 Теорія держави і права ... С. 45—46.

25 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

26 Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

27 Рабінювич П. М. Зазнач. твір. С. 86. URL: http://leksika.com.ua/10701026/legal/derzhavna_vlada (дата звернення: 25.11.2022).

28 Мурашин Г. О. До питання реформування судової влади. *Правова держава*. 1997. Вип. 7. С. 71.

29 Селіванов А. О. Зазнач. твір. С. 305.

30 Бринцев В. Д. Указ. соч. С. 25, 26—27.

є формулювання І. С. Гриценка та М. А. Погорецького: під судовою владою вони розуміють самостійну гілку влади, яка належить судам, що утворюють єдину судову систему, єдність якої забезпечено єдиними засадами організації та діяльності судів, головними завданнями якої є вирішення на основі закону соціальних конфліктів між державою та громадянами, самими громадянами, громадянами та юридичними особами, юридичними особами між собою, а також контроль за конституційністю законів, захист прав громадян у їх відносинах з органами виконавчої влади й посадовими особами, контроль за дотриманням прав громадян під час розслідування злочинів і проведення оперативно-розшукової діяльності, установлення найбільш значущих юридичних фактів³¹. Крім того, досліджуючи поняття судової влади, науковці визначили її основні сутнісні ознаки:

- судову владу реалізують винятково спеціальні державні органи — суди;
- судова влада в Україні належить судам, які складають єдину судову систему;
- єдність системи судів загальної юрисдикції забезпечено єдиними засадами організації та діяльності судів, єдиним статусом суддів, обов'язковими для всіх судів правилами судочинства, єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності суддів, фінансуванням судів винятково з Державного бюджету України, вирішенням питань внутрішньої діяльності суддів органами суддівського самоврядування;

- судова влада є самостійною та незалежною;
- для реалізації судової влади закон наділяє суди всіма необхідними повноваженнями;
- головними завданнями всіх судів є захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства й держави;
- юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини в державі;
- вирішення судом справи означає, що суд застосовує норми матеріального права до конкретних правовідносин, які були предметом розгляду в судовому засіданні, і ухвалює на їх основі мотивоване рішення;
- судову владу здійснюють на основі й відповідно до вимог процесуального закону;
- судові рішення є обов'язковими на всій території України;
- повноваження суду мають владний характер;
- виконання вимог суду та виконання його рішень забезпечено силою держави³².

Зважаючи на викладене, судову владу можна визначити як належне судам виняткове владне повноваження вирішувати конфлікти правового характеру, що виникають у суспільстві, шляхом здійснення в межах спеціальної процесуальної форми правосуддя і ухвалення рішень, обов'язкових для виконання всіма членами суспільства.

Практична реалізація демократичних гуманістичних принципів (як підґрунтя

31 Гриценко І. С., Погорецький М. А. Зазнач. твір. С. 27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_2_8 (дата звернення: 25.11.2022).

32 Там само. С. 26—27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_2_8 (дата звернення: 25.11.2022).

формування правової держави) безпосередньо залежить від наявності дієвого й ефективного правового механізму захисту проголошених законодавством прав і свобод людини та громадянина. Однією із вагомих складових цього механізму є система судового захисту, покликана здійснювати в державі правосуддя — генеральну функцію судової влади.

У ст. 55 Конституції України зазначено, що кожному гарантовано *«право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб»*³³, що повною мірою відповідає вимогам ст. 8 Загальної декларації прав людини: *«Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом»*³⁴. Отже, захист прав і свобод людини провадять органи судової влади шляхом здійснення правосуддя, що врегульовано ст. 124—131² (розд. VIII) Конституції України, законодавством про судоустрій, конституційним, цивільним, кримінальним, адміністративним і арбітражним судочинством.

Незважаючи на те, що поняття «судова влада», «судоустрій» і «судочинство» тісно пов'язані між собою та перебувають у змістовній взаємозумовленості,

їх не слід ототожнювати з таким поняттям, як «правосуддя», оскільки останнє реалізує основні функційні напрями діяльності судової влади — самостійного й незалежного інституту (гілки) державної влади.

Правосуддя в Україні здійснюють винятково суди, які є самостійною гілкою влади і діють незалежно від законодавчої та виконавчої влади (ст. 124 Конституції України та ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»)³⁵. Даючи тлумачення конституційних положень щодо правосуддя, Конституційний Суд України 1997 р. зауважив, що (відповідно до ст. 124 Конституції України) *«правосуддя — це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ»*³⁶.

З огляду на положення ст. 124 Основного Закону України, можна констатувати, що законодавець ототожнює поняття «правосуддя» і «судова влада». Через це більшість науковців, досліджуючи проблемні питання сучасного правосуддя, у своїх роботах спираються саме на згадане «вузьке» юридичне трактування. У межах законодавчих дефініцій вузькоюридичний підхід, на нашу думку, не дає змоги побачити проблему загалом, наслідком чого

33 Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

34 Загальна декларація прав людини : прийнята і проголош. резолюц. 217 А (III) Генасамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 25.11.2022).

35 Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 25.11.2022) ; Про судоустрій і статус суддів URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

36 Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» : ухвала КС України від 14.10.1997 р. № 44-з у справі № 016/1241-97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

є мінімізація ефективності судово-правових перетворень у державі.

Положення ст. 127 Конституції України «правосуддя здійснюють судді. У визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних» конкретизує засади ст. 124, а саме: що функції правосуддя здійснюють лише судді, гарантіям незалежності та недоторканності яких присвячено ст. 127—129 Основного Закону³⁷.

2016 року розд. VIII «Правосуддя» Конституції України доповнено нормами, які регулюють діяльність прокуратури й адвокатури. У ст. 131¹ зазначено, що прокуратура здійснює «організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку», у ст. 131² — що адвокатура «здійснює захист від кримінального обвинувачення»³⁸. Наведене свідчить, що діяльність цих органів виходить за межі здійснення суддями своїх функцій. Отже, до сфери правосуддя належить як діяльність суду із розв'язання будь-якого юридичного спору та кримінального обвинувачення, так і діяльність органів прокуратури й адвокатури на стадіях досудового розслідування та судового розгляду.

Із прийняттям Верховною Радою України 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) запроваджено інститут слідчого судді, функційна спрямованість якого полягає у виконанні функцій судового контролю за дотриманням прав, свобод

та інтересів осіб у кримінальному провадженні³⁹.

У розд. VIII «Правосуддя» Конституції України визначено суб'єктів, дотичних до цього виду державної діяльності: суди, суддів, присяжних, Вищу раду правосуддя, прокуратуру й адвокатуру. Водночас про такого суб'єкта, як «слідчий суддя», не згадано.

Оскільки слідчий суддя є професійним суддею, на нього поширюються відповідні положення Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Його процесуальний статус (як суб'єкта винятково кримінального судочинства) визначено також нормами кримінального процесуального законодавства: згідно із п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України слідчий суддя — це «суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому статтею 247 цього Кодексу, — голова чи за його визначенням інший суддя відповідного апеляційного суду. Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду»⁴⁰. До компетенції слідчого судді належить вирішення клопотань і скарг сторін кримінального провадження лише на стадії досудового розслідування, оскільки він не вирішує кримінальне провадження по суті й узагалі не розглядає справи будь-якої юрисдикції. Отже, слідчий суддя не відправляє правосуддя, здійснюючи судовий контроль.

37 Конституція України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

38 Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6> (дата звернення: 25.11.2022).

39 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

40 Там само.

Водночас слідчий суддя (як новий суб'єкт кримінального судочинства України) є носієм судової влади. Він здійснює діяльність, спрямовану на запобігання протиправному й необґрунтованому обмеженню конституційних прав і свобод особи на досудових стадіях кримінального провадження шляхом превенції й захисту прав і свобод особи, тобто на їх відновлення у разі порушення.

Незважаючи на значну кількість нормативних актів, що стосуються реалізації правосуддя, вітчизняне законодавство не визначає її понять. Також залишаються не розкритими зміст та особливості цього виду діяльності, що пов'язано із надмірною складністю й багатоаспектністю цього соціально-правового явища. У вітчизняній повсякденній мовній практиці тлумачення поняття «правосуддя» обмежено лише його отождоуванням із «законним», «правдивим» і «справедливим» судом, рішення якого ухвалюють неупереджено.

В «Етимологічному словнику української мови» слова «правосуддя, правосуд, правосудець» розтлумачено як «справедливий (правий) суддя» (запозичення із церковнослов'янської мови: «правосудіє» утворене з основ прик-

метника «правъ» — «правий, правильний, справедливий» та іменника «сждѣ» — «суд») ⁴¹. В «Академічному тлумачному словнику української мови» слово «правосуддя» визначено так: «1. Суд, судова діяльність держави, юстиція. // Установи, які здійснюють судову діяльність держави. 2. Розгляд судових справ; судочинство. 3. Справедливий суд» ⁴², а у «Великій українській юридичній енциклопедії» — це «1) правозастосовна юрисдикційна діяльність при здійсненні адміністративного, господарського, кримінального, цивільного та конституційного судочинства; 2) процедурна форма застосування норм права шляхом прийняття судових рішень» ⁴³. Отже, зміст поняття «правосуддя» у згаданих словниках обмежено лише діяльністю суду й судочинством.

Варто зауважити, що синонімом правосуддя (окрім судочинства) також є юстиція ⁴⁴ (лат. *iūstītia* — «справедливість, правосуддя; право, сукупність законів» походить від лат. *iūstus* — «справедливий») ⁴⁵. В «Академічному тлумачному словнику...» слово «юстиція» розтлумачено, зокрема, так: «1. Суд, судова діяльність держави; правосуддя. 2. Сукупність державних органів, що займаються судочинством» ⁴⁶, а у юридичній енциклопедії —

41 Етимологічний словник української мови : в 7 т. Т. 4 : Н—П / ред. кол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. ; уклад.: Р. В. Болдирев та ін. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 2003. С. 552. URL: http://history.org.ua/LiberUA/EtSIUkrM_2003/EtSIUkrM_2003.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

42 Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970—1980. Т. 7. 1976. С. 509. URL: <http://sum.in.ua/s/pravosuddja> (дата звернення: 25.11.2022).

43 Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків, 2016—2020. Т. 19 : Кримінальний процес, судострій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В. Т. Нор (голова) та ін. ; НАПрН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; НЮУ ім. Ярослава Мудрого. 2020. С. 663.

44 Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 2-ге вид., допов. й опрац. Київ, 2000. С. 323. URL: http://kropivnitsky.maup.com.ua/assets/files/praktichnij_slovník_sinonimiv_ukrajinskoji_movi.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

45 Етимологічний словник Т. 6 : У—Я ... ; уклад.: Г. П. Півторак та ін. 2012. С. 526. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-0197-8/978-966-00-0197-8.pdf> (дата звернення: 25.11.2022).

46 Академічний тлумачний словник Т. 11. 1980. С. 617. URL: <http://sum.in.ua/s/justycja> (дата звернення: 25.11.2022).

як «систему судових установ (систему судів), а також їх діяльність щодо здійснення правосуддя»⁴⁷. В іншій енциклопедії зазначено, що до цієї системи (окрім судів) належать прокуратура, органи слідства, адвокатура, нотаріат та ін. Спільними засадами для них є служіння торжеству правосуддя, законності та справедливості, забезпечення прав громадян⁴⁸. Аналіз норм Конституції України свідчить про те, що слідчий суддя, органи слідства, прокуратури й адвокатури (на відміну від суддів) не здійснюють правосуддя. Утім, маємо констатувати, що без виконання функцій цими органами неможлива діяльність суду.

У сучасній правовій науці також відсутня єдина позиція щодо визначення поняття «правосуддя», натомість змістовні й формальні характеристики правової категорії цього поняття є предметом жвавої дискусії. Від розв'язання зазначеного питання залежить формування кола суб'єктів, на яких спрямовано судово-експертне забезпечення. Так, М. І. Шевчук переконана: правосуддя є винятковою діяльністю судової влади, покликаною розглядати справи й ухвалювати рішення за ними, яку реалізовано у суворо визначеній процесуальній формі, із дотриманням принципу змагальності й інших принципів (засад) судочинства, обумовлених законом, що дає змогу виконувати завдання суду та судочинства загалом⁴⁹. Поділяючи цю позицію, С. С. Мірошниченко зазначає, що правосуддя є основною функцією судової влади, яка за своєю суттю є ви-

дом державної діяльності, що полягає у вирішенні судами правових спорів. Для реалізації правосуддя існують чітко обумовлені законами України загальні процесуальні форми: цивільне, господарське, адміністративне, кримінальне, конституційне судочинство та судочинство із розгляду справ про адміністративні правопорушення. Суб'єктами здійснення правосуддя в Україні сьогодні є лише професійні судді (у деяких випадках — народні засідателі та присяжні)⁵⁰. С. М. Тимченко розглядає правосуддя як діяльність суду у формі цивільного, адміністративного, кримінального, господарського й конституційного судочинства, яка відбувається у визначених законом процесуальних формах у судових засіданнях за участю сторін та інших учасників процесу й полягає у встановленні фактичних обставин справи та з'ясуванні істини за розглянутою справою шляхом дослідження доказів, що завершується ухваленням рішення у справі із застосуванням норм відповідного матеріального закону⁵¹. Тобто під правосуддям розуміють процесуально регламентовану діяльність судів з об'єктивного розгляду конституційних, цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ та винесення за ними законного й неупередженого рішення.

Водночас деякі науковці наполягають на тому, що правосуддя у кримінальному праві окреслює більш широке коло правовідносин і може бути досягнуто лише спільними, добре орга-

47 Велика українська юридична енциклопедія ... Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. ... 2018. С. 925.

48 Шемшученко Ю. С. Юстиція / Юридична енциклопедія : у 6 т. ... Т. 6 : Т—Я. 2004. С. 499. URL: <https://leksika.com.ua/19200421/legal/yustitsiya> (дата звернення: 25.11.2022).

49 Шевчук М. Функції суду в сучасному кримінальному провадженні України. *Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична*. 2014. Вип. 59. С. 373. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2014_59_53 (дата звернення: 25.11.2022).

50 Мірошниченко С. С. Знач. твір. С. 46.

51 Тимченко С. М. Знач. твір. С. 25.

нізованими зусиллями багатьох суб'єктів (органів досудового розслідування, прокуратури, слідчого судді, органів виконання рішень, що набули чинності, тощо). Важливу роль у цьому процесі відіграє діяльність, спрямована на виконання функцій досудового розслідування і судових актів. У розглянутій ієрархії суб'єктів правосуддя суд посідає особливе й вирішальне місце. Тобто правосуддя розглядають як безпосередню діяльність суду, а також діяльність усіх органів (посадових осіб), які не належать до судової системи, але сприяють здійсненню правосуддя. Наприклад, А. В. Воронцов під правосуддям у широкому значенні розуміє діяльність не тільки суду, а й тих органів, які сприяють (допомагають) судові в реалізації поставлених перед правосуддям цілей і завдань (досудове слідство, прокуратура тощо)⁵². О. О. Вакулик називає правосуддя діяльністю судових органів із розгляду справ чи проваджень усіх форм судочинства, а також інших органів та осіб, на яких покладено обов'язок сприяти здійсненню судом правосуддя й забезпечувати виконання його рішень⁵³. У цьому аспекті, на нашу думку, під правосуддям доцільно розуміти державну діяльність суду з розгляду кримінальних проваджень по суті, призначення покарання, а також із розгляду та вирішення питань, пов'язаних із виконанням вироку. Водночас урегульована кримінально-процесуальним законодавством діяльність уповноважених осіб, пов'язана із розслідуванням і розглядом кримінальних проваджень (на досудових стадіях), є прерогативою кримінального судочинства, тобто правосуддя охоплює лише діяльність суду, тоді як судочин-

ство містить також стадії досудового розслідування.

Узагальнимо: *правосуддя* — це складова основного функційного змісту судової влади, здійснювана в обумовленому законом процесуальному порядку діяльність судових органів із розгляду й розв'язання цивільних, кримінальних та інших справ. Відмітні ознаки правосуддя (порівняно з ознаками інших видів державної діяльності) є такими:

- здійснюється винятково судами, що закріплено не тільки в конституційних положеннях, а й у галузевому законодавстві;
- здійснюється лише законодавчо визначеними засобами із забезпеченням процесуальних гарантій у строго регламентованій формі;
- як вид державної діяльності завершується ухваленням обов'язкового до виконання всіма органами, організаціями, установами та громадянами рішення під загрозою відповідальності за його невиконання.

Слід зауважити, що правосуддя є не тільки формою реалізації судової влади, а й віддзеркаленням її змісту, оскільки судження про право, відображене у відповідних актах за підсумками судового засідання, належить лише суду (незалежно від виду судочинства).

Загальновідомо, що завдання із захисту прав і свобод людини й громадянина, а також створення належних умов для ухвали судом законного, обґрунтованого та справедливого рішення не можна реалізувати без належного експертного забезпечення, регламентованого відповідним законодавством.

52 Воронцов А. В. Зазнач. твір. С. 41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2014_2_14 (дата звернення: 25.11.2022).

53 Вакулик О. О. Зазнач. твір. С. 186.

Об'єктивізація судочинства багато в чому залежить від його належного забезпечення засобами використання спеціальних знань для досягнення юридичних цілей у певній процесуальній формі. Найпоширенішою й найефективнішою формою використання цих знань є судова експертиза — регламентована законодавством процесуальна дія, сутність якої полягає у дослідженні експертом за дорученням суду наданих у його розпорядження матеріалів справи (провадження) із метою встановити фактичні дані, які мають суттєве значення для розв'язання поставлених завдань. За результатами проведеного дослідження експерт складає висновок, який є одним із передбачених законодавством джерел доказів.

Згідно із п. 14 ст. 92 Основного Закону «судоустрій, судочинство, статус суддів; засади судової експертизи; організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування, органів і установ виконання покарань; порядок виконання судових рішень; засади організації та діяльності адвокатури» визначаються винятково законами України⁵⁴. Інститут судової експертизи врегульовано положеннями: Конституції України, процесуального законодавства України, міжнародних договорів (згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України), Закону України «Про судову експертизу»⁵⁵ (далі — *профільний Закон*) та інших нормативно-правових актів, які, доповнюючи один одного, визначають загальні положення, завдання та принципи діяльності у цій галузі.

Правовий інститут судової експертизи є стійким комплексом норм, відокремлених у процесуальній правовій системі не тільки за предметом і методом правового регулювання, а й за своєю специфічною структурою, яка виражена у внутрішній, діалектично взаємопов'язаній та взаємообумовленій організації охоплюваного ним нормативного матеріалу. Так, профільний Закон визначає правові, організаційні й фінансові основи СЕД із метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки⁵⁶. Утім, у профільному Законі відсутнє пряме визначення поняття СЕД, однак у преамбулі й окремих статтях (наприклад, ст. 3 «Принципи судово-експертної діяльності», ст. 7 «Суб'єкти судово-експертної діяльності», ст. 8 «Науково-методичне та організаційно-методичне забезпечення судово-експертної діяльності», ст. 15 «Фінансування судово-експертної діяльності») розкрито деякі складові його змісту.

Аналізуючи положення деяких згаданих статей профільного Закону, М. Я. Сегай наголошує, що СЕД можна визначити як засновану на конституційних засадах діяльність органів державної влади, юридичних і фізичних осіб із забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною, кваліфікованою судовою експертизою, що спирається на досягнення науки й техніки⁵⁷.

На думку М. Г. Щербаковського, СЕД є системою процесуальних та організаційних процедур, пов'язаних із

54 Конституція України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

55 Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

56 Там само.

57 Сегай М. Зазнач. твір. С. 752.

проведенням судових експертиз⁵⁸. І. В. Пиріг розглядає СЕД як регламентовану законодавством діяльність осіб, що мають спеціальні знання й уповноважені сторонами провадження на виконання дій, змістом яких є дослідження певних об'єктів, процесів і явищ із метою надання науково обґрунтованих висновків для їх використання під час досудового та судового слідства⁵⁹. П. І. Репешко визначає СЕД як об'єкт державного регулювання — діяльність держави, юридичних і фізичних осіб із забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною, компетентною та кваліфікованою експертизою, здійснюваною професійними (атестованими) судовими експертами на підставі профільного Закону й іншими особами у межах їхньої компетенції, у порядку та на підставах, обумовлених відповідними нормами чинного законодавства України⁶⁰. Найбільш змістовне тлумачення поняття СЕД запропонувала Л. М. Головченко — це діяльність, пов'язана з державним управлінням і науково-методичним забезпеченням у галузі судової експертизи, організацією та проведенням судових експертиз, спрямована на забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки та техніки⁶¹. На нашу думку, сутність СЕД (як одного з видів державної діяльності) полягає в організації й проведенні судових експертиз та експертних досліджень, спрямованих на забезпечення уповноважених осіб (органів), а також юридичних і фізичних осіб кваліфікованими й об'єк-

тивними висновками, орієнтованими на використання сучасних досягнень науки і техніки. У цьому контексті до уповноважених осіб (органів) належать суб'єкти, які у передбаченому законодавством України порядку уповноважені на призначення судової експертизи (залучення експерта):

- у кримінальному провадженні — сторони кримінального провадження, слідчий суддя, суд;
- у цивільному, господарському й адміністративному судочинстві — суд, учасник справи;
- у справах про адміністративні правопорушення — суд, посадова особа (орган), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення;
- у виконавчому провадженні — державний виконавець.

Судово-експертна діяльність як складна система містить такі напрями:

- проведення судових експертиз;
- проведення експертних досліджень із метою надання висновків поза межами судочинства у передбачених законом випадках і виконавчому провадженні;
- державне регулювання;
- організаційно-управлінське й науково-методичне забезпечення;
- фінансове забезпечення;
- інформаційне забезпечення;
- міжнародна співпраця;
- навчання, атестація та підвищення кваліфікації (післядипломна освіта для осіб з вищою освітою);

58 Щербаковский М. Г. Указ. соч. С. 26. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/SHERBAKOVSKIY_2005.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

59 Пиріг І. В. Зазнач. твір. С. 27.

60 Репешко П. І. Зазнач. твір. С. 51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29__8 (дата звернення: 25.11.2022).

61 Головченко Л. М. Зазнач. твір. С. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29__3 (дата звернення: 25.11.2022).

- підготовка здобувачів вищої освіти на третьому (освітньо-науковому) і науковому рівнях вищої освіти з метою здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії та доктора наук відповідно.

У преамбулі профільного Закону чітко визначено, що діяльність у галузі судової експертизи спрямована безпосередньо на забезпечення правосуддя в Україні.

Варто зауважити, що перелік нормативно-правових актів, у назвах, преамбулах і текстах яких уміщено слово «забезпечення», доволі довгий, що свідчить про активне застосування органами державної влади цього терміна у правотворчій діяльності. Однак відсутність у таких актах дефініції цього ключового, фундаментального елемента суттєво ускладнює його правильне сприйняття й розуміння.

Зважаючи на динаміку позитивних перетворень у галузі СЕД, учасники круглого столу «Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя» (організованого в лютому 2020 р. на базі Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (нині — Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім.

пертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса») Міністерства юстиції України за участю науковців закладів вищої освіти, академічної науки, учених і практиків судово-експертних установ України, представників громадських організацій судових експертів) розглянули пропозиції щодо імплементації норм чинних процесуальних кодексів до актів, які забезпечують здійснення СЕД, однозначного термінологічного визначення поняттєвого апарату в профільному Законі й надали слушні пропозиції щодо формування концепції проекту закону України про експертне забезпечення правосуддя в Україні⁶².

2021 року на розгляд Верховної Ради України (далі — ВР України) подано 4 законопроекти із регулювання СЕД, у трьох із яких поняття «експертне забезпечення правосуддя» тотожне за змістом судово-експертній діяльності. Так, у проектах законів від 05.11.2021 р. № 6284⁶³ (далі — *законопроект № 6284*), від 19.11.2021 р. № 6284-1⁶⁴, від 22.11.2021 р. № 6284-2⁶⁵ і від 23.11.2021 р. № 6284-3⁶⁶ (далі — *законопроект № 6284-1*, *законопроект № 6284-2* і *законопроект № 6284-3* відповідно) зазначено, що державне регулювання СЕД полягає в забезпеченні нормативно-правових, організаційно-управлінських, науково-методичних та

62 Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя : мат-ли кругл. столу (Харків, 06—07.02.2020). Харків, 2020. 136 с. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/other/13%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%8F%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

63 Проект закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 р. № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 25.11.2022).

64 Проект закону про судово-експертну діяльність від 19.11.2021 р. № 6284-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73246 (дата звернення: 25.11.2022).

65 Проект закону про судово-експертну діяльність та самоврядування судових експертів від 22.11.2021 р. № 6284-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73258 (дата звернення: 25.11.2022).

66 Проект закону про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» від 23.11.2021 р. № 6284-3. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73261 (дата звернення: 25.11.2022).

інформаційних засад у галузі судової експертизи з метою створення умов для ефективного експертного забезпечення правосуддя. Також це поняття використано у законопроекті № 6284-1 (ст. 3 «Зміст судово-експертної діяльності»: «1. Судово-експертна діяльність включає: <...> 7) підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації з метою експертного забезпечення правосуддя», ст. 23 «Суб'єкти судової експертизи та судово-експертної діяльності»: «2. До суб'єктів судово-експертної діяльності належать: <...> відповідні підрозділи (уповноважені особи) з експертного забезпечення правосуддя державних органів, до сфери управління яких належать ці установи», ст. 57 «Особливості соціального захисту судового експерта»: «1. Підставами застосування <...> соціального захисту судового експерта є <...> складний науковий характер, інтенсивність інтелектуальної праці, її нерегульована тривалість за умов виконання невідкладних і особливо важливих завдань з експертного забезпечення правосуддя»⁶⁷ і в законопроекті № 6284-2 (ст. 1 «Визначення основних термінів»: «19) судово-експертна діяльність — діяльність держави, юридичних і фізичних осіб з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки, техніки, мистецтва та ремесла»)⁶⁸.

У пояснювальній записці до законопроекту № 6284 його мету визначено як «удосконалення нормативно-правової основи сучасної системи експертного забез-

печення правосуддя з метою забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, яка б відповідала вимогам міжнародних стандартів та викликам сучасності. <...> Реалізація акта сприятиме удосконаленню нормативно-правової основи сучасної системи експертного забезпечення правосуддя та забезпеченню правосуддя незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою»⁶⁹. Метою розроблення законопроекту № 6284-2 в пояснювальній записці зазначено оптимізацію структури суб'єктів СЕД, «створення нової, сучасної моделі — єдиної державної установи експертного забезпечення правосуддя та удосконалення нормативно-правової основи»⁷⁰. У цьому законопроекті запропоновано вдосконалити регулювання СЕД на законодавчому рівні з метою створення умов для належного й ефективного експертного забезпечення правосуддя, зокрема, пов'язаних із проведенням судової реформи.

Окрім законодавчої сфери, поняття «експертне забезпечення правосуддя» також зустрічається в багатьох наукових публікаціях, присвячених проблемним питанням судової експертизи та криміналістики. Варто зауважити, що контроль за діяльністю науково-дослідних установ судових експертиз, які належать до Мін'юсту України, і судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, а також організація науково-методичного забезпечення СЕД і забезпечення організації роботи Центральної експертно-кваліфікаційної

67 Проект закону ... № 6284-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73246 (дата звернення: 25.11.2022).

68 Проект закону ... № 6284-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73258 (дата звернення: 25.11.2022).

69 Проект закону ... № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 25.11.2022).

70 Проект закону ... № 6284-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73258 (дата звернення: 25.11.2022).

комісії при Мініюсті України покладені на Департамент експертного забезпечення правосуддя названого міністерства.

Незважаючи на широкий спектр застосування досліджуваного вище поняття, донині науково не обґрунтовано його визначення та правову характеристику. Тому розкриття змісту словосполучення «експертне забезпечення правосуддя» сприятиме більш чіткому формулюванню понятійно-категоріального апарату адміністративно-правової науки загалом і конкретному застосуванню цього поняття зокрема.

Як відомо, теорія держави та права є базовою наукою щодо інших юридичних наук, адже саме до її компетенції належить розроблення загально-правового понятійного апарату. Утім, поняття «забезпечення» як окрема правова категорія у цій галузі знань не є об'єктом наукового дослідження.

В «Академічному тлумачному словнику...» слово «забезпечення» визначено як дія зі значенням «забезпечувати», «забезпечити», а саме: *«1. Постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах. // Надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування. 2. Створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось. 3. Захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки»*⁷¹. На нашу думку, в аспекті функційної спрямованості судово-експертної діяльності щодо правосуддя більш прийнятним є перше визначення, у якому провідним є слово «задовольняти»: *«1. Виконувати чий-небудь вимоги, бажання, претензії*

*і т. ін. // Забезпечувати, вдовольняти кого-небудь, даючи щось бажане, потрібне в достатній кількості, до повного задоволення. // Угамовувати, заспокоювати якісь почуття, прагнення і т. ін. 2. Викликати у кого-небудь почуття задоволення чимось. 3. Бути, виявлятися відповідним до чийх-небудь вимог, сподівань»*⁷². Тобто забезпечення безпосередньо залежить від виконання й задоволення певних вимог.

Для формування в межах юридичної науки поняття «забезпечення» із наданням йому експертної спрямованості, передусім необхідно з'ясувати мету такої дії, яку ми вбачаємо в унормуванні за допомогою певних юридичних заходів суспільних відносин, що виникають у процесі призначення й організації проведення судових експертиз.

За «Великою українською юридичною енциклопедією» судово експертиза — це дослідження судовим експертом на основі спеціальних знань матеріальних (матеріалізованих) об'єктів (речових доказів) за різного роду матеріалів і документів, які містять доказову інформацію, із метою встановлення фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення справи (провадження)⁷³.

На законодавчому рівні термін «судова експертиза» закріплено 1994 р. із прийняттям профільного Закону (ст. 1). До 05.10.2004 р. поняття судової експертизи визначали як *«дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів*

71 Академічний тлумачний словник Т. 3. 1972. С. 18. URL: <http://sum.in.ua/s/zabezpechuvaty> (дата звернення: 25.11.2022).

72 Там само. С. 113. URL: <http://sum.in.ua/s/zadovoljnjaty> (дата звернення: 25.11.2022).

73 Велика українська юридична енциклопедія Т. 20 С. 256—257.

дiзнання, попереднього слiдства чи суду»⁷⁴. Однак, законодавець замінив 2004 р. слова «*попереднього слiдства чи суду*» словами «*досудового та судового слiдства*»⁷⁵, а 2012 р. (із прийняттям нового КПК України) слова «*органів дiзнання, досудового та судового слiдства*» — словами «*органів досудового розслідування чи суду*»⁷⁶.

Змінами 2017 р. ст. 1 профільного Закону викладено в такій редакції: «*Судова експертиза — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду*»⁷⁷. На нашу думку, ця редакція має певні вади, оскільки втрачено безпосереднього суб'єкта дослідження — судового експерта. Зважаючи на чинне визначення судової експертизи, її виконання дозволено будь-якій особі, яка має спеціальні знання (є спеціалістом або іншим фахівцем), водночас не відповідає вимогам, що їх висувають саме до судового експерта (ст. 10—11 Закону).

Судовим експертом є особа, яка має спеціальні знання та кваліфікацію з певної експертної спеціальності й регламентоване процесуальним законодавством України право на проведення судової експертизи. Кваліфікацію

судового експерта зумовлено обсягом його теоретичних знань і практичних навичок та вмінь, необхідних для проведення експертизи за відповідною спеціальністю, а також визначено шляхом атестації в порядку, передбаченому ст. 16 Закону. У своїй професійній діяльності, надаючи висновок, експерт поєднує статуси фахівця з відповідної галузі знань і процесуальної особи. Так, згідно із КПК України експертом у кримінальному провадженні є особа, яка має право відповідно до Закону на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, і дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження та стосуються сфери її знань⁷⁸. Чинними кодексами обумовлено, що експертом може бути особа, яка має спеціальні знання, необхідні для з'ясування відповідних обставин справи, тобто судовим експертом є залучена слідчим (судом, слідчим суддею, стороною захисту тощо) до проведення експертизи обізнана особа, яка має наукові, технічні або інші спеціальні знання та необхідну кваліфікацію для надання висновку з досліджуваних питань, який визначено

74 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

75 Про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу»: Закон України від 09.09.2004 р. № 1992-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1992-15/ed20041005#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

76 Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4652-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4652-17/ed20121119#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

77 Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19/ed20171215#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

78 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

одним із джерел доказів у судочинстві (див. ст. 84 КПК України⁷⁹; ст. 76 Цивільного процесуального кодексу України⁸⁰, далі — ЦПК України; ст. 73 Господарського процесуального кодексу України⁸¹, далі — ГПК України; ст. 72 Кодексу про адміністративне судочинство України⁸², далі — КАСУ; ст. 251 Кодексу України про адміністративні правопорушення⁸³).

Відповідно до ч. 1 ст. 101 КПК України «висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на питання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи»⁸⁴. Оскільки процесуальними джерелами доказів у ст. 84 КПК України названо «показання, речові докази, документи, висновки експертів»⁸⁵, то можемо дійти висновку, що за допомогою судової експертизи, як і під час аналізу інших доказів, установлюють наявність чи відсутність фактів та обставини, що мають суттєве значення для правильного вирішення кримінального провадження. Як свідчить судова практика, найчастіше висновок експер-

та є вирішальним під час розслідування й розкриття злочинів.

Незважаючи на те, що висновок експерта є самостійним джерелом доказів, усі зібрані докази розглядають у комплексі з метою завершення досудового розслідування та розгляду судом кримінального провадження по суті. Тому експертний висновок, як і будь-яке інше джерело доказів, слід піддавати ретельному дослідженню, усебічній перевірці та критичному оцінюванню разом з іншими зібраними згідно зі ст. 93 КПК України доказами за кримінальними провадженнями.

Предметом висновку експерта у цивільному, господарському й адміністративному судочинстві може бути дослідження обставин, які належать до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань (ст. 102 ЦПК України⁸⁶, ст. 98 ГПК України⁸⁷ та ст. 101 КАСУ⁸⁸).

Судово-експертна діяльність спрямована на успішне вирішення завдань, що виникають у слідчо-судовій практиці, а саме — на перетворення потенційної доказової інформації, яку містять надані на дослідження матеріали, на актуальну до-

79 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

80 Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

81 Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

82 Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

83 Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8037-X (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

84 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

85 Там само.

86 Цивільний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

87 Господарський процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

88 Кодекс адміністративного судочинства URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

казову інформацію, яку можна використати для правильного вирішення справи (провадження). Зазначене свідчить про надзвичайну важливість і поширеність (у практиці розслідування злочинів та судового розгляду справ) призначення судових експертиз, які дають змогу послуговуватись усім арсеналом наукових досліджень і засобів. Варто зауважити, що останніми роками спостерігається позитивна динаміка призначення та проведення судових експертиз, що обумовлено підвищеними вимогами до поліпшення якості судочинства, посилення гарантій і свобод громадян, а також розвитком демократичних засад державного та суспільного життя.

В Україні СЕД здійснюють на принципах законності, незалежності, об'єктивності й повноти дослідження⁸⁹; законодавство зобов'язує судового експерта надати об'єктивний висновок, що експерт і реалізує в істинності проведеного дослідження та встановленні відповідних фактів, які характеризують кримінальні злочини, а також цивільні, господарські або адміністративні правопорушення з різних боків. Оскільки прагнення слідчого або суду спрямовано на з'ясування об'єктивної істини за кожною справою, то висновок експерта щодо встановлених фактів відіграє важливу роль у здійсненні правосуддя. Крім того, висновок експерта дає змогу виявити нові факти й визначити зв'язок між фактами, сприяє перевірці слідчих (судових) версій, а також допомагає оцінити достовірність інших доказів.

Висновки

Отже, СЕД надає суттєву допомогу правосуддю в реалізації найважливішого

конституційного положення, а саме: особу вважають невинуватою у скоєнні злочину і її не можна піддати кримінальному покаранню, доки її вину не доведено в законному порядку й не встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62 Конституції України)⁹⁰.

Під експертним забезпеченням правосуддя слід розуміти функційно спрямовану діяльність суб'єктів СЕД із забезпечення судочинства України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки.

Importance of Forensic Expert Activity for Justice Administration In Ukraine

Vadym Khosha

This article is devoted to importance of forensic expert activity for the protection of the rights and freedoms of a person and citizen, as well as creation of appropriate conditions for the adoption of a legal, justified and fair decision by the court. This research purpose is to provide the "justice" concept with a modern meaningful characteristic as a special type of State activity and an object of forensic science support. For achieving this goal, theoretical foundations of functional distribution of State power were analyzed. Management, specifics and judicial power peculiarities, whose leading task is justice administration were separately studied. Ukrainian legislation on justice implementation is summarized and the subjects related to this type of State activity are identified. Examining magistrate status was traced and his competence was clarified. Available substantive and formal characteristics of "justice" legal category concept are outlined in order to form a circle of subjects which expert support is directed to. Possibilities of forensic science as the most qualified form of using specific expertise in

89 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

90 Конституція України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

legal proceedings are considered. Procedural provisions regulating the legal status forensic expert and his conclusion as one of the types of evidence are separately highlighted. The most common approaches to defining the concept of "forensic science activity" are analyzed, features and content of this type of State activity are revealed. The concept definition of "forensic science support to justice" is proposed, modern understanding of forensic science activity is formulated, and an up-to-date list of its directions is given.

Keywords: State power, distribution of power, judiciary, legal proceedings, forensic science support to justice, forensic science, forensic expert, forensic expert activity, forensic expert conclusion.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів, що стосується цієї теми; хоча він є членом консультативної колегії збірника, він не брав участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language] (1976) : v 11 t. ; za

red. I. K. Bilodida. Kyiv, 1970—1980. T. 6, 7. URL: <http://sum.in.ua/s/pravosuddja> [in Ukrainian].

Averianov, V. (2009). Orhanizatsiia vykonavchoi vlady: neobkhdnist usunennia vnutrishnikh superechnosteï [Executive power management: the need to eliminate internal contradictions]. *Pravo Ukrainy*. № 5 [in Ukrainian].

Babenko, K. A. (2008). *Konstyutsiini zasady rozvytku i rehuliuвання polityko-pravovykh vidnosyn v Ukraini* [Constitutional principles of development and regulation of political and legal relations in Ukraine]: monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].

Bryntsev, V. D. (1998). *Sudebnaia vlast /pravosudie/: Puti reformirovaniia v Ukraine* [Judiciary /justice/: Ways of reform in Ukraine]. Kharkov [in Russian].

Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language] (2003) : v 7 t. T. 4 : N—P / red. kol.: O. S. Melnychuk (holov. red.) ta in. ; uklad.: R. V. Boldyriev ta in. Kyiv. URL: http://history.org.ua/LiberUA/EtSIUkrM_2003/EtSIUkrM_2003.pdf [in Ukrainian].

Holovchenko, L. M. (2013). Pro neobkhdnist vdoshkonalennia zakonodavstva pro sudovoe-kspertnu diialnist v Ukraini [On the need to improve legislation on forensic expert activity in Ukraine]. *Kriminalistika i sudebnaia ehkspertiza*. Vyp. 58. Ch. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29__3 [in Ukrainian].

Hrytsenko, I. S., Pohoretskyi, M. A. (2012). *Sudova vlada v Ukraini: do vyznachennia poniattia* [Judiciary in Ukraine: on the concept definition]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_2_8 [in Ukrainian].

Karavanskyi, S. (2000). *Praktychnyi slovnyk synonimiv ukrainskoi movy* [Practical dictionary of Ukrainian language]. 2-he vyd., dop. y oprats. Kyiv. URL: http://kropivnitsky.maup.com.ua/assets/files/praktichnij_slovník_sinonimiv_ukrajinskoji_movi.pdf [in Ukrainian].

Miroshnichenko, S. S. (2012). *Zlochyny proty pravosuddia: teoretychni i prykladni problemy zapobihannia ta protydivi* [Crimes against

- justice: theoretical and applied issues of prevention and counteraction]: dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Montesquieu (2013). *De l'Esprit des lois*. Paris : GF Flammarion. Livre XI. Chap. 6. URL: <https://www.les-philosophes.fr/montesquieu/esprit-des-lois/philosophie/Page-6.html>.
- Murashyn, H. O. (1997). Do pytan'nia reformuvannia sudovoi vlady [On the issue of judiciary reforming]. *Pravova derzhava*. Vyp. 7 [in Ukrainian].
- Problemy reformuvannia bazovoho zakonodavstva Ukrainy z pytan' ekspertnoho zabezpechennia pravosudiv* [Problems of reforming the basic legislation of Ukraine on expert support of justice] (2020) : mat-ly kruhl. stolu (Kharkiv, 06–07.02.2020). Kharkiv. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/other/13%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%8F%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C.pdf [in Ukrainian].
- Pyrh, I. V. (2011). *Teoretychni osnovy ekspertnoi diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav* [Theoretical foundations of expert activity of internal affairs bodies]: monohrafiia. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Rabinovych, P. M. (1999). Derzhavna vlada [State power]// *Yurydychna entsyklopediia* : v 6 t. / redkol.: Shemshuchenko Yu. S. (vidp. red.) ta in. Kyiv, 1998–2004. T. 2 : D–I. URL: http://leksika.com.ua/10701026/legal/derzhavna_vlada [in Ukrainian].
- Repeshko, P. I. (2013). Shchodo sutnosti sudovo-ekspertnoi diialnosti yak obiekta derzhavnoho rehuliuivannia [Regarding essence of forensic expert activity as an object of State regulation]. *Kriminalistika i sudebnaia ehkspertiza*. Vyp. 58. Ch. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29__8 [in Ukrainian].
- Sehai, M. (2003). Sudova ekspertolohiia — nauka pro sudovo-ekspertnu diialnist [Forensic expertology is the science of forensic expert activity]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk*. № 2–3 (33–34) [in Ukrainian].
- Selivanov, A. O. (2009). *Konstytutsiia. Hromadianyn. Sud. Profesiini ta suspilni pohliady* [Constitution. Citizen. Court. Professional and public views]. Kyiv [in Ukrainian].
- Serdiuk, V. V. (2006). Sudova vlada ta yii mistse v teorii podilu vlady [Judiciary and its place in the theory of power separation]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2006_5_6 [in Ukrainian].
- Shcherbakovskii, M. G. (2005). *Sudebnye ehkspertizy: naznachenie, proizvodstvo, ispolzovanie* [Forensic examinations: appointment, production, use]: ucheb.-prakt. posob. Kharkov. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/SHERBAKOVSKIY_2005.pdf [in Russian].
- Shemshuchenko, Yu. S. (2004). *Yustitsiia [Justice] / Yurydychna entsyklopediia : u 6 t. / redkol.: Shemshuchenko Yu. S. (vidp. red.) ta in. Kyiv, 1998–2004. T. 6 : T–Ia*. URL: <https://leksika.com.ua/19200421/legal/yustitsiya> [in Ukrainian].
- Shevchuk, M. (2014). Funktsii sudu v suchasnomu kryminalnomu provadzhenni Ukrainy [Functions of court in modern criminal proceedings in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Ser.: Yurydychna*. Vyp. 59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2014_59_53 [in Ukrainian].
- Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law] (2012) : navch. posib. dlia stud. yuryd. spets. zaoch. formy navch. / avt.-uporiad.: V. V. Halunko, O. H. Murashyn, D. H. Sevriukov. Kyiv [in Ukrainian].
- Tymchenko, S. M. (2004). *Sudovi ta pravoohoronni orhany Ukrainy* [Judiciary and Law Enforcement Bodies of Ukraine]: navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Vakulyk, O. O. (2018). Osoblyvosti rodovoho obiekta zlochyniv proty pravosudiv [Generic object specifics of crimes against

- justice]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vyp. 6. T. 2 [in Ukrainian].
- Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia* [Great Ukrainian legal encyclopedia] (2018) : u 20 t. Kharkiv, 2016—2020. T. 20 : Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia / redkol.: V. Yu. Shepitko (holova) ta in. [in Ukrainian].
- Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia* [Great Ukrainian legal encyclopedia] (2020) : u 20 t. Kharkiv, 2016—2020. T. 19 : Kryminalnyi protses, sudoustrii, prokuratura ta advokatura / redkol.: V. T. Nor (holova) ta in. [in Ukrainian].
- Vorontsov, A. V. (2014). Rodovyi ob'iekt zlochyniv proty pravosuddia: shliakhy udoskonalennia [Generic object of crimes against justice: ways of improvement]. *Pivdennoukrainskyi pravovyi chasopys*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2014_2_14 [in Ukrainian].
- Zippelius, R. (2017). *Allgemeine Staatslehre: Politikwissenschaft : ein Studienbuch*. 17. Auflage. München : C. H. BECK.

Хоша, В. (2023). Значення судово-експертної діяльності для здійснення правосуддя в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (31). С. 41—62. DOI: [10.32353/khrife.2.2023.04](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.04).

Правовий статус і гносеологічна характеристика об'єктів судово-ветеринарної експертизи

Іван Яценко *

* Д-р вет. наук, професор, Державний біотехнологічний університет, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8903-2129>, e-mail: yacenko-1971@ukr.net

DOI: [10.32353/khrife.2.2023.05](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.05) УДК 165.6/8:343.98:636.09

Надійшло 05.06.2023 / Рецензовано 07.06.2023 / Прийнято до друку 09.06.2023 /
Доступно онлайн 30.06.2023

Метою праці є розкрити правовий статус і навести гносеологічну характеристику об'єктів судово-ветеринарної експертизи. Для досягнення поставленої мети застосовано загально-наукові та спеціальні наукові методи. Уперше сформульовано дефініцію «об'єкти судово-ветеринарного дослідження» як матеріальних і матеріалізованих джерел інформації про подію правопорушення, які судовий експерт усебічно, повно, об'єктивно й безпосередньо досліджує під час проведення судово-ветеринарної експертизи на основі спеціальних знань, застосовуючи взаємопов'язаний комплекс методів, способів і засобів для розв'язання діагностичних та ситуаційних експертних завдань, поставлених у процесуальному документі про призначення судово-ветеринарної експертизи (залучення судового експерта). Аргументовано, що матеріальними об'єктами судово-ветеринарної експертизи є живі підекспертні тварини й підекспертні трупи тварин, корми й кормові добавки, біологічний матеріал тваринного походження й елементи речової обстановки місця події, а матеріалізованими — матеріали справи (провадження) і матеріали, отримані під час оперативно-розшукової і/або слідчої діяльності (протокол огляду місця події, схеми, фото- і відеодокументи тощо), ветеринарні документи (протоколи патологоанатомічного розтину трупів тварин, акти епізоотичного обстеження господарства, журнали реєстрації та лікування хворих тварин і видачі ветеринарних документів, історія хвороби та витяг з амбулаторної

картки тварини, результати лабораторних досліджень біологічних рідин організму (крові, сечі, жовчі, калу, шлункового соку тощо) і бактеріологічного, вірусологічного, мікологічного досліджень біологічного матеріалу, клінічних діагностичних досліджень, експлуатаційний дозвіл та ін.).

Ключові слова: судово-експертна діяльність; дефініція «об'єкти судово-ветеринарного дослідження»; теорія, правовий статус, гносеологічна характеристика об'єктів судово-ветеринарної експертизи; матеріальні та матеріалізовані об'єкти судово-ветеринарного дослідження.

Постановка наукової проблеми

Сьогодні судово-ветеринарна експертиза (як новий вид судових експертиз у багатьох країнах світу) перебуває на стадії становлення, отже, потребує розроблення власних теоретичних, організаційно-правових і праксеологічних концептуальних засад¹. Науковці активно розробляють її теоретичну базу (зокрема, щодо визначення предмета судово-ветеринарних досліджень, місця судово-ветеринарної експертизи в системі судових експертиз та її значення

для судочинства)², утім, досі не сформульовано принципів судово-ветеринарної експертизи, не розроблено, не апробовано й не впроваджено у практику методології наукових і судово-експертних досліджень, не обґрунтовано розв'язуваних нею завдань, не окреслено кола специфічних об'єктів її дослідження³.

Відсутність теоретичного обґрунтування (зокрема, визначення, характеристики та класифікації об'єктів) судово-ветеринарної експертизи негативно позначається на практиці призначення та проведення цього виду судових

- 1 Ключев О. М. Удосконалення експертного забезпечення правосуддя: теоретичні, правові та організаційні аспекти. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 102—117. DOI: [10.32353/khrife.1.2019.08](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.08) (дата звернення: 01.02.2023) ; McDonough S. P., McEwen B. J. Veterinary Forensic Pathology: The Search for Truth. *Veterinary pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 875—877. DOI: [10.1177/0300985816647450](https://doi.org/10.1177/0300985816647450) (дата звернення: 10.03.2023).
- 2 Яценко І. В. Місце судово-ветеринарної експертизи в системі судових експертиз та її значення у судочинстві. *Eurasian scientific discussions*. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2022. Pp. 27—39. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/EURASIAN-SCIENTIFIC-DISCUSSIONS-8-10.05.22.pdf> (дата звернення: 01.02.2023) ; Його ж. Можливості судово-ветеринарної експертизи у забезпеченні відшкодування шкоди, завданої внаслідок ведення агресивної війни. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: мат.-ли IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16.12.2022). Київ, 2022. С. 510—514 ; Його ж. Предмет судово-ветеринарної експертизи та його значення в теорії і практиці судової експертизи. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 73. Ч. 2. С. 154—173. DOI: [10.24144/2307-3322.2022.73.55](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.55) (дата звернення: 01.02.2023).
- 3 Яценко І. В., Дереча Л. М. Можливості судово-ветеринарної експертизи як нового виду судових експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 550—567. DOI: [10.32353/khrife.1.2019.044](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.044) (дата звернення: 01.02.2023).

експертиз, спричиняє необґрунтовані відмови від її проведення, підміни судової експертизи іншими процесуальними діями, постановки у процесуальному документі про її призначення питань, що виходять за межі компетенції судового експерта.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Одним із фундаментальних понять науки про судову експертизу та судово-експертну практику є поняття «об'єкт судової експертизи». Сутність об'єкта відображено в завданнях, які суб'єкт призначення судової експертизи (залучення експерта) ставить на розв'язання судовому експерту. Необхідною передумовою ефективного вирішення будь-якої справи (провадження) є правильне розуміння об'єктів дослідження, окреслення їх кола

і специфічних характеристик, чітке й обґрунтоване визначення підстав призначення та проведення судової експертизи, правильне застосування правових норм, які містять це поняття, адже взаємозв'язок об'єкта і предмета судової експертизи з предметом доказування (колом обставин, що підлягають установленню за кожною справою) є доведеним ⁴.

Сутність об'єктів судової експертизи як галузі практичної діяльності досліджували: О. Бондаренко ⁵ та М. Щербаковський ⁶ (окреслили об'єкт судової експертизи в кримінальному судочинстві); Ф. Джавадов ⁷ (виокремив основні елементи, що характеризують експертну діяльність, зокрема, об'єкт загальної теорії судової експертизи); О. Дуфенюк ⁸ (запропонував критерії класифікації об'єктів судової експертизи); Н. Клименко ⁹ (з'ясувала природу об'єктів судової експертизи); О. Моїсєєв ¹⁰ (деталізував

- 4 Головченко Л. М., Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. та ін. Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта. Харків, 2016. С. 70—73.
- 5 Бондаренко О. О. Об'єкт і предмет судової експертизи у кримінальному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. № 1082. Серія «Право». 2013. Вип. 16. С. 216—218. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2480?locale-attribute=uk> (дата звернення: 01.02.2023).
- 6 Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків, 2015. С. 98—132. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6020> (дата звернення: 01.02.2023).
- 7 Джавадов Ф. М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах: автореф. дис.... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 30 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16795> (дата звернення: 01.02.2023).
- 8 Дуфенюк О. М. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження: монографія. Львів, 2018. С. 33—38. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3601/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%94%D1%83%D1%84%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82%20%D0%925-28.10.pdf> (дата звернення: 01.02.2023).
- 9 Клименко Н. І. Природа об'єктів судової експертизи. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: мат-ли міжвідом. наук-практ. конф. (Київ, 24.11.2017). У 2 ч. Київ, 2017. Ч. 1. С. 309—312. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirniki/2017/materialy_1_24112017.pdf (дата звернення: 01.02.2023).
- 10 Моїсєєв О. М. Експертна технологія та предмет, об'єкт, задачі судової експертизи. *Право і Безпека*. 2005. № 4/2. С. 27.

об'єкт експертної технології судової експертизи); М. Сегай¹¹ (визначив об'єкт судової експертології як науки); Е. Сімакова-Єфремян¹² (обґрунтувала правовий статус об'єкта комплексних судово-експертних досліджень); В. Хомутенко й А. Хомутенко¹³ (розкрили співвідношення категорійних понять «об'єкт і предмет пізнання» в контексті пізнавального процесу в системі судової експертизи).

Питанням визначення, класифікації та характеристики об'єктів різних видів судових експертиз приділили увагу багато науковців: О. Грошева¹⁴ визначила об'єкти комплексної судової біолого-тра-

сологічної експертизи; С. Євдокименко¹⁵ окреслив об'єкт судово-економічної експертизи; А. Крупка зі співавторами¹⁶ з'ясували об'єкт судової авіаційно-технічної експертизи; О. Мешков¹⁷ дослідив об'єкт судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням; Г. Прохоров-Лукін¹⁸ деталізував об'єкт судової експертизи інтелектуальної власності; В. Сезонов¹⁹ схарактеризував транспортні засоби й супровідні документи як об'єкти криміналістичного дослідження; С. Стратонов²⁰ виокремив об'єкт судової експертизи встановлення давності документа; В. Федоренко зі

- 11 Сегай М. Я. Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2003. Вип. 3. С. 25—32.
- 12 Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 516 с.
- 13 Хомутенко В., Хомутенко А. Дуалістична природа судової експертизи. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 139—147. DOI: [10.32837/yuv.v0i2.2332](https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2332) (дата звернення: 01.02.2023).
- 14 Грошева О. Ю. Організаційно-правові, загально-методичні засади комплексної судової біолого-трасологічної експертизи та її оцінка судом : дис. ... д-ра філос. за спец. 081 «Право». Харків, 2021. С. 65—84.
- 15 Євдокименко С. В. Судово-економічна експертиза: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 44 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2585/aref_yev_2017.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення: 01.02.2023).
- 16 Крупка А. А., Дузь Л. Є., Крлюк М. О., Крупка Я. А., Яковлева Є. О. Теоретичний базис судового експертного дослідження надзвичайних подій на повітряному транспорті. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2021. № 1 (49). С. 121—127. DOI: [10.20535/2308-5053.2021.1\(49\).233054](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.1(49).233054) (дата звернення: 01.06.2023).
- 17 Мешков О. О. Об'єкт, предмет і завдання судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 367—378. DOI: [10.32353/khrife.1.2019.028](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.028) (дата звернення: 01.02.2023).
- 18 Прохоров-Лукін Г. Судова експертиза: поняття та види об'єктів інтелектуальної власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2016. № 6. С. 17—24. URL: <https://drive.google.com/file/d/1rMcpBdvV6Wq29fhuu1IJ5DTiV6dHDax/view?pli=1> (дата звернення: 01.02.2023).
- 19 Сезонов В. С. Комплексне експертно-криміналістичне дослідження транспортних засобів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 23 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5880/aref_Sezonov%20V%20S_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 01.02.2023).
- 20 Стратонов С. Ю. Теоретичні та методичні основи експертизи встановлення давності документа : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. С. 38—52. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/17598/4/dys_stratonov_.pdf (дата звернення: 01.02.2023).

співавторами ²¹ виокремили об'єкт авторського права в судовій експертизі літературних творів наукового характеру; С. Чванкін ²² окреслив об'єкт комп'ютерно-технічної експертизи.

Напрацювання іноземних і вітчизняних науковців удосконалили окремі теоретичні положення судової експертології, збагачили судово-експертну науку й упорядкували об'єкти судових експертиз окремих видів. Натомість до сьогодні не виокремлено та не схарактеризовано об'єкти судово-ветеринарної експертизи (як базового поняття в теорії цього класу судової експертизи). Отже, це питання має теоретичне та практичне значення і є актуальним як для юриспруденції, так і для судово-ветеринарної експертизи.

Мета статті

Сформулювати авторську дефініцію «об'єкти судово-ветеринарного дослідження» як фундаментальне поняття одного з видів судової експертизи, а також схарактеризувати такі об'єкти для потреб судово-експертної практики.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові та спеці-

альні наукові методи: аналіз, синтез, аналогію; формально-логічний; порівняльно-правовий; логіко-граматичний; юридичного аналізу; системно-структурний; соціологічний; статистичний; моделювання.

Викладення основного матеріалу дослідження

Однією із найбільш складних і водночас найбільш базових категорій судової експертизи загалом та судово-ветеринарної експертизи зокрема є предмет та об'єкти дослідження. Визначити зміст цих дефініцій важливо для з'ясування сутності судово-ветеринарної експертизи та вдосконалення її теоретичних аспектів і методичних основ, отже, для розв'язання практичних судово-експертних питань та проблем. Об'єкт судової експертизи є маркером видової належності експертного дослідження, джерелом відомостей про факти (події) і спеціальних знань судового експерта; саме об'єкт зумовлює розв'язувані експертизою завдання та зв'язок із предметом дослідження, окреслює межі компетенції судового експерта (за відсутності об'єкта неможливо провести експертне дослідження, правильно оцінити висновки експерта) ²³. Тож формування дефініції «об'єкти судово-ветеринарної

21 Федоренко В. Л., Голікова О. В. Літературні твори наукового характеру як об'єкти авторського права: поняття та класифікація. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63. С. 215—223. URL: <https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/23-1.pdf> (дата звернення: 01.02.2023) ; Федоренко В. Л., Чернеженко О. М., Голікова О. В. Наукові твори як об'єкти судової експертизи з питань інтелектуальної власності: генеза, поняття та кваліфікуючі ознаки. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2019. № 4 (6). С. 11—24. DOI: 10.32689/2617-9660-2019-4(6)-11-24 (дата звернення: 01.02.2023).

22 Чванкін С. А. Комп'ютерно-технічна експертиза у цивільному судочинстві. *Право та державне управління*. 2021. № 1. С. 45—51. DOI: 10.32840/pdu.2021.1.7 (дата звернення: 01.02.2023).

23 Гуменський О. А., Будко Т. В. Місце експертизи спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (СТЗ) в системі судових експертиз. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63 (1). С. 67—80. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63\(1\)__11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63(1)__11) (дата звернення: 01.02.2023).

експертизи» має наріжне значення для подальшого розвитку судово-ветеринарної експертизи.

На жаль, у судовій експертології питання об'єкта до сьогодні залишається дискусійним. Заслуговує на увагу позиція В. Сезонова, згідно з якою обов'язковою ознакою будь-якого роду, виду (підвиду) судової експертизи є об'єкти, що містять необхідну інформацію для розв'язання предметного кола питань зі з'ясування обставин події²⁴. До того ж коло об'єктів дослідження зумовлює родову (видову) належність судової експертизи.

У філософських джерелах²⁵ об'єктом пізнання визнають предмет, явище матеріального або духовного світу чи сферу дійсності, на який (яке, яку) спрямовано пізнавальну діяльність суб'єкта, адже саме він визначає характеристики цього об'єкта. М. Щербаковський також вважає об'єкт експертизи гносеологічною категорією²⁶.

Об'єкт експертного пізнання є складовою пізнавального процесу, що характеризується як взаємодія об'єкта

і суб'єкта²⁷. Наприклад, якщо об'єктом експертного пізнання є труп тварини, смерть якої спричинило жорстоке поводження з твариною (далі — ЖПТ), це обумовлює участь у пізнавальному процесі судово-ветеринарного експерта, який має спеціальні ветеринарні знання для дослідження цього трупа й визначення фактичних обставин смерті тварини.

О. Паладійчук²⁸ зазначає, що об'єкт судової експертизи — це предмет(-и), який (які) зазвичай є речовим(-и) доказом(-ами) і який (які) досліджує судовий експерт, а також події, факти, явища та інші нематеріальні об'єкти, які вивчають шляхом дослідження матеріальних носіїв інформації про них із застосуванням спеціальних знань, у зв'язку із чим виокремлює дві групи об'єктів судової експертизи — матеріальні й нематеріальні.

О. Бондаренко²⁹ під об'єктом судової експертизи розуміє матеріальні предмети, явища та процеси, які підлягають експертному дослідженню. Своєю чергою, Ф. Джавадов³⁰ визначає об'єкт судової експертизи як матеріальні носії

24 Сезонов В. С. Зазнач. твір. С. 67. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5880/aref_Sezonov%20V%20S_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 01.02.2023).

25 Основи філософських знань. URL: <https://subject.com.ua/philosophy/osnovi/128.html> (дата звернення: 01.02.2023).

26 Щербаковський М. Г. Гносеологічні та правові підстави класифікації об'єктів судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 177—185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2010_10_29 (дата звернення: 01.02.2023).

27 Об'єкт / Філософський енциклопедичний словник // редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ, 2002. С. 438—439. URL: https://archive.org/details/filosofskyi_entsyklop/page/438/mode/2up (дата звернення: 01.02.2023).

28 Паладійчук О. Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 88. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/15056/1/%D0%97%D0%9D%D0%90%D0%A7%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%A1%D0%A3%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%87%20%D0%95%D0%9A%D0%A1%D0%9F%D0%95%D0%A0%D0%A2%D0%98%D0%97%D0%98.pdf> (дата звернення: 01.02.2023).

29 Бондаренко О. О. Зазнач. твір. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2480?locale-attribute=uk> (дата звернення: 01.02.2023).

30 Джавадов Ф. М. Зазнач. твір. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16795> (дата звернення: 01.02.2023).

інформації (речові докази), що підлягають безпосередньому дослідженню судовими експертами, і пропонує розподіляти ці об'єкти на безпосередні (матеріальні носії, що підлягають дослідженню) та допоміжні (явища, які існують або існували в минулому і на встановлення яких спрямовано проведення судової експертизи). Із таким поділом не погоджується Е. Сімакова-Єфремян³¹: судовий експерт безпосередньо не досліджує явищ або процесів, пов'язаних із подією злочину, оскільки вони сталися в минулому. Науковиця стверджує, що судовий експерт досліджує матеріальні й матеріалізовані носії інформації. Ми вважаємо таку позицію обґрунтованою та цілком поділяємо її.

На думку Г. Прохорова-Лукіна, оскільки під об'єктами наукового пізнання розуміють предметний світ, матеріальне буття із його властивостями й закономірностями, то «об'єктами судової експертизи потенційно можуть стати будь-які, об'єктивно пов'язані з пізнаваною <...> подією матеріальні та нематеріальні (проте відображені в матеріальній дійсності) утворення та явища, <...> їхні матеріальні відображення та механізми створення та відображення таких об'єктів, а власне ці відображення містять інформацію про факти і явища, зумовлені подіями, що мають юридичне значення»³².

Заслуговує на увагу сформульоване В. Хомутенком і А. Хомутенком трактування об'єкта експертного пізнання як носія інформації, на який поширюються

пізнання та практичний вплив суб'єктів пізнання з метою здобуття й формування нових знань про об'єкт пізнання³³.

М. Щербаковський так аргументує доцільність вузького розуміння загального об'єкта експертного дослідження (як матеріальних предметів і речей, що потребують експертного дослідження): *по-перше*, якщо об'єктом вважати події, то змішуються поняття об'єкта і предмета (завдань) експертизи (об'єкти дослідження судовому експертові надає замовник судової експертизи; дослідження відображення в об'єктах процесів або виявлення й оцінювання судовим експертом ознак, характерних для цього об'єкта, є питанням предмета судової експертизи); *по-друге*, об'єкт експертного дослідження є поняттям одночасно гносеологічним і правовим³⁴. Явища та процеси, які існують або існували в минулому, можна пізнати винятково шляхом дослідження матеріальних об'єктів, що змінилися під впливом процесу, або предметів, які перебували в тому середовищі, де відбувався процес³⁵.

Слушним є тлумачення А. Лозовим та Е. Сімаковою-Єфремян дефініції «об'єкти судової експертизи» як матеріальних і матеріалізованих носіїв інформації, досліджуваних судовим експертом на підставі застосування спеціальних знань у межах предмета експертного дослідження: речовий доказ, похідне речового доказу, зразок, документ, тіло живої людини, стан її психіки, труп людини (його частини), тварина (її труп або фрагменти тіла), рослина

31 Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків, 2016. 456 с.

32 Прохоров-Лукін Г. Зазнач. твір. URL: <https://drive.google.com/file/d/1rMcpBdvvF6Wq29fhuu1IJ5DTiV6dHDax/view?pli=1> (дата звернення: 01.02.2023).

33 Хомутенко В., Хомутенко А. Зазнач. твір. DOI: 10.32837/yuv.v0i2.2332 (дата звернення: 01.02.2023).

34 Щербаковський М. Г. Проведення та використання С. 106—107. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6020> (дата звернення: 01.02.2023).

35 Там само.

(її частки), речовина, предмет, будівля, споруда, ділянка місцевості тощо, а також відомості, зафіксовані в матеріалах справи (провадження) та інших носіях інформації³⁶.

О. Грошева сформулювала інтеграційний об'єкт комплексної судової біолого-трасологічної експертизи як системне матеріальне (матеріалізоване) утворення біолого-трасологічного походження, поєднане спільним предметом дослідження його різних сторін (властивостей), для розв'язання судовими експертами завдань із застосуванням спеціальних знань у галузях судової біології та трасології³⁷.

На думку В. Хомутенка й А. Хомутенка, предметом дослідження є конкретні обставини, які дають змогу отримати інформацію про властивості, сторони й відносини об'єктів, що підлягають дослідженню, тобто нові обставини, які виявляє судовий експерт на основі спеціальних знань, адже саме вони є результатом дослідження й відображаються у висновку судового експерта. Цим обґрунтовано тісний взаємозв'язок між об'єктом і предметом як елементами системи судової експертизи³⁸.

Узагальнюючи думки науковців, зазначимо, що більшість із них під об'єктом дослідження у судовій експертизі розуміють джерело фактичних даних, за якими встановлюють окремі факти: носії інформації, які необхідно дослі-

джувати та які цікавлять слідство на стадії досудового розслідування правопорушення.

Автор цієї публікації проаналізував тлумачення поняття «об'єкти судової експертизи» як у наукових джерелах, так і в нормативно-правових актах, що регламентують судово-експертну діяльність. Так, Закон України «Про судову експертизу»³⁹ (далі — *профільний Закон*) не містить спеціального визначення поняття «об'єкт судової експертизи»: лише у ст. 1 зазначено, що «судова експертиза — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо **об'єктів** [Тут і далі виділено мною.— Прим. авт.], явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду»⁴⁰. Утім, термін «об'єкт» часто трапляється у статтях аналізованого Закону, якими регламентовано діяльність судового експерта.

Відповідно до ч. 1 ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України⁴¹ (далі — *КПК*) експертом у кримінальному провадженні є особа, яка має наукові, технічні або інші спеціальні знання та право відповідно до профільного Закону на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження *об'єктів*, явищ і процесів, що містять відомості про обставини скоєння кримінального правопорушення, і дати висновки з питань, які виникають під час

36 Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Актуальні питання реформування законодавства у сфері судово-експертної діяльності в Україні. *Теорія та практики судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 14. С. 164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2014_14_26 (дата звернення: 01.02.2023).

37 Грошева О. Ю. Зазнач. твір. С. 19.

38 Хомутенко В., Хомутенко А. Зазнач. твір. DOI: 10.32837/yuv.v0i2.2332 (дата звернення: 01.02.2023).

39 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

40 Там само.

41 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

кримінального провадження та стосуються сфери її знань⁴².

Е. Сімакова-Єфремян називає недо-ліком норм профільного Закону та КПК змішування поняття предмета й об'єкта експертного дослідження, адже за ними до кола об'єктів експертного дослідження належать явища та процеси, пов'язані з подією злочину. Обґрунтовує свою позицію науковиця тим, що судовий експерт не досліджує саме явище, пов'язане з подією злочину, адже воно вже відбулося в минулому. Навпаки: судовий експерт досліджує матеріальні, а також матеріалізовані носії інформації, відображені в певних документах. У зв'язку із цим Е. Сімакова-Єфремян рекомендувала у ст. 1 профільного Закону й у ч. 1 ст. 69 КПК замінити слова «явищі і процеси» словами «матеріалізовані об'єкти»⁴³. О. Грошева вважає таку пропозицію обґрунтованою та запропо-нувала нові редакції ст. 1 профільного Закону та ч. 1 ст. 69 КПК з урахуванням цих змін⁴⁴.

Ми поділяємо позицію Е. Сімакової-Єфремян⁴⁵ та О. Грошевої⁴⁶ про неприпустимість змішувати поняття предмета й об'єкта експертного дослідження та доцільність вилучити з кола об'єктів експертного дослідження фразу про явища і процеси, пов'язані з подією злочину.

У законопроектах, що стосуються судово-експертної діяльності в Україні, запропоновано подібні одне до одного визначення: **«Об'єкти судової експертизи — матеріальні та матеріалізовані но-**

сії інформації, що досліджуються експертом засобами спеціальних наукових знань в межах предмета експертного дослідження (речові докази, похідні речових доказів, зразки, документи, тіло й стан психіки людини, трупи (їхні частки), тварини (їхні частки), рослини (їхні частки), будівлі, споруди, ділянки місцевості тощо, а також відомості, що зафіксовані в матеріалах справи» (проект закону про судово-експертну діяльність в Україні від 30.03.2017 р. № 6264)⁴⁷ і **«об'єкти дослідження — матеріальні та нематеріальні (інформаційні) об'єкти, що досліджуються експертом засобами спеціальних наукових знань в межах предмета експертного дослідження (речові докази, похідні речових доказів, зразки, документи, тіло й стан психіки людини, трупи (їхні частки), тварини (їхні частки), рослини (їхні частки), будівлі, споруди, ділянки місцевості тощо, а також відомості, що зафіксовані в матеріалах справи, або у матеріалах, наданих особами, за зверненням яких здійснюється дослідження експертом»** (проект закону про судову експертизу та самоврядування судових експертів від 03.04.2018 р. № 8223, далі — **законопроект № 8223**)⁴⁸. Добре, що в аналізованих законопроектах згадано про тварин як об'єкти судової експертизи (дослідження), утім, для судово-ветеринарної експертизи важливі й інші об'єкти (корми, кормові добавки, біологічні об'єкти тваринного походження тощо), які також необхідно брати до уваги в разі призначення та проведення експертизи.

42 Кримінальний процесуальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

43 Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження ... С. 146—147.

44 Грошева О. Ю. Знач. твір. С. 75—76.

45 Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження ...

46 Грошева О. Ю. Знач. твір.

47 Проект закону про судово-експертну діяльність в Україні від 30.03.2017 р. № 6264. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH4U000I> (дата звернення: 01.12.2022).

48 Проект закону про судову експертизу та самоврядування судових експертів від 03.04.2018 р. № 8223. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6CF00A> (дата звернення: 01.12.2022).

Процесуальне законодавство України також послуговується термінами «об'єкт експертизи (дослідження)» і «матеріали та зразки». Так, згідно із ч. 3 ст. 69 КПК⁴⁹, ч. 6 ст. 72 Цивільного процесуального кодексу⁵⁰ (далі — ЦПК), ч. 6 ст. 69 Господарського процесуального кодексу⁵¹ (далі — ГПК) і ч. 6 ст. 68 Кодексу адміністративного судочинства⁵² України (далі — КАС) експерт має право: заявляти клопотання про надання додаткових *матеріалів і зразків*; бути присутнім під час учинення процесуальних дій, що стосуються предметів і об'єктів дослідження; ставити запитання (заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків), що стосуються предмета й об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні. Відповідно до реч. 2 ч. 4 ст. 69 КПК⁵³, ч. 8 ст. 72 ЦПК⁵⁴, ч. 8 ст. 69

ГПК⁵⁵ і ч. 8 ст. 68 КАС⁵⁶ експерт може відмовитися від надання висновку, якщо наданих йому *матеріалів* недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, і водночас не має права за власною ініціативою збирати *матеріали* для проведення експертизи (реч. 1 ч. 4 ст. 69 КПК⁵⁷, ч. 2 ст. 107 ЦПК⁵⁸, ч. 2 ст. 102 ГПК⁵⁹ і ч. 2 ст. 105 КАС⁶⁰).

Більшість об'єктів судово-ветеринарної експертизи після їх вилучення на місці події, під час проведення судово-ветеринарного дослідження й після нього потребують особливих умов і ставлення: наприклад, живих підекспертних тварин слід перетримувати в притулку для тварин або в іншій спеціально призначеній установі, труп тварини має перебувати в холодильній камері для запобігання його гниттю⁶¹, а корми й кормові добавки потрібно

49 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

50 Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

51 Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

52 Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

53 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

54 Цивільний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

55 Господарський процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

56 Кодекс адміністративного судочинства України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

57 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

58 Цивільний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

59 Господарський процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

60 Кодекс адміністративного судочинства України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

61 Яценко І. В. Гносеологічна характеристика та процесуальне значення етапів і стадій призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 1 (30). С. 83–84. DOI: [10.32353/khrife.1.2023.05](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.05) (дата звернення: 01.06.2023).

помістити в чисту скляну тару та зберігати в холодильнику. Після проведення всебічного дослідження об'єкти судово-ветеринарної експертизи повертають суб'єктові призначення цієї експертизи (залучення експерта). Зважаючи на специфіку об'єктів судово-ветеринарної експертизи, учені харківської наукової школи судово-ветеринарних експертів (уперше в судово-експертній практиці) деталізували порядок зберігання й видачі трупів тварин у «Правилах судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації)»⁶² (далі — «Правила ... визначення ступеня тяжкості шкоди»), що має позитивно позначитися на збереженні та поводженні з об'єктами судово-ветеринарної експертизи.

Повноваження судового експерта щодо об'єктів дослідження передбачено Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень⁶³ (далі — *Інструкція № 1*) і (меншою мірою) Інструкцією про особливості здійснення судово-експертної

діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах⁶⁴ (далі — *Інструкція № 2*), зокрема, судовий експерт має право з дозволу замовника судової експертизи бути присутнім під час проведення процесуальних, виконавчих дій і ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета або *об'єкта* експертизи (абз. 5 п. 2.1 розд. II Інструкції № 1⁶⁵ і п/п. 3 п. 1 розд. II Інструкції № 2⁶⁶), зобов'язаний забезпечити збереження *об'єкта* експертизи (абз. 7 п. 2.2 розд. II Інструкції № 1⁶⁷ і п/п. 6 п. 3 розд. II Інструкції № 2⁶⁸), натомість йому заборонено зберігати матеріали справ та *об'єкти* експертних досліджень поза службовим приміщенням (абз. 7 п. 2.3 розд. II Інструкції № 1⁶⁹ і п/п. 5 п. 4 розд. II Інструкції № 2⁷⁰). Кодекси України, профільний Закон та Інструкції № 1 і 2 містять також інші повноваження експерта, пов'язані з об'єктами дослідження.

Уважаємо, що повноваження й обов'язки судових експертів не мають залежати від форми власності установи,

62 Яценко І. В., Парилівський О. І. Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації). Харків, 2022. 47 с.

63 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

64 Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : затв. наказом Мін'юсту України від 12.12.2011 р. № 3505/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

65 Інструкція про призначення та проведення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

66 Інструкція про особливості здійснення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

67 Інструкція про призначення та проведення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

68 Інструкція про особливості здійснення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

69 Інструкція про призначення та проведення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

70 Інструкція про особливості здійснення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

у якій вони працюють, тому вбачаємо за потрібне вдосконалити Інструкцію № 2⁷¹ до рівня Інструкції № 1⁷².

Значну увагу в законодавстві України приділено поводженню з об'єктом дослідження. Так, відповідно до п. 1.8 розд. I Інструкції № 1⁷³ підставою для проведення експертизи є процесуальний документ, у якому обов'язково зазначають *об'єкти*, що підлягають дослідженню. У процесуальному документі про призначення, наприклад, судово-ветеринарної експертизи, суб'єкт її призначення (залучення судового експерта) має зазначити точне найменування об'єктів судової експертизи (для будь-якого об'єкта), їхню кількість (щодо трупів тварин і живих тварин), масу й номер партії (для кормів і кормових добавок), кількість аркушів (щодо ветеринарних документів та інших матеріалів), а також інші відомості, які мають значення для проведення дослідження.

Дотримання вимоги *максимального збереження об'єктів* є одним із наріжних принципів судово-експертної діяльності в Україні: на вимогу законодавця під час проведення судових експертиз об'єкти дослідження дозволено пошкодити або витратити лише тією мірою, якою це необхідно для проведення дослідження (див.,

наприклад, п. 3 ч. 5 ст. 69 КПК⁷⁴, ч. 3 ст. 108 ЦПК⁷⁵, ст. 5 профільного Закону⁷⁶, абз. 1 п. 4.11 розд. IV Інструкції № 1⁷⁷ та ін.).

Застосування до об'єктів судової експертизи методів, що знищують або пошкоджують цей об'єкт чи змінюють його властивості, дозволено за наявності письмового дозволу суб'єкта призначення судової експертизи (залучення експерта) та обґрунтованих підстав стверджувати, що для проведення експертних досліджень неможливо застосувати інші методи (див. п. 3 ч. 5 ст. 69 КПК⁷⁸, абз. 7 п. 2.2 розд. II й абз. 2 п. 4.11 розд. IV Інструкції № 1⁷⁹).

У п. 4.11 розд. IV Інструкції № 1 передбачено: додавання відповідного запису до висновку судового експерта в разі пошкодження або знищення об'єкта в процесі дослідження (абз. 3); необхідність повернення замовникові судової експертизи об'єктів або їхніх залишків, пошкоджених під час дослідження (абз. 3 й 1), а також (після позначення відповідними штампамі) документальних матеріалів і наданих для порівняльного дослідження зразків (абз. 4)⁸⁰.

Кодекси України, окрім КПК, не містять прямої заборони зберігати матеріали провадження (справи) та об'єкти

71 Інструкція про особливості здійснення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

72 Інструкція про призначення та проведення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

73 Там само.

74 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

75 Цивільний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

76 Про судову експертизу : Закон URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

77 Інструкція про призначення та проведення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

78 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

79 Інструкція про призначення та проведення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

80 Там само.

експертизи поза робочим місцем експерта (спеціально призначеними місцями зберігання), у зв'язку із чим автор цієї праці пропонував узгодити це питання у кодексах, профільному Законі й Інструкціях № 1 і 2⁸¹.

Безперешкодний доступ до об'єкта дослідження та забезпечення замовником експертизи належних умов праці судового експерта передбачено ст. 6 профільного Закону⁸² й п. 3.9 розд. III Інструкції № 1⁸³. Незалежно від виду судочинства судовий експерт має право подавати клопотання про надання йому додаткових матеріалів (зокрема, об'єктів дослідження — див. п. 1 ч. 1 ст. 13 профільного Закону⁸⁴).

Вважаємо слушною запропоновану в ч. 4 ст. 25 законопроекту № 8223⁸⁵ норму, за якою об'єкти, щодо яких державою встановлено обмеження обігу та використання (наприклад, тварини, занесені до Червоної книги України), досліджують винятково державні спеціалізовані судово-експертні установи.

Термін «об'єкт експертизи» знаходимо у правових нормах, які регламентують категорії експертиз: первинну, додат-

кову й повторну (п/п. 1.2.14 п. 1.2 розд. I Інструкції № 1⁸⁶) та у вимогах до висновку експерта: у вступній частині зазначають, зокрема, перелік об'єктів, що підлягають дослідженню; спосіб доставки й вид пакування досліджуваних об'єктів із зазначенням (за потреби) відомостей про те, чи впливав спосіб пакування на їх збереженість; відповідність матеріалів та об'єктів, що надійшли до експертної установи (експерта), матеріалам, зазначеним у документі про призначення експертизи (залучення експерта),— абз. 7, 9 і 10 п. 4.12 розд. IV Інструкції № 1⁸⁷, а в дослідницькій частині — відомості про стан об'єктів дослідження (абз. 3 п. 4.13 розд. IV Інструкції № 1)⁸⁸.

У нормативно-правових актах, що регламентують діяльність експертних підрозділів МВС України, термін «об'єкти дослідження» означає «будь-які матеріальні носії інформації (сліди або їх копії, документи, речовини, зображення, вихідні дані тощо) та/або відомості про них та порівняльний матеріал, що надходять до ДНДЕКЦ, НДЕКЦ з метою дослідження під час проведення судової експертизи або експертного дослідження»⁸⁹.

81 Яценко І. Правовий статус судово-ветеринарного експерта як суб'єкта судово-експертної діяльності у контексті новітнього законодавства України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 4 (29). С. 102—103. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.04 (дата звернення: 01.02.2023).

82 Про судову експертизу : Закон URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

83 Інструкція про призначення та проведення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

84 Про судову експертизу : Закон URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

85 Проект закону ... № 8223. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6CF00A> (дата звернення: 01.12.2022).

86 Інструкція про призначення та проведення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

87 Там само.

88 Там само.

89 Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : затв. наказом МВС України від 17.07.2017 р. № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

Отже, наведене вище свідчить про те, що об'єкти судової експертизи загалом і судово-ветеринарної експертизи зокрема є матеріальними та матеріалізованими носіями інформації. Зазвичай матеріальними об'єктами судово-ветеринарної експертизи є речові докази, документи, тварини, трупи тварин, їхні рештки, зразки для порівняльного дослідження, місце події.

Проаналізовані чинні нормативно-правові акти й відомчі документи та законопроекти дають змогу стверджувати, що підґрунтям фахової діяльності судового експерта є судово-експертні дослідження об'єктів, наданих замовником судової експертизи (ініціатором залучення експерта). Повноваження судового експерта щодо об'єктів судової експертизи не повинні виходити за межі законодавчо врегульованих вимог⁹⁰. У разі порушення цієї заборони створюються умови для визнання висновку судового експерта недопустимим доказом (ст. 89 КПК⁹¹), який не можна використовувати для прийняття процесуальних рішень (на нього не може посилається слідчий або дізнавач під час укладання обвинувального висновку, а суд — під час ухвалення судового рішення).

Поняттям «об'єкт експертизи» («матеріальні об'єкти») також послуговуються в судово-експертному законодавстві інших країн. Наприклад, у Законі

Азербайджанської Республіки «Про судово-експертну діяльність» термін «судова експертиза» розтлумачено як «дослідження, здійснюване на підставі спеціальних наукових знань про матеріальні об'єкти, події та процеси, які містять інформацію про факти справи, що перебуває у провадженні органу дізнання, попереднього слідства або суду (судді)»⁹² [Тут і далі переклад українською мій.— Прим. авт.].

Відповідно до Закону Республіки Казахстан «Про судово-експертну діяльність» під поняттям «об'єкти судової експертизи» слід розуміти «речові докази, документи, тіло людини, стан психіки людини, трупи, тварин, зразки, а також відомості, які належать до предмета судової експертизи, що містяться в матеріалах справи, за якою здійснюють судову експертизу»⁹³.

У Законі Киргизької Республіки «Про судово-експертну діяльність» дефініції «об'єкт експертизи» або «об'єкт дослідження» відсутні, проте ці словосполучення наявні у визначенні інших основних понять цього Закону: «висновок судового експерта», «додаткова експертиза», «пошкодження об'єкта дослідження», «спеціальність судового експерта», «судово-експертне дослідження»⁹⁴.

Об'єктами експертизи в Законі Республіки Таджикистан «Про державну судову експертизу» названо «речові докази,

90 Яценко І. В. Предмет судово-ветеринарної експертизи DOI: 10.24144/2307-3322.2022.73.55 (дата звернення: 01.06.2023).

91 Кримінальний процесуальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

92 О судебно-экспертной деятельности : Закон Азербайджанской Республики от 18.11.1999 г. № 758-IQ (с изм. и доп.). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30602371 (дата звернення: 01.06.2023).

93 О судебно-экспертной деятельности : Закон Республики Казахстан от 10.02.2017 г. № 44-VI (с изм. и доп.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37215312&pos=3;-106#pos=3;-106 (дата звернення: 01.06.2023).

94 О судебно-экспертной деятельности : Закон Кыргызской Республики от 24.06.2013 г. № 100 (с изм. и доп.). URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203908/10?mode=tekst> (дата звернення: 01.02.2023).

зразки для експертизи, документи, предмети, тварин, трупи та їхні частини, а також матеріали справи, за якою проводять державну судову експертизу»⁹⁵, а зразками для проведення експертизи — «об'єкти, що відображають особливості людини, трупа, тварини, предмета, матеріалу або речовини, обстановку місця події, порівняльні зразки та інші, необхідне судовому експертові для проведення експертизи й надання висновку»⁹⁶.

Закон Туркменістану «Про судово-експертну діяльність» містить дефініцію поняття «об'єкти судової експертизи»: це «речові докази, документи, тіло та стан психіки людини, трупи, тварини й інші зразки, призначені для експертного дослідження, а також відомості, що належать до предмета судової експертизи та містяться у матеріалах справи, за якою проводять судову експертизу»⁹⁷.

Відповідно до Закону Республіки Узбекистан «Про судову експертизу» об'єктами дослідження названо «речові докази, зразки для дослідження, інші матеріальні об'єкти, трупи та їхні час-

тини, документи, а також матеріали справи, за якою проводять судову експертизу»⁹⁸.

У Законі Республіки Молдова «Про судову експертизу, науково-технічні та судово-медичні дослідження»⁹⁹ зазначено, що «об'єктами експертного дослідження можуть бути речові докази, трупи та їхні частини, живі особи, документи, предмети, зразки та інші матеріали справи, за якою призначено проведення судової експертизи, науково-технічного та судово-медичного дослідження»¹⁰⁰.

Аналіз чинного законодавства про судово-експертну діяльність різних країн засвідчив певну подібність правового статусу об'єктів судової експертизи у цих державах і в Україні.

Пильна увага в наукових працях іноземних учених до окремих об'єктів судово-ветеринарних досліджень сприяє розвитку цього напрямку судово-експертної діяльності¹⁰¹. Найбільше дослідників цікавлять трупи тварин з ознаками насильницької смерті¹⁰² або постраждали від ЖПТ живі тварини, наприклад,

95 О государственной судебной экспертизе : Закон Республики Таджикистан от 25.07.2005 г. № 102 (с изм. и доп.). URL: https://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=9038 (дата звернення: 01.02.2023).

96 Там же.

97 О судебно-экспертной деятельности : Закон Туркменистана от 08.11.2014 г. № 137-V (с изм. и доп.). URL: https://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=71160 (дата звернення: 01.02.2023).

98 О судебной экспертизе : Закон Республики Узбекистан от 01.06.2010 г. № ЗРУ-249 (с изм. и доп.). URL: <https://lex.uz/ru/docs/1633100> (дата звернення: 01.02.2023).

99 О судебной экспертизе, научно-технических и судебно-медицинских исследованиях : Закон Республики Молдова от 23.06.2000 г. № 1086-XIV (с изм. и доп.). URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=65637&lang=ru (дата звернення: 01.06.2023).

100 Там же.

101 Munro R., Ressel L., Gröne A., Hetzel U., Jensen H. E., Paciello O., Kipar A. European Forensic Veterinary Pathology Comes of Age. *Journal of Comparative Pathology*. 2020. Vol. 179. Pp. 83–88. DOI: [10.1016/j.jcpa.2020.08.003](https://doi.org/10.1016/j.jcpa.2020.08.003) (дата звернення: 01.06.2023) ; McDonough S. P., McEwen B. J. Op. cit. DOI: [10.1177/0300985816647450](https://doi.org/10.1177/0300985816647450) (дата звернення: 01.06.2023).

102 Wolf C., Gerst K., Gerst S., Priemer G. Post-mortem clinical pathology in cattle — an additional tool for the veterinary pathologist. *Tierarztl Prax Ausg G Grosstiere Nutztiere*. 2021. Vol. 49. Is. 6. Pp. 403–412. DOI: [10.1055/a-1593-6948](https://doi.org/10.1055/a-1593-6948) (дата звернення: 01.06.2023).

собаки домашні¹⁰³, коти домашні¹⁰⁴, видри¹⁰⁸, орлани¹⁰⁹, хижі птахи¹¹⁰, фла-
свині домашні¹⁰⁵, косулі¹⁰⁶, олені¹⁰⁷, мінго¹¹¹, лисиці¹¹², кити¹¹³, дельфіни¹¹⁴,

- 103 Gottlieb D. L., Prittie J., Buriko Y., Lamb K. E. Evaluation of acute traumatic coagulopathy in dogs and cats following blunt force trauma. *Journal of Veterinary Emergency and Critical Care (San Antonio)*. 2016. Vol. 27. Is. 1. Pp. 35–43. DOI: [10.1111/vec.12525](https://doi.org/10.1111/vec.12525) (дата звернення: 01.06.2023) ; Listos P., Gryzinska M., Batkowska J., Grela M., Jakubczak A. Algorithm for establishing the time of death of a dog based on temperature measurements in selected sites of the body during the early post-mortem period. *Forensic Science International*. 2018. Vol. 289. Pp. 124–129. DOI: [10.1016/j.forsciint.2018.05.004](https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2018.05.004) (дата звернення: 01.06.2023).
- 104 Nation P. N., St. Clair C. C. A Forensic Pathology Investigation of Dismembered Domestic Cats: Coyotes or Culps? *Veterinary Pathology*. 2019. Vol. 56. Is. 3. Pp. 444–451. DOI: [10.1177/0300985819827968](https://doi.org/10.1177/0300985819827968) (дата звернення: 01.06.2023) ; Hsiou Ch.-L., Hsu Ch.-Ch., Liao P.-W., Yang F.-H., Lee A. N., Huang W.-H. Forensic Death Investigations of Dog Bite Injuries in 31 Cats. *Animals (Basel)*. 2022. Vol. 12. Is. 18. P. 2404. DOI: [10.3390/ani12182404](https://doi.org/10.3390/ani12182404) (дата звернення: 01.02.2023).
- 105 Hill M. A., Pokines J. T. Comparative analysis of fetal pig decomposition processes in burials of variable depths and wrapping. *Journal of Forensic Sciences*. 2022. Vol. 67. Is. 6. Pp. 2192–2202. DOI: [10.1111/1556-4029.15120](https://doi.org/10.1111/1556-4029.15120) (дата звернення: 01.02.2023).
- 106 Fucci N., Campobasso C. P., Mastrogiuseppe L., Puccinelli C., Marcheggiani S., Mancini L., Marino L., Pascali V. L. Diatoms in drowning cases in forensic veterinary context: a preliminary study. *International Journal of Legal Medicine*. 2017. Vol. 131. Is. 6. Pp. 1573–1580. DOI: [10.1007/s00414-017-1565-y](https://doi.org/10.1007/s00414-017-1565-y) (дата звернення: 01.02.2023).
- 107 Uvíra M., Marecová K., Dokoupil M., Dvořáček I., Handlos P. Fatal deer attack in a rutting season. *Forensic Science, Medicine and Pathology*. 2019. Vol. 15. Is. 1. Pp. 93–96. DOI: [10.1007/s12024-018-0048-x](https://doi.org/10.1007/s12024-018-0048-x) (дата звернення: 01.06.2023).
- 108 Gaydos J. K., Delaney M. A., Raverty S. Causes of Mortality in a Population of Marine-Foraging River Otters (*Lontra canadensis*). *Journal of Wildlife Diseases*. 2020. Vol. 56. Is. 4. Pp. 941–946. DOI: [10.7589/JWD-D-20-00031](https://doi.org/10.7589/JWD-D-20-00031) (дата звернення: 01.06.2023).
- 109 Viner T. C., Hamlin B. C., McClure P. J., Yates B. C. Integrating the Forensic Sciences in Wildlife Case Investigations: A Case Report of Pentobarbital and Phenytoin Toxicosis in a Bald Eagle (*Haliaeetus leucocephalus*). *Veterinary Pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 1103–1106. DOI: [10.1177/0300985816641176](https://doi.org/10.1177/0300985816641176) (дата звернення: 01.06.2023).
- 110 Valverde I., Espín S., María-Mojica P., García-Fernández A. J. Protocol to classify the stages of carcass decomposition and estimate the time of death in small-size raptors. *European Journal of Wildlife Research*. 2020. Vol. 66. Art. 93. DOI: [10.1007/s10344-020-01429-3](https://doi.org/10.1007/s10344-020-01429-3) (дата звернення: 01.02.2023).
- 111 Rubini S., Barbieri S., Gaudio R. M., Govoni G., Berna G. R., Fico R., Lorenzini R., Fontana M. C., Taddei R., Tassinari M., Frisoni P., Guidi E., Bergamini M. Veterinary forensic sciences to solve a fatal case of predation on flamingos (*Phoenicopterus roseus*). *Veterinaria Italiana*. 2018. Vol. 54. Is. 2. Pp. 175–180. DOI: [10.12834/VetIt.1360.7488.1](https://doi.org/10.12834/VetIt.1360.7488.1) (дата звернення: 01.02.2023).
- 112 Franckenberg S., Kern F., Vogt M., Thali M. J., Flach P. M. Fatal gunshot to a fox: The Virtopsy approach in a forensic veterinary case. *Journal of Forensic Radiology and Imaging*. 2015. Vol. 3. Is. 1. Pp. 72–75. DOI: [10.1016/j.jofri.2014.11.001](https://doi.org/10.1016/j.jofri.2014.11.001) (дата звернення: 01.02.2023).
- 113 Díaz-Delgado J., Fernández A., Sierra E., Sacchini S., Andrada M., Vela A. I., Quesada-Canales Ó., Paz Ya., Zucca D., Groch K., Arbelo M. Pathologic findings and causes of death of stranded cetaceans in the Canary Islands (2006–2012). *PLOS ONE*. 2018. Vol. 13. Is. 10:e0204444. DOI: [10.1371/journal.pone.0204444](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0204444) (дата звернення: 01.02.2023).
- 114 Sun X., Guo L., Luo D., Yu R.-Q., Yu X., Liang Yu., Liu Zh., Wu Yu. Long-term increase in mortality of Indo-Pacific humpback dolphins (*Sousa chinensis*) in the Pearl River Estuary following anthropic activities: Evidence from the stranded dolphin mortality analysis from 2003 to 2017. *Environmental Pollution*. 2022. Vol. 307. Art. 119526. DOI: [10.1016/j.envpol.2022.119526](https://doi.org/10.1016/j.envpol.2022.119526) (дата звернення: 01.02.2023).

макаки ¹¹⁵, коні ¹¹⁶, велика рогата худоба ¹¹⁷, кролі ¹¹⁸, бджоли ¹¹⁹, риба ¹²⁰ та ін.

Усі названі вище об'єкти є джерелом відомостей, за допомогою яких судово-ветеринарний експерт з'ясовує факти й обставини, що складають предмет експертизи. Підкреслимо, що об'єкт судово-ветеринарної експертизи дає змогу в розгалуженій предметній сфері виокремити термінологію, методологію, інформаційне наповнення та забезпечує системну єдність, а за допомогою сукупності спеціальних знань — укласти висновок експерта з відповідями на ті питання, які раніше навіть не ставили на розв'язання експертизи.

Системна єдність об'єкта судово-ветеринарної експертизи, зі свого боку, дає змогу дослідити систему його властивостей завдяки окресленому комплексу ознак. Вибираючи методику судово-ветеринарного дослідження, важливо правильно скласти алгоритм такого дослідження для об'єктивного розв'язання експертних завдань у категоричній формі та з дотриманням принципу максимального збереження

об'єктів. До прикладу, під час проведення судово-ветеринарного розтину трупа тварини та постановки судово-ветеринарного діагнозу судові експерти у чіткій послідовності мають здійснити спочатку зовнішнє, а потім внутрішнє його дослідження. Під час зовнішнього дослідження спочатку оцінюють архітектуру й посмертні зміни, видимі слизові оболонки, шкіру та її похідні, потім проводять секційне дослідження очей, носа, вушних раковин, стану шиї, живота, грудних і тазових кінцівок, молочних залоз, зовнішніх статевих органів, відхідникового отвору. Внутрішнє дослідження трупа тварини передбачає спершу оцінювання підшкірної клітковини та скелетних м'язів, а далі — соматичних лімфатичних вузлів, ротової порожнини, слинних залоз, язика, глотки, стравоходу, гортані, трахеї, щитоподібної залози, прищитоподібної залози, грудної порожнини, плеври, легень, серця, черевної порожнини, очеревини, стороннього вмісту в очеревинній порожнині, селезінки, печінки, жовчного міхура, підшлункової залози, нирок,

- 115 Doelling Ch. R., Cronin K. A., Ross St. R., Hopper L. M. The relationship between personality, season, and wounding receipt in zoo-housed Japanese macaques (*Macaca fuscata*): A multi-institutional study. *American Journal of Primatology*. 2021. Vol. 83. Is. 12. E23332. DOI: [10.1002/ajp.23332](https://doi.org/10.1002/ajp.23332) (дата звернення: 01.02.2023).
- 116 Sprayberry K. A., Barrett E. J. Thoracic trauma in horses. *The Veterinary Clinics of North America. Equine Practice*. 2015. Vol. 31. Is. 1. Pp. 199—219. DOI: [10.1016/j.cveq.2014.12.001](https://doi.org/10.1016/j.cveq.2014.12.001) (дата звернення: 01.02.2023).
- 117 Wolf C., Gerst K., Gerst S., Priemer G. Op. cit. DOI: [10.1055/a-1593-6948](https://doi.org/10.1055/a-1593-6948) (дата звернення: 01.06.2023).
- 118 Dautartas A., Kenyhercz M. W., Vidoli G. M., Jantz L. M., Mundorff A., Steadman D. W. Differential Decomposition Among Pig, Rabbit, and Human Remains. *Journal of Forensic Sciences*. 2018. Vol. 63. Is. 6. Pp. 1673—1683. DOI: [10.1111/1556-4029.13784](https://doi.org/10.1111/1556-4029.13784) (дата звернення: 01.06.2023).
- 119 Abay Z., Bezabeh A., Gela A., Tassew A. Evaluating the Impact of Commonly Used Pesticides on Honeybees (*Apis mellifera*) in North Gonder of Amhara Region, Ethiopia. *Journal of Toxicology*. 2023. Art. 2634158. DOI: [10.1155/2023/2634158](https://doi.org/10.1155/2023/2634158) (дата звернення: 01.06.2023).
- 120 Benayache N.-Ya., Afri-Mehennaoui F.-Z., Kherief-Nacereddine S., Vo-Quoc B., Hushchyna K., Nguyen-Quang T., Bouaïcha N. Massive fish death associated with the toxic cyanobacterial Planktothrix sp. bloom in the Béni-Haroun Reservoir (Algeria). *Environmental Science and Pollution Research International*. 2022. Vol. 29. Is. 53. Pp. 80849—80859. DOI: [10.1007/s11356-022-21538-7](https://doi.org/10.1007/s11356-022-21538-7) (дата звернення: 01.06.2023).

наднирників, сечоводів, сечового міхура, шлунка, кишківника, статевих органів, голови й головного мозку, хребтового стовпа та спинного мозку, кісток скелета, суглобів.

Дотримання встановленого порядку судово-ветеринарного дослідження підекспертного трупа тварини дасть змогу оцінити стан порожнин тіла, кожного органа окремо й у їхньому взаємозв'язку, а також ділянок тіла. Оскільки судово-ветеринарний розтин супроводжується руйнуванням цілісності, то під час дослідження кожного органа спочатку оцінюють його форму, колір, розміри, консистенцію, фотографують їх зовнішній вигляд, а вже потім проводять розріз органів та оцінюють особливості внутрішньої будови, виявляють патологічні зміни, фотографують внутрішній вигляд. У разі порушення послідовності судово-ветеринарного розтину трупа можна втратити окремі цінні в експертному відношенні ознаки.

У процесі пізнання судово-ветеринарний експерт здійснює всебічний аналіз об'єкта дослідження, застосовуючи спеціальні знання у сфері судово-ветеринарної експертизи. Цілісне уявлення про складний об'єкт судово-ветеринарної експертизи дає змогу судовому експертові вийти на новий, більш високий рівень пізнання.

Якість висновку судово-ветеринарного експерта (як доказу за справою) за результатами дослідження наданих на експертизу матеріалів багато в чому

зумовлена точним і сумлінним дотриманням особою (органом), яка (який) призначила(-в) експертизу (залучила(-в) судового експерта), правил поведіння з об'єктами дослідження. Так, об'єкти судово-ветеринарного дослідження, що швидко псуються (наприклад, труп тварини), судовий експерт негайно оглядає та досліджує, а також фотографує та відеофіксує їх. Після огляду їх повертають особі (органу), від якої (якого) їх одержали.

Для гарантування достовірності матеріалів справи, наданих на проведення судово-ветеринарного дослідження, із метою запобігти ушкодженням або зміні властивостей об'єктів, якщо їхні габарити та властивості це дозволяють, передають судовому експерту в упакованому й опечатаному вигляді. В іншому разі суб'єкт призначення судово-ветеринарної експертизи (залучення експерта) до її проведення має забезпечити експертові безперешкодний доступ до місця знаходження об'єктів дослідження, гарантувати належність, достовірність і допустимість доказів експертного дослідження (зокрема, речових доказів: трупа тварини або підекспертної живої тварини, кормів, кормових добавок тощо).

Висновок експерта є належним доказом, якщо об'єкт містить інформацію про предмет доказування (ч. 1 ст. 85 КПК¹²¹; ч. 1 ст. 77 ЦПК¹²²; ч. 1 ст. 76 ГПК¹²³, ч. 1 ст. 73 КАС¹²⁴). Наприклад, якщо внаслідок ЖПТ їй завдано тяжких тілесних ушкоджень, то предметом

121 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

122 Цивільний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

123 Господарський процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

124 Кодекс адміністративного судочинства України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

доказування буде шкода, заподіяна здоров'ю тварини¹²⁵. Судово-ветеринарний експерт проводить клінічне судово-ветеринарне дослідження підекспертної тварини, установлює судово-ветеринарний діагноз і, посилаючись на «Правила ... визначення ступеня тяжкості шкоди»¹²⁶, визначає ступінь тяжкості тілесних ушкоджень. Об'єкти, які не стосуються предмета доказування, тобто обставин і фактів, що не мають значення для судово-ветеринарного дослідження, судовий експерт не досліджує і не посилається на них у висновку. Юридичний наслідок порушення вимог до належності доказів — визнання висновку судового експерта неналежним доказом і неприйняття його до розгляду судом (ст. 85 КПК¹²⁷, ч. 4 ст. 77 ЦПК¹²⁸, ч. 1 ст. 76 ГПК¹²⁹, ч. 4 ст. 73 КАС¹³⁰).

Висновок експерта є *допустимим доказом*, якщо дотримано правила зби-

рання, надання та дослідження об'єктів дослідження, тобто їх отримано в обумовленому законодавством порядку (ч. 1 ст. 86 КПК¹³¹, ч. 1 ст. 78 ЦПК¹³², ч. 2 ст. 77 ГПК¹³³). Наприклад, ЖПТ спричинило несумісні із життям тяжкі тілесні ушкодження, унаслідок чого тварина загинула. У цьому разі правоохоронні органи мають здійснити процесуальні заходи, спрямовані на відкриття кримінального провадження, огляд місця події, вилучення уповноваженою особою, яка проводить розслідування, трупа тварини, укладання постанови про призначення судово-ветеринарної експертизи, доправлення трупа у спеціалізовану експертну установу для проведення судово-ветеринарної експертизи¹³⁴. Юридичний наслідок порушення такого порядку — визнання висновку судового експерта неналежним доказом і неприйняття його до розгляду судом

125 Яценко І. В. Предмет судово-ветеринарної експертизи DOI: 10.24144/2307-3322.2022.73.55 (дата звернення: 01.02.2023).

126 Яценко І. В., Парилівський О. І. Правила судово-ветеринарного визначення

127 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

128 Цивільний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

129 Господарський процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

130 Кодекс адміністративного судочинства України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

131 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

132 Цивільний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

133 Господарський процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

134 Яценко І. В., Казанцев Р. Г. Порядок проведення судово-ветеринарної експертизи трупів тварин в секційній залі спеціалізованої експертної установи. *Ветеринарія, технології тваринництва та природокористування*. 2021. № 7. С. 179—191. DOI: 10.31890/vtpp.2021.07.28 (дата звернення: 01.06.2023) ; Yatsenko I. Theoretical justification and praxeological significance of the stages of expert research of a living animal. *Law. Human. Environment*. 2023. Vol. 14. No. 1. Pp. 107—131. DOI: 10.31548/law/1.2023.107 (дата звернення: 01.06.2023) ; Яценко І. В. ґносеологічна характеристика С. 70—111. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.05 (дата звернення: 01.06.2023).

(ч. 1 ст. 86 КПК¹³⁵, ч. 1 ст. 78 ЦПК¹³⁶, ч. 2 ст. 77 ГПК¹³⁷, ч. 1 ст. 74 КАС¹³⁸).

Висновок експерта є *достовірним доказом*, якщо на його підставі можна встановити дійсні обставини справи (ст. 79 ЦПК¹³⁹, ст. 75 КАС¹⁴⁰) і якщо його (як доказ за справою) створено (отримано) за відсутності впливу, спрямованого на формування хибного уявлення про обставини справи, що мають значення для справи (ч. 1 ст. 78 ГПК¹⁴¹). До прикладу: за результатами судово-ветеринарної експертизи трупа тварини встановлено характер і локалізацію ушкодження, з'ясовано механізм і давність завдання травми, визначено предмет, яким заподіяно ушкодження, доведено причиново-наслідковий зв'язок між ушкодженням і настанням смерті тварини тощо. Отже, підекспертний труп тварини є матеріальним об'єктом, який зберіг на собі сліди правопорушення, використовуваний як доказ факту або обставин правопорушення, тобто він є речовим доказом відповідно до ч. 1 ст. 98 КПК¹⁴².

Висновок експерта є *достатнім доказом*, якщо він дає змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які належать до предмета доказування (ч. 1 ст. 80 ЦПК¹⁴³, ч. 1 ст. 76 КАС¹⁴⁴).

Підіб'ємо проміжні підсумки. Оскільки об'єктом судово-ветеринарної експертизи є об'єкт пізнання (гносеологічна категорія), то всі об'єкти судово-ветеринарної експертизи доцільно розподілити на матеріальні й матеріалізовані (*див. рис. 1*).

Виокремимо особливості об'єкта судово-ветеринарної експертизи:

- матеріальна природа, інформаційна роль;
- зв'язок установлюваних фактів із досліджуваною подією;
- річ, фрагмент реальності;
- тісний взаємозв'язок об'єкта і предмета експертного пізнання;
- відтворення об'єкта у свідомості суб'єкта;
- процесуальний статус (можливість використати отриману судовим експертом інформацію як доказ у судочинстві).

135 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

136 Цивільний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

137 Господарський процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

138 Кодекс адміністративного судочинства України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

139 Цивільний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

140 Кодекс адміністративного судочинства України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

141 Господарський процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

142 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

143 Цивільний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

144 Кодекс адміністративного судочинства України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

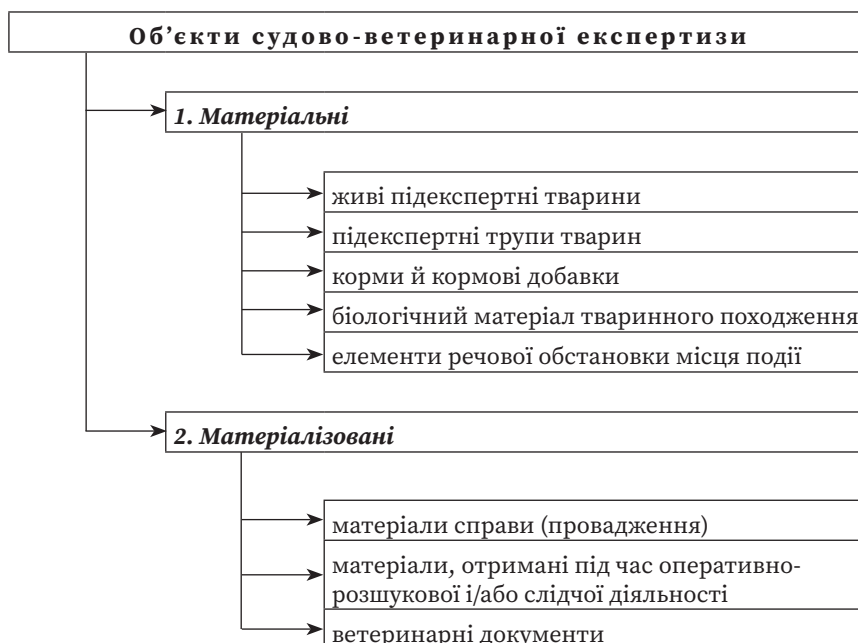

Рис. 1. Об'єкти судово-ветеринарної експертизи

Виокремимо в судово-ветеринарній експертизі три самостійні групи об'єктів:

- 1) основні (речові докази як предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи (провадження)) — живі тварини, трупи тварин, корми тощо;
- 2) зразки для порівняльного дослідження;

3) довідкові матеріали (довідники, атласи, національні стандарти, інструкції, настанови тощо).

За результатами аналізу об'єктів судово-ветеринарних експертиз, проведених у Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» упродовж 2019—2022 рр., ми склали табл. 1.

Таблиця

Динаміка об'єктів судово-ветеринарних досліджень у 2019—2022 рр.

Об'єкт дослідження	Рік	2019		2020		2021		2022	
		к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Загальна кількість судово-ветеринарних експертиз		32	100	35	100	61	100	15	100
Живі тварини		13	40,6	11	31,4	3	4,9	4	26,7
Трупи тварин		19	59,4	24	68,6	58	95,1	11	73,3
Собаки	живі	11	31,4	8	22,9	1	1,6	4	26,7
	трупи	12	34,4	11	31,4	11	18,0	11	73,3

Завершення табл. 1

Об'єкт дослідження	Рік	2019		2020		2021		2022	
		к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Коти	живі	2	6,25	3	8,6	2	3,3	—	—
	труп	7	21,9	9	25,7	1	1,6	—	—
Журавлі сірі, труп		—	—	—	—	45	73,9	—	—
Свині дикі, труп		—	—	—	—	1	1,6	—	—
Коні		—	—	—	—	—	—	—	—
Олені, труп		—	—	3	8,6	—	—	—	—
Лосі		—	—	—	—	—	—	—	—
Зайці, труп		—	—	1	—	—	—	—	—
Бджоли		—	—	*	—	—	—	—	—
Риба та інші гідробіоти		—	—	—	—	—	—	—	—

* Кількість досліджених бджіл не зазначаємо.

Динаміка об'єктів судово-ветеринарних досліджень у 2019—2022 рр. свідчить про збільшення їхньої кількості: 2020 р. (порівняно з 2019 р.) — на 9,4 %, а 2021 р. (порівняно з 2020 р.) — на 74,3 %. Започаткування 2019 р. за ініціативи Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» судово-ветеринарної експертизи в системі експертних установ Мініюсту України сприяло стрімкому розвитку теорії та праксеології цього виду судової експертизи, активному розробленню й ефективному застосуванню на практиці базових методик, алгоритмів проведення та методичних рекомендацій судово-ветеринарних досліджень. Унаслідок повномасштабної війни російської федерації проти України 2022 р. кількість таких експертиз стрімко зменшилася: на 24,6 % проти попереднього року та на 46,9 % порівняно з 2019 р.

Схарактеризуємо матеріальні й матеріалізовані об'єкти розглядуваного виду експертизи (зокрема, з позицій їх правового статусу) докладніше.

1. Матеріальні об'єкти судово-ветеринарної експертизи

1.1. Живі підекспертні тварини

Визначення понять «тварини», «гуманне поводження з тваринами» (далі — ГПТ) і «жорстоке поводження з тваринами» в українському законодавстві й у спеціальній науковій літературі багатоманітне.

У ст. 1 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» (далі — Закон «Про захист тварин...») наведено визначення поняття «тварини» і виокремлено їхні види¹⁴⁵. За Законом України «Про ветеринарну медицину» тварини — це «усі хребетні та безхребетні тварини, тобто живі істоти, які

¹⁴⁵ Про захист тварин від жорсткого поводження : Закон України від 21.02.2006 р. № 3447-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

відмінні від людини, але наділені чутливістю»¹⁴⁶. Про важливість чуттєвого сприйняття в аспекті захисту від ЖПТ також зауважують О. Гріненко й М. Мірошніченко¹⁴⁷.

У сучасному українському законодавстві юридична відповідальність за ЖПТ поширюється лише на хребетних тварин (риб, земноводних, плазунів, птахів і ссавців). Тварини є особливим об'єктом цивільних прав, на який поширюється правовий режим речі (ч. 1 ст. 180 Цивільного кодексу України¹⁴⁸, далі — ЦК), що передбачає виникнення права власності на такий об'єкт¹⁴⁹.

Поділяємо думку О. Устименка¹⁵⁰, що тварина — це неспоживча, рухома, неподільна річ, здатна реагувати на зовнішні подразники, з певними потребами для задоволення її існування, яка має товарні якості (ця властивість зумовлює правові особливості набуття, здійснення, межі реалізації та припинення речових прав на тварин¹⁵¹), тож В. Турська цілком доречно вважає тварин істотами, а не річчю¹⁵².

В абз. 2 ст. 1 Закону «Про захист тварин...» зазначено, що тваринами є «біологічні об'єкти, що відносяться до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові»¹⁵³, що дає змогу виокремити різновиди тварин. Так, під домашніми тваринами законодавець розуміє собак, котів та інших тварин, які «протягом тривалого історичного періоду традиційно утримуються і розводяться людиною, а також тварин видів чи порід, штучно виведених людиною для задоволення естетичних потреб і потреб у спілкуванні, що <...> не мають життєздатних диких популяцій, які складаються з особин з аналогічними морфологічними ознаками та існують тривалий час у їх природному ареалі»¹⁵⁴. Ратифікована Україною Європейська конвенція про захист домашніх тварин містить дещо іншу дефініцію: «Під домашньою твариною мається на увазі будь-яка тварина, яку утримує чи збирається утримувати людина, зокрема

146 Про ветеринарну медицину : Закон України від 04.02.2021 р. № 1206-IX (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1206-20#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

147 Гріненко О. О., Мірошніченко М. П. Формування етичного ставлення до тварин: міжнародно-правовий та внутрішньодержавний аспекти. *Український часопис міжнародного права*. 2013. Спецвипуск: Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами та їх захисту і практика України. С. 12—14.

148 Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

149 Спектор О. М. Тварина як особливий об'єкт речових прав. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3 (9). С. 70—76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2015_3_15 (дата звернення: 01.06.2023).

150 Устименко О. А. Щодо можливості сприйняття тварини як суб'єкта цивільних прав: деякі загальнотеоретичні аспекти. *Форум права*. 2014. № 1. С. 497—501. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_1_87 (дата звернення: 01.06.2023).

151 Луц Д. М. Тварини як об'єкт цивільних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2015. 231 с.

152 Турська В. Зміст та характеристика поняття «права тварин». *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Sv. 2. Vyd. 1. С. 181—187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_1_27 (дата звернення: 01.06.2023).

153 Про захист тварин від жорсткого поводження URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

154 Там само.

у своїй оселі для власного задоволення й товариства»¹⁵⁵.

Сільськогосподарськими тваринами в Законі «Про захист тварин...» названо тварин, «що утримуються та розводяться людиною для отримання продуктів і сировини тваринного походження» (абз. 5 ст. 1)¹⁵⁶, а дикими — тварин, «природним середовищем існування яких є дика природа, у тому числі ті, які перебувають у неволі чи напіввільних умовах» (абз. 3 ст. 1)¹⁵⁷, тому на них поширюються норми Закону «Про тваринний світ»¹⁵⁸. Крім того, у ст. 3 цього Закону деталізовано дефініцію «дикі тварини»: «Хордові, у тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі»¹⁵⁹.

Відповідальність за ЖПТ, зокрема з безпритульними («безпритульні тварини — домашні тварини, що залишилися

без догляду людини або утворили напіввільні угруповання, здатні розмножуватися поза контролем людини» — абз. 6 ст. 1 Закону «Про захист тварин...»¹⁶⁰), передбачено ст. 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення¹⁶¹ (далі — КУпАП) і ст. 299 Кримінального кодексу України¹⁶² (далі — КК).

В абз. 7 ст. 1 Закону «Про захист тварин...» виокремлено ще одну категорію — експериментальна тварина («тварина, що використовується для проведення наукових дослідів, експериментів»)¹⁶³.

Гуманізація суспільства зумовила розроблення й ухвалення стандартів гуманного поводження з тваринами, зокрема, у ЦК: ст. 12 (відмова від права власності на тварину); ст. 180 (тварини як особливий об'єкт цивільних прав); ст. 340—342 (регулювання правовідносин щодо бездоглядної домашньої тварини); ст. 1187 (дикі звірі, службові собаки та собаки бійцівських порід як джерела підвищеної небезпеки)¹⁶⁴. Основні принципи захисту тварин від ЖПТ викладено у ст. 4 Закону «Про захист

155 Європейська конвенція про захист домашніх тварин : ратифік. Законом України від 18.09.2013 р. № 578-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/578-18#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

156 Про захист тварин від жорсткого поводження URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

157 Там само.

158 Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 р. № 2894-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

159 Там само.

160 Про захист тварин від жорсткого поводження URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

161 Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

162 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

163 Про захист тварин від жорсткого поводження URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

164 Цивільний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

тварин...»¹⁶⁵. Водночас до сьогодні надзвичайно актуальні питання гуманного ставлення до тварин і запобігання заподіяння тваринам невинуватих страждань або шкоди задля будь-якої мети, окрім самооборони або виживання¹⁶⁶.

Порушене українськими дослідниками питання правового розуміння дикого життя як стійкої цінності¹⁶⁷ законодавець поступово втілює в нормативно-правових актах, адже європейський вектор розвитку України потребує закріплення європейських цінностей (зокрема, концептуального вчення про благополуччя тварин) на законодавчому рівні¹⁶⁸, а правовий статус тварин зрештою посів одне з цільних місць у загальнонаціональному дискурсі. На жаль, даних наукових експериментів замало для розв'язання проблем ГПТ, а українське законодавство у цьому сенсі потребує суттєвих змін¹⁶⁹.

У ст. 1 Закону «Про захист тварин...» наведено основні визначення діянь у поводженні із тваринами (ГПТ і ЖПТ, етва-

назія, тілесне ушкодження, утримання в домашніх умовах та ін.)¹⁷⁰. Протилежним ГПТ є ЖПТ — «знущання над тваринами, у тому числі безпритульними, що спричинило їх мучення, завдало їм фізичного болю, страждань, у тому числі спричинило тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель, нацьковування тварин одна на одну та на інших тварин, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, залишення тварин напризволяще, а також інші порушення правил утримання, поводження та транспортування тварин» і жорстоке умертвіння тварин — «умертвіння тварин без застосування знеболюючих засобів, що запобігають відчуттю тваринами болю і страху» (абз. 14 і 9 ст. 1 Закону «Про захист тварин...» відповідно)¹⁷¹.

Варто зауважити, що в законодавчих актах України дефініцію «ЖПТ» змінювали вже кілька разів. Ми запропонували власне тлумачення: **ЖПТ** — це «суспільно-небезпечне, протиправне, винне, каране, умисне, передбачене кримінальним законодавством діяння суб'єкта

165 Про захист тварин від жорсткого поводження URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

166 Зубченко Н. И. К вопросу о соотношении понятий «благополучие животных» и «защита животных от жестокого обращения» в международном праве. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 52. С. 135—145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2014_52_17 (дата звернення: 01.06.2023).

167 Zapara S. I., Fotina H. A., Klochko A. M., Fotina T. I., Yatsenko I. V. Revisiting Legal Understanding of Wild Life as a Sustainable Value. The Case of Ukraine. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2019. Vol. 10. Is. 1 (33). Pp. 14—21. DOI: 10.14505/jemt.v10.1(33).02 (дата звернення: 01.06.2023).

168 Yatsenko I. V., Zapara S. I., Zon G. A., Ivanovskaya L. B., Klochko A. M. Animal Rights and Protection against Cruelty in Ukraine. *Ibid.* 2020. Vol. 11. Is. 1 (41). Pp. 91—103. DOI: 10.14505/jemt.11.1(41).11 (дата звернення: 01.06.2023); Яценко І. В., Ключев О. М., Угровецький О. П., Сімакова-Сфремян Е. Б., Дереча Л. М., Смирнов Г. В., Недосеков В. В., Парилівський О. І. Забезпечення благополуччя тварин, що використовуються для наукових цілей, та їх захист від жорсткого поводження в правовому полі Європейського Союзу і України. *German International Journal of Modern Science*. 2021. № 6 (2). С. 57—66. DOI: 10.24412/2701-8369-2021-6-2-57-66 (дата звернення: 01.06.2023).

169 Yatsenko I. V., Zapara S. I., Zon G. A., Ivanovskaya L. B., Klochko A. M. Op. cit. DOI: 10.14505/jemt.11.1(41).11 (дата звернення: 01.06.2023).

170 Про захист тварин від жорсткого поводження URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

171 Там само.

злочину, яке полягає в умисному посяганні на встановлений порядок утримання та поводження з тваринами шляхом безжалісного знущання над тваринами із застосуванням жорстоких методів чи з хуліганських мотивів або нацьковування тварин одна на одну, вчинене з хуліганських або корисних мотивів, що спричинило ушкодження чи інший розлад здоров'я, каліцтво чи смерть тварини»¹⁷². Уважаємо, що запропоноване нами визначення сприятиме розробленню та впровадженню в судово-експертну практику методик визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної тварині, визначення каліцтва тварини, судово-ветеринарної експертизи трупів тварин, на що сьогодні ми спрямовуємо наші зусилля.

Оскільки специфіка правового регулювання суспільних відносин щодо тварин зачіпає багато моральних аспектів, то на них варто зважати в практиці юриспруденції, адже тварини є живими

істотами, мають почуття, волю, фізіологічні потреби тощо¹⁷³.

На жаль, ЖПТ як асоціальне явище можливе в будь-якій сфері людської діяльності, пов'язаній із тваринами. Наприклад, В. Турська так розподіляє типові форми ЖПТ за сферами людської діяльності: сімейно-побутова, сільсько-господарська, дослідницька, мисливська, розважально-видовищна, комунальна та ін.¹⁷⁴

Вітчизняний законодавець криміналізував ЖПТ 1988 р.¹⁷⁵, коли доповнив тогочасний КК Української РСР ст. 207-1¹⁷⁶, окресливши форми виявлення ЖПТ¹⁷⁷.

Поняття ЖПТ до сьогодні залишається дискусійним. Так, С. Денисов і В. Макаров¹⁷⁸ вважають його злочином проти моральності, а О. Шуміло називає злочинною жорстокістю, різновидом «агресивної поведінки, яка завдає великої шкоди жертві і здійснюється без переживання відчуттів співчуття та жалю з боку суб'єкта такої поведінки»¹⁷⁹.

- 172 Яценко І., Бобрицька О., Парилівський О., Криворотько Р., Ключев О., Сімакова-Єфремян Е., Дереча Л., Запара С. Благополуччя домашніх непродуктивних тварин та їх захист від жорстокого поводження в правовому полі України. *Біобезпека, захист та благополуччя тварин* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27.05.2021). Київ, 2021. С. 133.
- 173 Коробко І. Міжнародно-правові стандарти захисту домашніх тварин від жорстокого поводження. *Український часопис міжнародного права*. 2013. Спецвипуск: *Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами та їх захисту і практика України*. С. 70—74.
- 174 Турська В. О. Поняття «тварини» в українському законодавстві. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України* : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15—16.06.2015) : у 2 т. Т. 2. Одеса, 2015. С. 64—66.
- 175 Головка І. А. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
- 176 Про кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : Указ Президії ВР УРСР від 29.04.1988 р. № 5822-XI (утрат. чин.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5822-11/ed19880429#Text> (дата звернення: 01.06.2023) ; Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28.12.1960 р. (утрат. чин.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05/ed19960712#Text> (дата звернення: 01.06.2023).
- 177 Александренко В. В. Поняття та способи жорстокого поводження з тваринами. *Юридична наука*. 2015. № 6. С. 116—120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_6_16 (дата звернення: 01.06.2023).
- 178 Денисов С. Ф., Макаров В. О. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти моральності : монографія. Чернігів, 2017. 328 с.
- 179 Шуміло О. О. Кримінологічна характеристика та запобігання жорстокому поводженню з тваринами : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 206 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13754/1/Shymilo_diss_2016.pdf (дата звернення: 01.06.2023).

Заслуговує на увагу визначення Т. Синоверської, за яким ЖПТ — це «умисне, безжальне діяння, або їх комплекс, яке спрямоване проти тварини і характеризується такими методами впливу на організм, у результаті яких заподіюється шкода життю, здоров'ю тварини, та яке вчиняється з хуліганських чи корисливих мотивів»¹⁸⁰.

За ЖПТ, яке завдало тваринам фізичного болю і/або страждань, «але не призвело до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі, залишення тварин напризволяще, а також інші порушення правил утримання та поводження з тваринами» (ст. 89 КУпАП)¹⁸¹, передбачено адміністративну відповідальність¹⁸². Якщо ЖПТ спричинило тілесні ушкодження, каліцтво або навіть смерть тварини, настає кримінальна відповідальність (ст. 299 КК)¹⁸³. Оскільки різні за характером тілесні ушкодження завдають різної шкоди здоров'ю та життю тварини, ми виокремили три ступеня тяжкості такої шкоди (тяжкий, середній і легкий)¹⁸⁴

і вважаємо за доцільне визначати їх за «Методикою судово-ветеринарної експертизи трупів тварин»¹⁸⁵, розробленою за участі автора цієї наукової праці.

Кримінальна відповідальність за ЖПТ можлива за наявності однієї з двох ознак: застосування жорстоких методів¹⁸⁶ або хуліганського мотиву діяння¹⁸⁷.

У «Науково-практичному коментарі Кримінального кодексу України»¹⁸⁸ пояснено, що ЖПТ полягає в застосуванні до тварин особливо болючих катувань і тортур, зокрема: спалювання живцем; обливання кислотою або лугом; навмисне отруєння; моріння голодом і/або спрагою; ламання кінцівок; удушення; нацьковування тварин одна на одну та ін., унаслідок чого тварина(-и) зазнає(-ють) істотних страждань.

1.2. Підекспертні трупи тварин

Трупом є мертве тіло тварини. Не кожен труп тварини є об'єктом судово-ветеринарної експертизи. Об'єктом судово-ветеринарної експертизи є трупи тварин, які загинули насильницькою

180 Синоверська Т. І. Міжнародне та національне законодавство у сфері захисту тварин від жорстокого поводження. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 260. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_1_56 (дата звернення: 01.02.2023).

181 Кодекс України про адміністративні правопорушення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

182 Турська В. О. Прогалини у регулюванні адміністративної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. *Правове життя сучасної України* : мат-ли Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (Одеса, 16–17.05.2014) : у 2 т. Т. 1. Одеса, 2014. С. 68–71.

183 Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

184 Яценко І. В., Парилівський О. І. Правила судово-ветеринарного визначення

185 Яценко І. В., Казанцев Р. Г. Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин. Харків, 2022. 336 с.

186 Яценко І. В., Парилівський О. І., Коломосьць Д. К. Обґрунтування питань, що ставляться в ухвалі суду та постанові слідчого при призначенні судово-ветеринарної експертизи трупа тварини з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження. *Ветеринарія, технології тваринництва та природокористування*. 2019. № 4. С. 194. DOI: 10.31890/vtp.2019.04.34 (дата звернення: 01.06.2023).

187 Калмиков Д. О., Данилевський А. О. Кримінальна та адміністративна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : монографія. Луганськ, 2012. 616 с. ; Александренко В. В. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_6_16 (дата звернення: 01.06.2023).

188 Ануфрієв М. І., Дубенко О. І., Золотарьова М. К. та ін. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ, 2023. С. 576–577.

(зокрема, через ЖПТ або ненавмисне отруєння) або раптовою смертю, за нез'ясованих обставин, а також трупів тварин не встановленої належності, частини трупів тварин, ексгумовані трупи, трупи риб і трупи бджіл за їх мору¹⁸⁹. За допомогою судово-ветеринарного дослідження трупів тварин (яке слід здійснювати у секційній залі спеціалізованої експертної установи відповідно до «Методики судово-ветеринарної експертизи трупів тварин»¹⁹⁰) визначають причину смерті, давність її настання, причиново-наслідковий зв'язок між виявленими тілесними ушкодженнями та смертю тварини тощо¹⁹¹.

1.3. Корми й кормові добавки

Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» кормом є *«будь-яка речовина або продукт, включаючи кормові добавки, перероблені, частково перероблені чи неперероблені, призначені для годування тварин»* (п. 25)¹⁹², а кормовими добавками — *«речовини, мікроорганізми або суміші, інші ніж кормовий матеріал або премікси, які спеціально додаються до корму або води з метою виконання однієї чи декількох з таких функцій: задоволення поживних потреб тварин, забезпечення сприятливого впливу на характеристики кормів, продуктів тваринного походження, екологічні наслідки тваринницької діяльності, продуктивність та*

благополуччя тварин, зокрема шляхом впливу на шлунково-кишкову флору та засвоюваність кормів чи колір декоративних рибок та птахів, здійснення кокцидіостатичної чи гістомоностатичної дії» (п. 29)¹⁹³. Своєю чергою, у ст. 16 цього Закону кормові добавки розподілено за функційним призначенням і характеристиками (технологічні; сенсорні; поживні; зоотехнічні; кокцидіостатики та гістомоностатики) і виокремлено у функційні групи¹⁹⁴.

Корми й кормові добавки стають об'єктами судово-експертного (судово-ветеринарного і/або судово-хімічного, судово-товарознавчого) дослідження за потреби:

- з'ясувати їхню небезпечність (у разі порушення технології виготовлення, зберігання, обігу, реалізації, правил маркування), здатну спричинити розлад здоров'я тварин і/або людей, які споживають продукцію тваринництва. Критеріями безпечності є наявність або відсутність: мікроорганізмів (бактерій, вірусів, мікроскопічних патогенних грибів) і їхніх токсинів, радіонуклідів, пестицидів, нітратів і нітритів, важких металів, генетично-модифікованих об'єктів, паразитів тощо¹⁹⁵;

189 Яценко І. В., Казанцев Р. Г. Порядок проведення судово-ветеринарної експертизи ... DOI: [10.31890/vtpp.2021.07.28](https://doi.org/10.31890/vtpp.2021.07.28) (дата звернення: 01.06.2023).

190 Їх же. Методика судово-ветеринарної експертизи ...

191 Яценко І. В. Проблеми укладання уповноваженою особою постанови про призначення судово-ветеринарної експертизи та шляхи їх вирішення. *Форум Права*. 2022. Вип. 73. № 2. С. 11–12. DOI: [10.5281/zenodo.6471059](https://doi.org/10.5281/zenodo.6471059) (дата звернення: 01.06.2023).

192 Про безпечність та гігієну кормів : Закон України від 21.12.2017 р. № 2264-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-19#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

193 Там само.

194 Там само.

195 Яценко І. В. Проблеми укладання ... С. 14–15. DOI: [10.5281/zenodo.6471059](https://doi.org/10.5281/zenodo.6471059) (дата звернення: 01.06.2023).

- виявити їхню фальсифікацію (навмисну заміну високоцінних і високопоживних кормових інгредієнтів менш цінними й малопоживними, або порушення вимог до маркування (наприклад, заміна (у сухих або вологих кормах для непродуктивних тварин) свинини (яловичини) м'ясом птиці або м'яса соєвим білком (якісна фальсифікація), не позначення у маркуванні наявних сторонніх складників (інформаційна фальсифікація) тощо)¹⁹⁶;
- визначити їхній склад для з'ясування відповідності / невідповідності нормативним документам (рецептурі)¹⁹⁷.

1.4. Біологічний матеріал тваринного походження

Біологічні об'єкти тваринного походження найчастіше стають об'єктами комплексних судових експертиз (наприклад, судово-ветеринарної та судово-біологічної; судово-ветеринарної, судово-біологічної та судово-балістичної; судово-ветеринарної та судової генетично-молекулярної; судово-ветеринар-

ної, судово-біологічної та судово-трасологічної¹⁹⁸), під час яких фахівці досліджують внутрішні органи, кістки скелета, сліди крові, сперми, виділень, блювотні маси, ембріони, відчленовані частини туші або трупа тварини, скелетовані трупи, зольні залишки тварини, похідні шкірних покривів тваринного походження (волосся¹⁹⁹, пір'я, луска тощо) живих підекспертних тварин, а також підекспертних трупів тварин.

Вилучення й доправлення об'єктів судово-ветеринарної експертизи для лабораторних досліджень здійснюють згідно з «Порядком вилучення об'єктів судово-ветеринарної експертизи з трупа тварини і надсилання їх для лабораторних досліджень»²⁰⁰ (п/п. 2.4.1 «Правил судово-ветеринарної експертизи трупів тварин»²⁰¹).

Біологічний матеріал тваринного походження стає об'єктом комплексного судово-експертного дослідження в разі потреби встановити його належність конкретній тварині або тваринам певного зоологічного виду чи класу²⁰², самиці або самцеві, окремих фрагментів одному цілому, а також крові тварині певного виду й визначити вік тварини

196 Яценко І. В. Проблеми укладання С. 14—15. DOI: 10.5281/zenodo.6471059 (дата звернення: 01.06.2023).

197 Там само.

198 Грошева О. Ю. Зазнач. твір.

199 Ahmed Ya. A., Ali S., Ghallab A. Hair histology as a tool for forensic identification of some domestic animal species. *EXCLI Journal*. 2018. Vol. 17. Pp. 663—670. DOI: 10.17179/excli2018-1478 (дата звернення: 01.02.2023).

200 Яценко І. В., Казанцев Р. Г. Порядок вилучення об'єктів судово-ветеринарної експертизи з трупа тварини і надсилання їх для лабораторних досліджень : метод. рек. Харків, 2021. 55 с.

201 Їх же. Правила судово-ветеринарної експертизи

202 Яценко І. В., Головко Н. П., Кириченко В. М., Балинян Т. Є., Богатко Н. М., Букалова Н. В., Сердюков Я. К. Експертний випадок дослідження фрагментів тіла лося європейського (*Alces alces* L.) за матеріалами досудового розслідування кримінального провадження щодо браконьєрства. *Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини*. 2017. Вип. 35. Т. 1. Ч. 2. С. 115—126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pzvm_2017_35%282.1%29__28 (дата звернення: 01.02.2023).

(наприклад, за станом зубів або кістокми скелета)²⁰³ та ін.

Зауважимо, що відповідно до «Правил судово-ветеринарної експертизи трупів тварин» вилучений під час судово-ветеринарного розтину біологічний матеріал судово-ветеринарний експерт може спрямувати до акредитованої лабораторії для проведення мікробіологічних, токсикологічних, гістологічних, хімічних тощо досліджень разом із супровідним документом²⁰⁴.

1.5. Елементи речової обстановки місця події

Елементами речової обстановки місця події є труп тварини (його частини) або жива постраждала тварина; сліди крові, слини, шерсті, волосся, мозкової речовини й інші сліди біологічного походження; шкура; кісткові залишки; окремі внутрішні органи; знаряддя завдання травми та ін. Для огляду елементів речової обстановки місця події і/або трупа тварини на допомогу особі, що здійснює досудове розслідування (із метою послідовного, правильного та науково обґрунтованого огляду місця події й огляду, вилучення, пакування та маркування об'єктів, для усного висловлювання попередньої думки про характер і давність утворення виявлених травм, припущень про знаряддя завдання травм, а також щодо інших питань ветеринарного характеру, які виникають в уповноваженої особи, що проводить розслідування, а також для допомоги у грамотному фіксуванні результатів цього огляду в протоколі), залучають

фахівця ветеринарної медицини (судово-ветеринарного експерта)²⁰⁵.

Результати такого дослідження елементів речової обстановки місця події, пов'язаної із твариною, дають змогу особі, яка проводить досудове розслідування, досконаліше з'ясувати механізм події правопорушення, створити уявлення про знаряддя травми та спосіб скоєння злочину, учинити інші необхідні слідчі дії, а згодом сприятимуть виявленню правопорушника.

2. Матеріалізовані об'єкти судово-ветеринарної експертизи

Окремою групою об'єктів судово-ветеринарних досліджень є матеріалізовані об'єкти, що містять відомості, зафіксовані в матеріалах справи (провадження) та інших носіях інформації.

2.1. Матеріали справи (провадження)

Матеріали справи (провадження) є основним матеріалізованим об'єктом судово-ветеринарної експертизи в разі її проведення за матеріалами справи й додатковим об'єктом — у разі проведення судово-ветеринарної експертизи матеріальних об'єктів (живої підекспертної тварини, підекспертного трупа тварини, кормів і кормових добавок для тварин, ветеринарних лікарських засобів тощо).

2.2. Матеріали, отримані під час оперативно-розшукової і/або слідчої діяльності

До матеріалів справи (провадження) належать матеріали, отримані під час оперативно-розшукової і/або слідчої

203 Абузнайд Карем Р. С. Судово-ветеринарні критерії визначення віку і статі великої рогатої худоби молочного напрямку продуктивності за морфологічними особливостями носомозкового відділу черепа : автореф. дис. ... канд. вет. наук. Харків, 2016. 24 с.

204 Яценко І. В., Казанцев Р. Г. Правила судово-ветеринарної експертизи ...

205 Яценко І. В. Проблеми використання спеціальних ветеринарних знань під час огляду трупа тварини на місці події та шляхи їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 485—505. DOI: [10.32782/2524-0374/2023-1/114](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/114) (дата звернення: 01.02.2023).

діяльності (протоколи огляду місця події та допиту свідків і потерпілих; схеми, фото- і відеодокументи, відео- і фонограми; висновки первинних судових експертиз). Судово-ветеринарний експерт досліджує або оригінали документів, що містяться у справі (провадження), або належно засвідчені копії цих документів, якщо їх надано експертові окремо без справи (провадження). Такі документи (копії документів) мають бути прошиті та пронумеровані.

Дослідження матеріалів справи (провадження), зокрема ветеринарних документів, дасть змогу судово-ветеринарному експертові правильно оцінити предмети речового доказу під час огляду місця події або місця виявлення трупа тварини; визначити механізм і давність утворення тілесних ушкоджень, заподіяння каліцтва, настання смерті тварини; поставити судово-ветеринарний діагноз; відповісти на питання, чи могла тварина зазнати конкретних ушкоджень за умов і в час, які зазначено у процесуальному документі про призначення судово-ветеринарної експертизи.

2.3. Ветеринарні документи

Ветеринарні документи є надважливими для проведення судово-ветеринарної експертизи, оскільки містять основну і/або додаткову інформацію для обґрунтованого й об'єктивного встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для справи (провадження), у зв'язку із чим ми виокремили їх як особливу групу об'єктів дослідження. До ветеринарних документів належать протоколи патологоанатомічного розтину трупів тварин; акти епізоотичного обстеження господарства; журнали реєстрації та лікування хворих тварин; історія хвороби тварини; витяг з амбулаторної картки хворої тварини; результати лабораторних досліджень

біологічних рідин організму (крові, сечі, жовчі, калу, шлункового соку тощо); результати лабораторного бактеріологічного, вірусологічного, мікологічного дослідження біологічного матеріалу та клінічних діагностичних досліджень (наприклад, висновок ультразвукового та протоколи електрокардіологічного, патоморфологічного, рентгенологічного (томографічного), гістологічного досліджень тощо); журнал видачі ветеринарних документів; експлуатаційний дозвіл та ін.

Ветеринарні документи є матеріалізованими об'єктами судово-ветеринарної експертизи як основний матеріал (у разі проведення судової експертизи за матеріалами справи) і додатковим об'єктом дослідження (у разі судово-ветеринарної експертизи матеріальних об'єктів: живої підекспертної тварини, підекспертного трупа тварини). Вони допомагають судово-ветеринарному експертові правильно й у динаміці оцінити повноту та своєчасність проведення діагностичних досліджень, надання ветеринарної допомоги хворим тваринам, правильність організації оздоровчих і профілактичних заходів за епізоотій (наприклад, африканської чуми свиней, чуми великої рогатої худоби, грипу птиці тощо).

Судово-ветеринарний експерт доходить висновку про об'єкти експертизи за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому вивченні таких об'єктів за комплексом результатів досліджень: клінічного (патоморфологічного) і лабораторних (біологічного матеріалу — крові, сечі, калу, сперми, шлункового соку, жовчі тощо), оцінюючи кожний об'єкт окремо, а також сукупно й у взаємозв'язку (якщо на експертизу надано кілька об'єктів). Наприклад, у разі настання смерті

тварини від отруєння об'єктами судово-експертного дослідження стануть труп тварини та корми й вода, які споживала підекспертна тварина.

Висновки

Поняття «об'єкт експертизи» є одним із фундаментальних елементів судової експертології, який має найтісніший зв'язок із предметом експертного дослідження, окреслює можливості судово-експертної діяльності та впливає на обрання методів, способів і засобів експертного пізнання й на спосіб укладання висновку судового експерта. Ми запропонували авторське формулювання дефініції «об'єкт експертизи» для судово-ветеринарного дослідження.

Об'єктами судово-ветеринарного дослідження є матеріальні та матеріалізовані джерела інформації про подію правопорушення, закріплені в матеріалах кримінального провадження або матеріалах справи, які судовий експерт усебічно, повно, об'єктивно й безпосередньо досліджує під час проведення судово-ветеринарної експертизи на основі спеціальних знань у межах предмета експертного дослідження, застосовуючи взаємопов'язаний комплекс методів, способів і засобів для розв'язання діагностичних та ситуаційних експертних завдань, поставлених у процесуальному документі про призначення судово-ветеринарної експертизи (залучення судового експерта).

Системна єдність об'єкта судово-ветеринарної експертизи дає змогу дослідити систему його характеристик завдяки обумовленому комплексу ознак. Для визначення механізму об'єктивного розв'язання експертних завдань у категоричній формі з максимальним збереженням об'єктів судово-ветеринарної експертизи важливо правильно органі-

зувати алгоритм проведення конкретної експертизи на основі апробованих методик для судово-ветеринарного дослідження різних груп її об'єктів — матеріальних і матеріалізованих.

Матеріальними об'єктами судово-ветеринарної експертизи є живі підекспертні тварини; підекспертні трупи тварин; корми й кормові добавки; біологічний матеріал тваринного походження (внутрішні органи, кістки скелета, сліди крові, сперми, виділень, блювотні маси, ембріони, відчленовані частини туші або трупа тварини, скелетовані трупи, зольні залишки тварини, похідні шкірних покривів тваринного походження (волосся, пір'я, луска та ін.), шматки хутра та шкіри тощо); елементи речової обстановки місця події. До **матеріалізованих об'єктів судово-ветеринарної експертизи** належать матеріали справи (провадження); матеріали, отримані під час оперативно-розшукової і/або слідчої діяльності (протоколи, схеми, фото- і відеодокументи, відео- і фонограми); ветеринарні документи (протоколи патологоанатомічного розтину трупів тварин, акти епізоотичного обстеження господарства, журнали реєстрації та лікування хворих тварин, журнал видачі ветеринарних документів, експлуатаційний дозвіл та ін.).

Усі об'єкти судово-ветеринарної експертизи є джерелом відомостей, за допомогою яких судовий експерт з'ясовує факти й обставини, що складають предмет експертизи. Об'єкт судово-ветеринарної експертизи дає змогу в розгалуженій предметній сфері виокремити термінологію, методологію, інформаційне наповнення та забезпечує системну єдність, а завдяки сукупності спеціальних знань — укласти висновок судового експерта з відповідями на ті питання, за розв'язання яких раніше не бралися навіть досвідчені фахівці.

Предметом наших наступних наукових розвідок і публікацій за їх результатами плануємо зробити особливості застосування спеціальних ветеринарних знань під час розслідування правопорушень та інтегрування спеціальних ветеринарних знань у комплексні судово-експертні дослідження.

Legal Status and Epistemological Characteristics of Forensic Veterinary Science Objects

Ivan Yatsenko

This research paper purpose is to reveal the legal status and provide the epistemological characteristics of objects of forensic veterinary science. General specific research methods were used to achieve the goal. For the first time, the definition of "objects of forensic veterinary research" was formulated as material and materialized sources of information about the crime, that forensic expert comprehensively, completely, objectively and directly investigates while forensic veterinary examination based on specific expertise using mutual complex of methods and means for solving diagnostic and situational expert tasks set in the procedural document on the appointment of forensic veterinary examination (forensic expert recruitment). It is argued that tangible objects of forensic veterinary examination are live examinee animals and examinee carcasses of animals, feed and feed supplements, biological material of animal origin and elements of physical environment of the scene, and material objects are case materials (proceedings) and materials obtained during operative search and/or investigative activities (reports of inspection of the scene, diagrams, photo and video documents, etc.), veterinary documents (protocols of the pathological autopsy of animal corpses, acts of farm epizootic inspection, logs of registration and treatment of sick animals and issuance of veterinary documents, medical history and an extract from the animal's outpatient card,

the results of laboratory tests of biological body fluids (blood, urine, bile, feces, gastric juice, etc.) and bacteriological, virology, mycology tests of biological material, clinical diagnostic tests, operating permit, etc.).

Keywords: forensic science activity; definition of objects of forensic veterinary research; theory, legal status, epistemological characteristics of forensic veterinary examination; tangible and materialized objects of forensic veterinary research.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

References

- Abay, Z., Bezabeh, A., Gela, A., Tassew, A. (2023). Evaluating the Impact of Commonly Used Pesticides on Honeybees (*Apis mellifera*) in North Gonder of Amhara Region, Ethiopia. *Journal of Toxicology*. Art. 2634158. DOI: [10.1155/2023/2634158](https://doi.org/10.1155/2023/2634158).
- Abuznaid Karem, R. S. (2016). *Sudovo-veterynarni kryterii vyznachennia viku i stati velykoi rohatoi khudoby molochnoho napriamu produktyvnosti za morfolohichnymy osoblyvostiamy nosomozkovoho viddilu cherepa* [Forensic veterinary criteria for determining the age and sex of dairy cattle in the direction of productivity according to the morphological features of the

- nasopharynx of the skull]: avtoref. dys. ... kand. vet. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Ahmed, Ya. A., Ali, S., Ghallab, A. (2018). Hair histology as a tool for forensic identification of some domestic animal species. *EXCLI Journal*. Vol. 17. DOI: [10.17179/excli2018-1478](https://doi.org/10.17179/excli2018-1478).
- Aleksandrenko, V. V. (2015). Poniattia ta sposoby zhorstokoho povodzhennia z tvarynamy [Concepts and methods of animal cruelty]. *Yurydychna nauka*. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_6_16 [in Ukrainian].
- Anufriev, M. I., Dubenko, O. I., Zolotarova, M. K. ta in. (2023). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and Practical Commentary of the Criminal Code of Ukraine] / za zah. red. I. M. Kopotuna. Kyiv [in Ukrainian].
- Benayache, N.-Ya., Afri-Mehennaoui, F.-Z., Kherief-Nacereddine, S., Vo-Quoc, B., Hushchyna, K., Nguyen-Quang, T., Bouaïcha, N. (2022). Massive fish death associated with the toxic cyanobacterial *Planktothrix* sp. bloom in the Béni-Haroun Reservoir (Algeria). *Environmental Science and Pollution Research International*. Vol. 29. Is. 53. DOI: [10.1007/s11356-022-21538-7](https://doi.org/10.1007/s11356-022-21538-7).
- Bondarenko, O. O. (2013). Obiekt i predmet sudovoi ekspertyzy u kryminalnomu sudochynstvi [Object and subject of forensic examination in criminal proceedings]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina*. № 1082. Seria «Pravo». Vyp. 16. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2480?locale-attribute=uk> [in Ukrainian].
- Chvankin, S. A. (2021). Kompiuternotekhnichna ekspertyza u tsyvilnomu sudochynstvi [Computer forensic science in civil proceedings]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 1. DOI: [10.32840/pdu.2021.1.7](https://doi.org/10.32840/pdu.2021.1.7) [in Ukrainian].
- Dautartas, A., Kenyhercz, M. W., Vidoli, G. M., Jantz, L. M., Mundorff, A., Steadman, D. W. (2018). Differential Decomposition Among Pig, Rabbit, and Human Remains. *Journal of Forensic Sciences*. Vol. 63. Is. 6. DOI: [10.1111/1556-4029.13784](https://doi.org/10.1111/1556-4029.13784).
- Denysov, S. F., Makarov, V. O. (2017). *Kryminalno-pravovi sanktsii ta yikh zastosuvannia za zlochyyny proty moralnosti* [Criminal sanctions and their application for crimes against morality]: monohrafiia. Chernihiv [in Ukrainian].
- Díaz-Delgado, J., Fernández, A., Sierra, E., Sacchini, S., Andrada, M., Vela, A. I., Quesada-Canales, Ó., Paz, Ya., Zucca, D., Groch, K., Arbelo, M. (2018). Pathologic findings and causes of death of stranded cetaceans in the Canary Islands (2006–2012). *PLOS ONE*. Vol. 13. Is. 10:e0204444. DOI: [10.1371/journal.pone.0204444](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0204444).
- Doelling, Ch. R., Cronin, K. A., Ross, St. R., Hopper, L. M. (2021). The relationship between personality, season, and wounding receipt in zoo-housed Japanese macaques (*Macaca fuscata*): A multi-institutional study. *American Journal of Primatology*. Vol. 83. Is. 12. E23332. DOI: [10.1002/ajp.23332](https://doi.org/10.1002/ajp.23332).
- Dufeniuk, O. M. (2018). *Ekspertyza u kryminalnomu provadzhenni za zakonodavstvom Ukrainy ta Polshchi: porivnialne doslidzhennia* [Expertise in criminal proceedings under the legislation of Ukraine and Poland: comparative research]: monohrafiia. Lviv. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3601/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%94%D1%83%D1%84%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82%20%D0%925-28.10.pdf> [in Ukrainian].
- Dzhavadov, F. M. (2000). *Kontseptualni osnovy rozvytku sudovoi ekspertyzy v suchasnykh umovakh* [Conceptual foundations for the development of forensic examination in modern conditions]: avtoref. dys.... kand. yuryd. nauk. Kyiv URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16795> [in Ukrainian].
- Fedorenko, V. L., Chernenchenko, O. M., Holikova, O. V. (2019). Naukovi tvory yak obiekty sudovoi ekspertyzy z pytan intelektualnoi vlasnosti: heneza, poniattia ta kvalifikuiuchi oznaky [Research papers as objects of forensic examination on intellectual property issues: genesis, concepts and qualifying signs]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho*

- upravlinnia. № 4 (6). DOI: 10.32689/2617-9660-2019-4(6)-11-24 [in Ukrainian].
- Fedorenko, V. L., Holikova, O. V. (2018). Literaturni tvory naukovo kharakteru yak obiekty avtorskoho prava: poniattia ta klasyfikatsiia [Literary works of a scientific nature as objects of copyright: concept and classification]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 63. URL: <https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/23-1.pdf> [in Ukrainian].
- Franckenberg, S., Kern, F., Vogt, M., Thali, M. J., Flach, P. M. (2015). Fatal gunshot to a fox: The Virtopsy approach in a forensic veterinary case. *Journal of Forensic Radiology and Imaging*. Vol. 3. Is. 1. DOI: 10.1016/j.jofri.2014.11.001.
- Fucci, N., Campobasso, C. P., Mastrogiuseppe, L., Puccinelli, C., Marcheggiani, S., Mancini, L., Marino, L., Pascali, V. L. (2017). Diatoms in drowning cases in forensic veterinary context: a preliminary study. *International Journal of Legal Medicine*. Vol. 131. Is. 6. DOI: 10.1007/s00414-017-1565-y.
- Gaydos, J. K., Delaney, M. A., Raverty, S. (2020). Causes of Mortality in a Population of Marine-Foraging River Otters (*Lontra canadensis*). *Journal of Wildlife Diseases*. Vol. 56. Is. 4. DOI: 10.7589/JWD-D-20-00031.
- Gottlieb, D. L., Prittie, J., Buriko, Y., Lamb, K. E. (2016). Evaluation of acute traumatic coagulopathy in dogs and cats following blunt force trauma. *Journal of Veterinary Emergency and Critical Care (San Antonio)*. Vol. 27. Is. 1. DOI: 10.1111/vec.12525.
- Hill, M. A., Pokines, J. T. (2022). Comparative analysis of fetal pig decomposition processes in burials of variable depths and wrapping. *Journal of Forensic Sciences*. Vol. 67. Is. 6. DOI: 10.1111/1556-4029.15120.
- Holovchenko, L. M., Lozovi, A. I., Simakova-Yefremian, E. B. ta in. (2016). *Osnovy sudovoi ekspertyzy: navchalnyi posibnyk dlia fakhivtsiv, yaki maiut namir otrymaty abo pidtverdyty kvalifikatsiiu sudovoho eksperta* [Fundamentals of forensic examination: a study guide for specialists who intend to obtain or confirm the qualification of a forensic expert]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Holovko, I. A. (2010). *Kryminalna vidpovidalnist za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy* [Criminal liability for animal cruelty]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Hrinenko, O. O., Miroshnychenko, M. P. (2013). Formuvannia etychnoho stavlennia do tvaryn: mizhnarodno-pravovyi ta vnutrishnoderzhavnyi aspekty [Formation of ethical attitude to animals: international legal and domestic aspects]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnogo prava*. Spetsvypusk: Mizhnarodno-pravovi standarty povodzhennia z tvarynamy ta yikh zakhystu i praktyka Ukrainy [in Ukrainian].
- Hrosheva, O. Yu. (2021). *Orhanizatsiino-pravovi, zahalno-metodychni zasady kompleksnoi sudovoi bioloho-trasolohichnoi ekspertyzy ta yii otsinka sdom* [Organizational, legal, general and methodological principles of complex forensic biological and trace examination and its assessment by the court]: dys. ... d-ra filos. za spets. 081 «Pravo». Kharkiv [in Ukrainian].
- Hsiou, Ch.-L., Hsu, Ch.-Ch., Liao, P.-W., Yang, F.-H., Lee, A. N., Huang, W.-H. (2022). Forensic Death Investigations of Dog Bite Injuries in 31 Cats. *Animals (Basel)*. Vol. 12. Is. 18. DOI: 10.3390/ani12182404.
- Humenskyi, O. A., Budko, T. V. (2018). Mistse ekspertyzy spetsialnykh tekhnichnykh zasobiv nehlasnogo otrymannia informatsii (STZ) v systemi sudovykh ekspertyz [Place of examination of special technical means of secret receipt of information (STM) in the system of forensic examinations]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 63 (1). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63\(1\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63(1)_11) [in Ukrainian].
- Kalmykov, D. O., Danylevskiy, A. O. (2012). *Kryminalna ta administratyvna vidpovidalnist za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy* [Criminal and administrative liability for animal cruelty]: monohrafiia. Luhansk [in Ukrainian].
- Khomutenko, V., Khomutenko, A. (2022). Dualistychna pryroda sudovoi ekspertyzy [Dualistic nature of forensic examination]. *Yurydychnyi visnyk*. № 2. DOI: 10.32837/yuv.v0i2.2332 [in Ukrainian].
- Kliuiev, O. (2019). Improvement of forensic support: theoretical, legal and organizational aspects. *Theory and Practice*

- of Forensic Science and Criminalistics. Is. 19. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.08.
- Klymenko, N. I. (2017). Pryroda ob'ektiv sudovoi ekspertyzy [Nature of forensic science objects]. *Aktualni pytannia kryminalnoho protsesu, kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy: mat-ly mizhvidom. nauk-prakt. konf.* (Kyiv, 24.11.2017). U 2 ch. Kyiv. Ch. 1. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukovadiyalnist/naukovi-zaxodi/zbirniki/2017/materialy_1_24112017.pdf [in Ukrainian].
- Korobko, I. (2013). Mizhnarodno-pravovi standarty zakhystu domashnikh tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia [International legal standards for the protection of pets from animal cruelty]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava. Spetsvypusk: Mizhnarodno-pravovi standarty povodzhennia z tvarynamy ta yikh zakhystu i praktyka Ukrainy* [in Ukrainian].
- Krupka, A. A., Duz, L. Ye., Kraliuk, M. O., Krupka, Ya. A., Yakovlieva, Ye. O. (2021). Teoretychnyi bazys sudovoho ekspertnoho doslidzhennia nadzvychaynykh podii na povitrianiomu transporti [Theoretical basis of forensic expert research on air transport emergencies]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi institut». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. № 1 (49).* DOI: 10.20535/2308-5053.2021.1(49).233054 [in Ukrainian].
- Listos, P., Gryzinska, M., Batkowska, J., Grela, M., Jakubczak, A. (2018). Algorithm for establishing the time of death of a dog based on temperature measurements in selected sites of the body during the early post-mortem period. *Forensic Science International. Vol. 289.* DOI: 10.1016/j.forsciint.2018.05.004.
- Lozovyi, A. I., Simakova-Yefremian, E. B. (2014). Aktualni pytannia reformuvannia zakonodavstva u sferi sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini [Actual issues of reforming legislation in the field of forensic expert activity in Ukraine]. *Teoriia ta praktyky sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky. Vyp. 14.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2014_14_26 [in Ukrainian].
- Luts, D. M. (2015). Tvaryny yak ob'iekt tsyvilnykh pravovidnosyn [Animals as an object of civil legal relations]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- McDonough, S. P., McEwen, B. J. (2016). Veterinary Forensic Pathology: The Search for Truth. *Veterinary pathology. Vol. 53. Is. 5.* DOI: 10.1177/0300985816647450.
- Mieshkov, O. (2019). Object, subject and tasks of judicial engineering and technical examination of accidents related to electric injury. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics. Is. 19.* DOI: 10.32353/khrife.1.2019.28.
- Moisieiev, O. M. (2005). Ekspertna tekhnolohiia ta predmet, ob'iekt, zadachi sudovoi ekspertyzy [Forensic technology and topic, object, tasks of forensic science]. *Pravo i Bezpeka. № 4/2* [in Ukrainian].
- Munro, R., Ressel, L., Gröne, A., Hetzel, U., Jensen, H. E., Paciello, O., Kipar, A. (2020). European Forensic Veterinary Pathology Comes of Age. *Journal of Comparative Pathology. Vol. 179.* DOI: 10.1016/j.jcpa.2020.08.003.
- Nation, P. N., St. Clair, C. C. (2019). A Forensic Pathology Investigation of Dismembered Domestic Cats: Coyotes or Cults? *Veterinary Pathology. Vol. 56. Is. 3.* DOI: 10.1177/0300985819827968.
- Ob'iekt / Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk [Object / Philosophical Encyclopedic Dictionary] (2002) // redkol.: V. I. Shynkaruk (holova) ta in. Kyiv. URL: https://archive.org/details/filosofskiy_entsyklop/page/438/mode/2up [in Ukrainian].
- Osnovy filosofskykh znan [Fundamentals of Philosophical Knowledge]. URL: <https://subject.com.ua/philosophy/osnovi/128.html> [in Ukrainian].
- Paladiichuk, O. Yu. (2015). Znachennia sudovoi ekspertyzy u vyryshenni zavdan kryminalnoho provadzhennia [Importance of forensic forensic science in solving tasks of criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo. Vyp. 34. T 3.* URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/15056/1/%D0%97%D0%9D%D0%90%D0%A7%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%A1%D0%A3%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%87%D0%95%D0%9A%D0%A1%D0%9F%D0%95%D0%A0%>

- [D0%A2%D0%98%D0%97%D0%98.pdf](#) [in Ukrainian].
- Prokhorov-Lukin, H. (2016). Sudova ekspertyza: poniattia ta vydy ob'ektiv intelektualnoi vlasnosti [Object, subject and tasks of forensic engineering and technical examination of accidents related to electrical injury]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. № 6. URL: <https://drive.google.com/file/d/1rMcpBdvvF6Wq29fhuu1IJ5DTiV6dHDax/view?pli=1> [in Ukrainian].
- Rubini, S., Barbieri, S., Gaudio, R. M., Govoni, G., Berna, G. R., Fico, R., Lorenzini, R., Fontana, M. C., Taddei, R., Tassinari, M., Frisoni, P., Guidi, E., Bergamini, M. (2018). Veterinary forensic sciences to solve a fatal case of predation on flamingos (*Phoenicopterus roseus*). *Veterinaria Italiana*. Vol. 54. Is. 2. DOI: [10.12834/VetIt.1360.7488.1](https://doi.org/10.12834/VetIt.1360.7488.1).
- Segaj, M. Ya. (2003). Sudebnaya ekspertologiya: obekt, predmet, priroda i sistema nauki [Forensic expertology: object, subject, nature and system of science]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 3 [in Russian].
- Sezonov, V. S. (2018). *Kompleksne ekspertno-kryminalistychnе doslidzhennia transportnykh zasobiv* [Comprehensive expert and forensic research on vehicles]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5880/aref_Sezonov%20V%20S_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M. H. (2010). Hnoseologichni ta pravovi pidstavy klasyfikatsii ob'ektiv sudovoi ekspertyzy [Epistemological and legal grounds for the classification of objects of forensic examination]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2010_10_29 [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M. H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni* [Conducting and using forensic examinations in criminal proceedings]: monohrafiia. Kharkiv URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6020> [in Ukrainian].
- Shumilo, O. O. (2016). *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zhorstokomu povodzhenniu z tvarynamy* [Criminology characterization and prevention of animal cruelty]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13754/1/Shymilo_diss_2016.pdf [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2016). *Kompleksni sudovo-ekspertni doslidzhennia: teoriia ta praktyka* [Comprehensive forensic research: theory and practice]: monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2017). *Teoretyko-pravovi ta metodolohichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen* [Theoretical, legal and methodological principles of complex forensic expert research]: dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Spektor, O. M. (2015). Tvaryna yak osoblyvyi ob'ekt rechovykh prav [Animal as a special object of property rights]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 3 (9). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2015_3_15 [in Ukrainian].
- Sprayberry, K. A., Barrett, E. J. (2015). Thoracic trauma in horses. *The Veterinary Clinics of North America. Equine Practice*. Vol. 31. Is. 1. DOI: [10.1016/j.cveq.2014.12.001](https://doi.org/10.1016/j.cveq.2014.12.001).
- Stratonov, S. Yu. (2020). *Teoretychni ta metodychni osnovy ekspertyzy vstanovlennia davnosti dokumentu* [Theoretical and methodological foundations of the examination of the establishment of the prescription of the document]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/17598/4/dys-stratonov_.pdf [in Ukrainian].
- Sun, X., Guo, L., Luo, D., Yu, R.-Q., Yu, X., Liang, Yu., Liu, Zh., Wu, Yu. (2022). Long-term increase in mortality of Indo-Pacific humpback dolphins (*Sousa chinensis*) in the Pearl River Estuary following anthropic activities: Evidence from the stranded dolphin mortality analysis from 2003 to 2017. *Environmental Pollution*. Vol. 307. Art. 119526. DOI: [10.1016/j.envpol.2022.119526](https://doi.org/10.1016/j.envpol.2022.119526).

- Synoverska, T. I. (2019). Mizhnarodne ta natsionalne zakonodavstvo u sferi zakhystu tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia [International and national legislation in the field of protection of animals from cruelty]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_1_56 [in Ukrainian].
- Turska, V. (2015). Zmist ta kharakterystyka poniattia «prava tvaryn» [Content and characteristics of the concept of "animal rights"]. *Evropský politický a právní diskurz*. Sv. 2. Vyd. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_1_27 [in Ukrainian].
- Turska, V. O. (2014). Prohalyny u rehuliuванні administratyvnoi vidpovidalnosti za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy [Gaps in the regulation of administrative liability for animal cruelty]. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy : mat-ly Mizhnar. nauk. konf. prof.-vykl. ta aspirant. skladu* (Odesa, 16—17.05.2014) : u 2 t. T. 1. Odesa [in Ukrainian].
- Turska, V. O. (2015). Poniattia «tvaryny» v ukrainskomu zakonodavstvi [The concept of "animal" in the Ukrainian legislation]. *Pravovi ta instytutsiini mekhanizmy zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy : mat-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Odesa, 15—16.06.2015): u 2 t. T. 2. Odesa [in Ukrainian].
- Ustymenko, O. A. (2014). Shchodo mozhyvosti spryiniattia tvaryny yak subiekta tsyvilnykh prav: deiaki zahalnoteoretychni aspekty [Concerning the possibility of perceiving an animal as a subject of civil rights: some general theoretical aspects]. *Forum prava*. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_1_87 [in Ukrainian].
- Uvira, M., Marecova, K., Dokoupil, M., Dvořáček, I., Handlos, P. (2019). Fatal deer attack in a rutting season. *Forensic Science, Medicine and Pathology*. Vol. 15. Is. 1. DOI: [10.1007/s12024-018-0048-x](https://doi.org/10.1007/s12024-018-0048-x).
- Valverde, I., Espín, S., María-Mojica, P., García-Fernández, A. J. (2020). Protocol to classify the stages of carcass decomposition and estimate the time of death in small-size raptors. *European Journal of Wildlife Research*. Vol. 66. Art. 93. DOI: [10.1007/s10344-020-01429-3](https://doi.org/10.1007/s10344-020-01429-3).
- Viner, T. C., Hamlin, B. C., McClure, P. J., Yates, B. C. (2016). Integrating the Forensic Sciences in Wildlife Case Investigations: A Case Report of Pentobarbital and Phenytoin Toxicosis in a Bald Eagle (*Haliaeetus leucocephalus*). *Veterinary Pathology*. Vol. 53. Is. 5. DOI: [10.1177/0300985816641176](https://doi.org/10.1177/0300985816641176).
- Wolf, C., Gerst, K., Gerst, S., Priemer, G. (2021). Post-mortem clinical pathology in cattle — an additional tool for the veterinary pathologist. *Tierarztl Prax Ausg G Grosstiere Nutztiere*. Vol. 49. Is. 6. DOI: [10.1055/a-1593-6948](https://doi.org/10.1055/a-1593-6948).
- Yatsenko, I. (2022). Legal Status of Forensic Veterinarian as a Subject of Forensic Science Activity in Context of the Latest Legislation of Ukraine. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 4 (29). DOI: [10.32353/khrife.4.2022.04](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2022.04).
- Yatsenko, I. (2023). Epistemological Characteristic and Procedural Significance of Steps and Stages of Appointing and Conducting Forensic Veterinary Examination. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 1 (30). DOI: [10.32353/khrife.1.2023.05](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.05).
- Yatsenko, I. (2023). Theoretical justification and praxeological significance of the stages of expert research of a living animal. *Law. Human. Environment*. Vol. 14. No. 1. DOI: [10.31548/law/1.2023.107](https://doi.org/10.31548/law/1.2023.107).
- Yatsenko, I. V. (2022). Mistse sudovo-veterynarnoi ekspertyzy v systemi sudovykh ekspertyz ta yii znachennia u sudochynstvi [Place of forensic veterinary examination in the system of forensic examinations and its importance in the judiciary]. *Eurasian scientific discussions*. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/EURASIAN-SCIENTIFIC-DISCUSSIONS-8-10.05.22.pdf> [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V. (2022). Mozhyvosti sudovo-veterynarnoi ekspertyzy u zabezpechenni vidshkoduvannia shkody, zavdanoi vnaslidok vedennia ahresyvnoi viiny [Possibilities of forensic veterinary

- examination in securing compensation for damage caused by the conduct of an aggressive war]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertohii, kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu* : mat-ly IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 16.12.2022). Kyiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V. (2022). Predmet sudovo-veterynarnoi ekspertyzy ta yoho znachennia v teorii i praktytsi sudovoi ekspertyzy [Subject of forensic veterinary examination and its significance in the theory and practice of forensic examination]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. Vyp. 73. Ch. 2. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.73.55 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V. (2022). Problemy ukladannia upovnovazhenoiu osoboiu postanovy pro pryznachennia sudovo-veterynarnoi ekspertyzy ta shliakhy yikh vyryshennia [Problems of drawing up a resolution by an authorized person on the appointment of a forensic veterinary examination and ways to their solving]. *Forum Prava*. Vyp. 73. № 2. DOI: 10.5281/zenodo.6471059 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V. (2023). Problemy vykorystannia spetsialnykh veterynarnykh znan pid chas ohliadu trupa tvaryny na misti podii ta shliakhy yikh vyryshennia [Issues of using special veterinary knowledge during the examination of animal corpse at the scene and ways to their solving]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 1. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-1/114 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I., Bobrytska, O., Parylovskiy, O., Kryvorotko, R., Kliuiev, O., Simakova-Iefremian, E., Derecha, L., Zapara, S. (2021). Blahopoluchchia domashnikh neproduktivnykh tvaryn ta yikh zakhyst vid zhorstokoho povodzhennia v pravovomu poli Ukrainy [The welfare of non-productive domestic animals and their protection from ill-treatment in the legal field of Ukraine]. *Biobezpeka, zakhyst ta blahopoluchchia tvaryn* : zb. tez Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 27.05.2021). Kyiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Holovko, N. P., Kyrychenko, V. M., Balyanian, T. Ye., Bohatko, N. M., Bukalova, N. V., Serdiukov, Ya. K. (2017). Ekspertnyi vypadok doslidzhennia frahmentiv tila losia yevropeiskoho (*Alces alces L.*) za materialamy dosudovoho rozsliduvannia kryminalnoho provadzhennia shchodo brakonierstva [Expert case study of the body fragments of the European moose (*Alces alces L.*) based on the materials of the pre-trial investigation of the criminal proceedings regarding poaching]. *Problemy zooinzhenierii ta veterynarnoi medytsyny*. Vyp. 35. T. 1. Ch. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pzvm_2017_35%282.1%29__28 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Kazantsev, R. H. (2021). Poriadok provedennia sudovo-veterynarnoi ekspertyzy trupiv tvaryn v sektsiinii zali spetsializovanoi ekspertnoi ustanovy [Procedure for conducting a forensic veterinary examination of animal corpses in the section hall of a specialized expert institution]. *Veterynariia, tekhnolohii tvarynnytstva ta pryrodokorystuvannia*. № 7. DOI: 10.31890/vtpt.2021.07.28 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Kazantsev, R. H. (2021). Poriadok vyluchennia ob'ektiv sudovo-veterynarnoi ekspertyzy z trupa tvaryny i nadsylannia yikh dlia laboratornykh doslidzhen [Procedure for removing objects of forensic veterinary examination from carcass of an animal and sending them for laboratory research]: metod. rek. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Kazantsev, R. H. (2022). *Metodyka sudovo-veterynarnoi ekspertyzy trupiv tvaryn* [Methods of forensic veterinary examination of animal corpses]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Kliuiev, O. M., Uhrovetskiy, O. P., Simakova-Yefremian, E. B., Derecha, L. M., Smyrnov, H. V., Nedosiekov, V. V., Parylovskiy, O. I. (2021). Zabezpechennia blahopoluchchia tvaryn, shcho vykorystovuiutsia dlia naukovykh tsilei, ta yikh zakhyst vid zhorstokoho povodzhennia v pravovomu poli Yevropeiskoho Soiuzu i Ukrainy [Ensuring the welfare of animals used for scientific purposes and their protection from ill-treatment in the legal field of the European

- Union and Ukraine]. *German International Journal of Modern Science*. № 6 (2). DOI: [10.24412/2701-8369-2021-6-2-57-66](https://doi.org/10.24412/2701-8369-2021-6-2-57-66) [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskiy, O. I. (2022). *Pravyla sudovo-veterynarnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti shkody, zapodiianoï zdoroviu tvaryny (metodychni rekomendatsii)* [Rules of Forensic Veterinary Determination of the Severity of Damage Caused to the Animal's Health (Guidelines)]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskiy, O. I., Kolo-moiets, D. K. (2019). Obgruntuvannya pytan, shcho stavliatsia v ukhvali sudu ta postanovi slidchoho pry pryznachenni sudovo-veterynarnoi ekspertyzy trupa tvaryny z oznakamy nasyllynitskoi smerti vid zhorstokoho povodzhennia [Justification of the issues raised in the court decision and the investigator's decision when appointing a forensic veterinary examination of an animal corpse with signs of violent death due to abuse]. *Veterynariia, tekhnologii tvarynnytstva ta pryrodokorystuvannia*. № 4. DOI: [10.31890/vtpp.2019.04.34](https://doi.org/10.31890/vtpp.2019.04.34) [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Zapara, S. I., Zon, G. A., Ivanovskaya, L. B., Klochko, A. M. (2020). Animal Rights and Protection against Cruelty in Ukraine. *Journal of Environmental Management and Tourism*. Vol. 11. Is. 1 (41). DOI: [10.14505/jemt.11.1\(41\).11](https://doi.org/10.14505/jemt.11.1(41).11).
- Yatsenko, I., Derecha, L. (2019). Possibilities of forensic veterinary as a new type of forensic science. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 19. DOI: [10.32353/khrife.1.2019.44](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.44).
- Yevdokymenko, S. V. (2017). *Sudovo-ekonomichna ekspertyza: teoretyko-metodolohichni zasady i praktyka realizatsii* [Forensic economic examination: theoretical and methodological principles and practice of implementation]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2585/aref_yev_2017.pdf?sequence=2&isAllowed=y [in Ukrainian].
- Zapara, S. I., Fotina, H. A., Klochko, A. M., Fotina, T. I., Yatsenko, I. V. (2019). Revisiting Legal Understanding of Wild Life as a Sustainable Value. *The Case of Ukraine. Journal of Environmental Management and Tourism*. Vol. 10. Is. 1 (33). DOI: [10.14505/jemt.v10.1\(33\).02](https://doi.org/10.14505/jemt.v10.1(33).02).
- Zubchenko, N. I. (2014). K voprosu o sootnoshenii ponyatiï «blagopoluchie zhivotnyh» i «zashita zhivotnyh ot zhestokogo obrasheniya» v mezhdunarodnom prave [On relationship between the concepts of animal welfare and protection of animals from cruelty in international law]. *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2014_52_17 [in Russian].
- Яценко, І. (2023). Правовий статус і ґносеологічна характеристика об'єктів судово-ветеринарної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (31). С. 63—102. DOI: [10.32353/khrife.2.2023.05](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.05).

Смислова реальність у контексті судово-психологічної експертизи (оглядова стаття)

Тетяна Харіна *^a, Оксана Русанова **^b

* ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8482-2639>, e-mail: larinatatiana111@gmail.com

** ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0342-9223>, e-mail: ksusharusanova73@gmail.com

^a Написання оригінального рукопису.

^b Методологія, концептуалізація.

DOI: [10.32353/khrife.2.2023.06](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.06) УДК 343.98:159.9

Надійшло 05.06.2023 / Рецензовано 07.06.2023 / Прийнято до друку 12.06.2023 /

Доступно онлайн 30.06.2023

Мета статті — висвітлити методологічні проблеми сучасної судово-психологічної експертизи, привернути увагу до багатогранності смислової реальності, яка набуває різних форм і виявляється в різних психологічних ефектах. Викладено незалежні одне від одного інваріативні положення визначення смислу в різних психологічних концепціях, розглянуто його онтологічні, феноменологічні й діяльнісні аспекти в цих концепціях. За допомогою загальнотеоретичних методів наукового пізнання виокремлено основні відмінності когнітивної та дискурсивної психології з погляду теоретичного підґрунтя психологічних феноменів. Висвітлено низку методологічних проблем, пов'язаних із розв'язанням нагальних експертних завдань сучасної судово-психологічної експертизи (із урахуванням зауважень експертів-практиків щодо особливостей проведення комплексних психолого-лінгвістичних експертиз). Посилаючись на експертну практику, визначено об'єкт і предмет психологічного дослідження за традиційними й новітніми видами судово-психологічних експертиз, а також завдання, розв'язувані експертом-психологом під час опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа. Наведено комплекс емпіричних методів, застосовуваних експертами-психологами для висвітлення конкретних аспектів смислової реальності під час проведення експертних досліджень. Виокремлено

шість різновидів динамічної смислової системи особистості (особистісний смисл, смислову установку, мотив, смислову диспозицію, смисловий конструкт та особистісну цінність), на які експерт-психолог має зважати, аналізуючи феномени й закономірності смислової регуляції діяльності та свідомості людини в юридично значущих ситуаціях.

Ключові слова: *смислова реальність; інваріативні положення визначення смислу; психологічні дослідження; юридично значуща ситуація; судово-психологічна експертиза.*

Постановка наукової проблеми

Розуміння сенсу передбачає осмислення дійсності в проблемних ситуаціях, зокрема юридично значущих. У межах судової експертизи, орієнтованої на максимальне використання досягнень науки й техніки, психологічна експертиза покликана забезпечити правосуддя висновком із ґрунтовним і всебічним аналізом психологічних аспектів юридично значущої ситуації, а саме: установити такі особливості психічної діяльності особи (і такі їх прояви в поведінці), «які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки» (п. 6.3 розд. VI «Психологічна експертиза» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень)¹.

За своєю сутністю судово-психологічна експертиза, як і будь-яка інша судова експертиза,— це «дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть

предметом судового розгляду» (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу») ². З огляду на нагальні потреби органів досудового розслідування й на те, що застосування психологічних знань (під час проведення як однорідних досліджень, так і комплексних експертиз) передбачає адаптацію спеціальних знань до процесу судочинства, доцільно розглянути теоретичні положення загальної психології, а також напрацювання експертів-практиків щодо окресленої проблематики для осмислення методологічних проблем, пов'язаних із розв'язанням експертних завдань, що постають сьогодні перед судово-психологічною експертизою.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблематику «пошуку смислу» здавна досліджували в теології, філософії та мистецтві з погляду сприйняття та розуміння прихованих смислів (категорій сакрального, згодом у більш широкому контексті) і визначення того, у чому полягає найбільш гідний для людини сенс

- 1 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 31.05.2023).
- 2 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 31.05.2023).

буття. Від початку XX ст. смислова проблематика перебувала в центрі уваги як філософів (Р. Барта³, Л. Вітгенштайна⁴, М. Гайдеггера⁵, Е. Гуссерля⁶, Г.-Г. Гадамера⁷, Ж. Дерріди⁸, Ж. Делеза⁹, М. К. Мамардашвілі¹⁰, Ж.-П. Сартра¹¹, Г. Фреге¹², К. Юнга¹³, К. Ясперса¹⁴ та ін.), так і психіатрів (Л. Бінсвангера¹⁵, В. Е. Франкла¹⁶, І. Д. Ялома¹⁷ та ін.). Упродовж XX століття уявлення про смисл еволюціонувало від лінгвістичного розуміння

«смысл слова = значения слова» — до застосування поняття «смысл» у психологічному аналізі категорій «діяльність», «свідомість» і «особистість», концепцій смислової організації особистості. Водночас, якщо іноземні психологи розглядали смисл як феномен об'єктивної реальності в контексті смисложиттєвої проблематики (А. Адлер¹⁸, Д. Б'юдженталь¹⁹, А. Маслоу²⁰, Р. Р. Мей²¹, В. Е. Франкл²²), то більшість радянських

- 3 Barthes R. Elements of Semiology. N. Y., 1968. 112 p. URL: https://monoskop.org/images/2/2c/Barthes_Roland_Elements_of_Semiology_1977.pdf (дата звернення: 31.05.2023).
- 4 Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus; Філософські дослідження / пер. з нім. Є. Поповича. Київ, 1995. 311 с. URL: https://web.archive.org/web/20161020042846/http://shron.chtyvo.org.ua/Wittgenstein_Ludwig/Filosofski_doslidzhennia.pdf (дата звернення: 31.05.2023).
- 5 Гайдеггер М. Буття в околі речей / Возняк Т. Тексти та переклади. Харків, 1998. С. 332—345. URL: <https://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/text-i-perekl/kn3-heid2.htm> (дата звернення: 31.05.2023).
- 6 Гуссерль Е. Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії. Книга перша. Загальний вступ до чистої феноменології / пер. з нім. і комент. В. Кебуладзе. Харків, 2020. 348 с.
- 7 Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Т. 1 : Герменевтика І: Основи філософської герменевтики / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ, 2000. 464 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Gadamer_Hans-Georg/Istyna_i_metod_t1.pdf (дата звернення: 31.05.2023).
- 8 Derrida J. La Dissémination. Paris, 1972. 411 с.
- 9 Deleuze G. The Logic of Sense. Columbia University Press ed., 1990. 393 p.
- 10 Мамардашвили М. К. Формы и содержание мышления : автореф. дис. ... д-ра филос. наук. Тбилиси, 1970. 48 с.
- 11 Сартр Ж.-П. Буття і ніщо (фрагменти) / пер. В. Ляха // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями : хрестоматія. Київ, 1996. С. 112—182. URL: https://www.academia.edu/37046100/%D0%96%D0%B0%D0%BD_%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C_%D0%A1%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%80_%D0%91%D1%83%D1%82%D1%82%D1%8F_%D1%96_%D0%BD%D1%96%D1%89%D0%BE_%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8_%D0%BF%D0%B5%D1%80_%D0%92%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B9_%D0%9B%D1%8F%D1%85_ (дата звернення: 31.05.2023).
- 12 Frege G. Schriften zur Logik und Sprachphilosophie: Aus dem Nachlass. Hamburg, 2001. 217 s.
- 13 Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / пер. з нім. К. Котюк ; наук. ред. О. Фешовець. Львів, 2018. 608 с.
- 14 Ясперс К. Про сенс історії (фрагменти) / пер. А. Гордієнка // Сучасна зарубіжна філософія С. 183—210.
- 15 Binswanger L. Grundformen und Erkenntnis Menschlichen Daseins. Zürich, 1942. 342 s.
- 16 Франкл В. Е. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / пер. О. Замойської. Харків, 2016. 160 с.
- 17 Yalom I. D. Existential Psychotherapy. Basic Books, 1980. 544 p.
- 18 Adler A. The Science of Living. Hardcover, 1930. 264 p.
- 19 Bugental J. F. T. Intimate Journeys: Stories from Life-Changing Therapy. Jossey-Bass, 1990. 335 p.
- 20 Maslow A. H. Motivation and Personality (First ed.). N. Y., 1954. 411 p.
- 21 May R. The Discovery of Being. W. W. Norton & Company, 2015. 224 p.
- 22 Франкл В. Е. Знач. твір.

дослідників вивчали смисл як суб'єктивні особистісні характеристики, що відбувають процес взаємодії людини з дійсністю (Л. Виготський²³, Д. Леонтьєв²⁴, О. Леонтьєв²⁵, С. Рубінштейн²⁶). Нові ідеї з окресленої проблематики продукували Дж. Келлі²⁷ (психологія особистісних конструктів), Г. Р. Гарре²⁸ (етогенічний підхід у межах дискурсивної психології), Ю. Т. Джендлін²⁹ (феноменологічна психотерапія), Ж. Р. Нюттен³⁰ (теорії поведінкової динаміки), Дж. Шоттер і К. Дж. Джерджен³¹ (соціальна екологія) та ін. Оскільки смисл є особливою психологічною реальністю, ігноруючи або обмежуючи яку (наприклад, емоціями), неможливо зрозуміти особливості психічної діяльності особистості (її когнітивні схеми, патерни значущості, матрицю переконань тощо) та їхній вплив на свідомість і поведінку особи в юридично значущій ситуації, убачаємо доцільним докладно розглянути напрацювання науковців та експертів-практиків з окресленої проблематики.

Мета статті

Розглянути теоретичні та практичні аспекти психологічного аналізу смислової реальності в юридично значущій ситуації для осмислення методологічних проблем, пов'язаних із розв'язанням експертних завдань, що постають сьогодні перед судово-психологічною експертизою.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано загальнотеоретичні методи наукового пізнання: емпіричного (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент), теоретичного (сходження від абстрактного до конкретного, ідеалізацію, формалізацію, аксіоматичний метод), а також теоретико-емпіричного дослідження (абстрагування, аналіз та синтез, індукцію та дедукцію, моделювання та ін.).

-
- 23 Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва, 2005. 1136 с. (Библиотека всемирной психологии).
- 24 Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 2-е изд., испр. Москва, 2003. 487 с.
- 25 Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и сознание. *Мотивы и сознание в поведении человека*: тез. сообщ. XVIII Междунар. конгр. психол. Симп. 13. Москва, 1966. С. 5–20.
- 26 Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Москва, 1957. 328 с.
- 27 Kelly G. A. A Theory of Personality. *The Psychology of Personal Constructs*. W. W. Norton & Company, 1963. 202 p.
- 28 Harré H. Rom. Social Being: A Theory for Social Psychology. Oxford, 1979. 438 p. ; Harré R., Clarke D. D., de Carlo N. Motives and Mechanisms: An Introduction to the Psychology of Action. London, 1985. 174 p.
- 29 Gendlin E. T. Experiencing and the Creation of Meaning: A Philosophical and Psychological Approach to the Subjective. Northwestern University Press, 1997. 302 p.
- 30 Nuttin J. Psychoanalysis and Personality. A Dynamic Theory of Normal Personality: Transl. N. Y., 1953. 310 p.
- 31 Shotter J., Gergen K. J. Social Construction: Knowledge, Self, Others, and Continuing the Conversation. *Annals of the International Communication Association*. 1994. Vol. 17. Is. 1 : Communication Yearbook 17. Pp. 3–33. DOI: [10.1080/23808985.1994.11678873](https://doi.org/10.1080/23808985.1994.11678873) (дата звернення: 31.05.2023).

Викладення основного матеріалу дослідження

Згідно з чинним законодавством України, судово-психологічну експертизу призначають у разі, коли для розв'язання певних питань, що мають істотне значення для кримінального провадження (цивільної, господарської, адміністративної справи), потрібні спеціальні знання в галузі психології. Перелік питань, які ставлять експертові-психологові, доволі широкий. Зважаючи на вид судово-психологічної експертизи, психолог проводить дослідження щодо:

- індивідуально-психологічних особливостей і провідних якостей особистості;
- здатності свідка або потерпілого правильно сприймати обставини, які мають значення для справи, і надавати про них правильні (адекватні) свідчення;
- міри здатності обвинувачених розуміти характер скоєних дій і їх наслідки; наявності або відсутності в підекспертної особи в момент скоєння протиправних дій емоційного стану, що суттєво вплинув на її свідомість та поведінку;
- здатності неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) повною мірою усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними;
- оцінювання здібності психічно здорової потерпілої особи розуміти характер і значення дій обвинуваченого (оцінювання здатності чинити йому опір (у справах щодо зґвалтування));
- установлення психічного стану особи, яка покінчила життя самогубством (посмертна судово-психологічна експертиза);
- соціально-психологічних особливостей членів злочинної групи;
- визначення особливостей сприйняття людиною фактичного боку подій і реального змісту ситуації, розглядуваних за справою (експертиза з питань заподіяння психологічного впливу);
- судового захисту цивільних прав та інтересів особи (у справах про відшкодування моральної шкоди);
- установлення міри розуміння особою змісту укладених нею угод, її здатності приймати усвідомлені рішення; виявлення у дієздатної особи непатологічних психічних аномалій, які стають на заваді адекватному відображенню дійсності (у справах про визнання недійсною угоди, укладеної дієздатною особою);
- установлення психологічної сумісності дитини з кожним із батьків, опікунів, усиновителів; визначення можливостей конкретних осіб забезпечити найбільш сприятливе для розвитку дитини виховання (у справах щодо усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та встановлення порядку участі в її вихованні);
- особливостей комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозапису;
- психологічних особливостей інформаційного матеріалу та його спрямованості (під час проведення комплексних психолого-лінгвістичних досліджень);
- опитування із застосуванням спеціального технічного засобу — комп'ютерного поліграфа

(для отримання орієнтовної інформації щодо значимих подій і певних дій)³² тощо.

Об'єктом дослідження експерта-психолога за традиційними предметними видами судово-психологічних експертиз є людина як особистість (підекспертна особа) і сукупність джерел інформації, які відображають відомості про психічну діяльність цієї особи в юридично значущих обставинах³³. З огляду на визначення особистості як феномена суспільного розвитку, конкретної живої людини, що має свідомість і самосвідомість³⁴ (суб'єкта «свідомої продуктивної діяльності та суспільної поведінки індивіда із соціально зумовленою системою вищих психічних властивостей, що формується і виявляється у самозмінній діяльності, спілкуванні, опосередковує, регулює взаємодію людини з довкіллям»³⁵), експертологічний аналіз за справами щодо живих осіб, а також посмертних експертиз передбачає висвітлення змісту ціннісно-сислової сфери особистості як складного психологічного феномена, що є сполучною ланкою між свідомістю та діяльністю.

У межах проведення комплексних психолого-лінгвістичних експертиз об'єктом психологічного дослідження

є інформаційний матеріал (а не психічна діяльність підекспертної особи) і джерела інформації про особливості комунікативної ситуації, до якої вони долучені³⁶. За цим видом судової експертизи експертному оцінюванню підлягають психологічні особливості інформаційного матеріалу як комунікативної одиниці, що завжди має свій сенс і спрямованість. Саме до компетенції експерта-психолога належать завдання визначення психологічних складових смислу інформаційного матеріалу та його смислової спрямованості.

Отже, експертний аналіз усіх без винятку об'єктів дослідження в межах проведення судово-психологічних експертиз передбачає висвітлення психологічних аспектів смислової реальності в юридично значущій ситуації.

У психології поняття «смысл» належить до найбільш істотних аналітичних понять, до того ж спектр теоретичних підходів до нього надзвичайно широкий. За точним визначенням О. Леонтьєва, «проблема смыслу... — це останнє аналітичне поняття, що увінчує загальне вчення про психіку, так само як поняття особистості увінчує всю систему психології»³⁷ [Тут і далі переклад українською наш.— Прим. авт.].

32 Науково-методичні рекомендації ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 31.05.2023).

33 Єгорова Т. М., Єгоров В. В. Дискусійні питання щодо об'єкта та предмета судової психологічної експертизи. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річ. з дня народж. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18—19.04.2019). Харків, 2019. С. 428—430.

34 Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків, 2005. С. 305. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/427530.pdf (дата звернення: 31.05.2023).

35 Словник психологічних термінів / НФаУ : офіц. сайт. URL: <https://nuph.edu.ua/slovniki-psihologichnih-terminiv/> (дата звернення: 31.05.2023).

36 Секераж Т. Н. Новые направления психологических исследований в судебной психологической экспертизе. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (Харків, 15—16.04.2021). Харків, 2021. С. 251—252. URL: https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2021_tezy_konference%20in%20print5.pdf (дата звернення: 31.05.2023).

37 Леонтьев А. Н. Указ. соч.

На сучасному етапі розвитку психології уявлення про смысл (англ. *meaning*) обумовлено значною кількістю понять, конструктів, функційних систем, процесів і галузей досвіду, а смыслову реальність (як реальність особливого роду) науковці розглядають із позицій частин, процесу й цілого. Наприклад, М. Б. Карлсен характеризує смысл як «процес та ідеал, структуру та послідовність, можливість та обмеження, досягнення та намір, іменник та дієслово, що формуються і трансформуються протягом усіх стадій життя дорослої людини»³⁸. Загалом це поняття містить у собі майже все: «Смысл як іменник містить елементи конструктів, систем слів, когнітивні схеми, матриці переконань, орієнтовні механізми, патерни значущості. <...> Предикативні якості смыслу — процес, рух, зростання, намір, еволюція особистісних синергій, зростання й розвиток “від — до”. <...> Отже, “смысл” є одночасно сенсом та осмисленням, інтенцією та інтендируванням, істотою та існуванням»³⁹. Основною характеристикою смыслу є вказівка на його джерело.

Традиційним для судово-психологічної експертизи (як щодо живих осіб, так і посмертних експертиз) є дослідження матеріалів справи та долучених до них документів (медичної документації, висновків експертів, протоколів допитів, продуктів творчості підекспертної особи тощо) як сукупності джерел інформації про особливості психічної діяльності суб'єкта в юридично значущій ситуації. Судово-психологічну експертизу призначають щодо психічно здорової особи — людини, здатної усвідомлювати й регулювати власні дії, а також у разі виявлення зниження у психічно здоро-

вої особи здатності усвідомлювати й регулювати власну поведінку в юридично значущій ситуації (якщо таке виявлення мало тимчасовий або ситуативний характер — через вплив зовнішніх і/або внутрішніх чинників): тоді експерт-психолог має з'ясувати актуальну здатність суб'єкта до усвідомленої саморегуляції діяльності (яка відображає міру потенційної здатності усвідомлено регулювати власну діяльність у конкретних обставинах залежно від динамічного (емоційного) стану, відповідності інтелектуальних та особистісних ресурсів вимогам ситуації (завдання)).

Розуміння людиною власних дій є відображенням як об'єктивних (зовнішніх щодо неї), так і суб'єктивних (власних) характеристик. Оскільки судово-психологічна експертиза має з'ясувати, чи розуміє людина залежність учинених нею дій від поставленої мети та причин (мотивів), які змушують її вчиняти ці дії, а також наслідки, до яких можуть призвести її дії, то ми ставимо завдання визначити, чи розуміє людина смысл своїх учинків (за О. Леонтьєвим)⁴⁰.

Аналізування й систематизація трактувань поняття «смысл» в історичному контексті дає змогу констатувати, що у філософії й науках про мову (там, де поняття «смысл» не використовували як синонім «значення») воно мало дві найбільш загальні інваріантні характеристики:

- 1) контекстуальність (смысл чого-небудь визначають завдяки співвідношенню з більш широким контекстом);
- 2) інтенціональність (смысл чого-небудь свідчить про призначення, цільову спрямованість або напрямок руху).

38 Carlsen M. B. Meaning-Making: Therapeutic Processes in Adult Development. N. Y. : Norton, 1988. 264 p.

39 Ibid.

40 Леонтьев А. Н. Указ. соч.

Спираючись на ці дві основні характеристики, смисл чого-небудь визначають як місце і роль (призначення) у більш загальній структурі⁴¹.

Психологи виокремлюють інваріантні положення визначення смислу, які повторюються в різних психологічних концепціях незалежно одне від одного:

- зв'язок смислу зі значущістю (значенням) для суб'єкта певних об'єктів, явищ, дій і подій, а також його індивідуальна неповторність;
- обумовленість смислу предмета або дії його (її) місцем у більш широкому контексті;
- взаємозв'язок між суб'єктом і світом як детермінант смислу;
- потреби, мотиви й інтенції суб'єкта як джерела смислу;
- залежність смислу від когнітивних процесів оброблення інформації та побудови образу;
- обумовленість смислів унікальним досвідом і біографією суб'єкта (із акцентом на афективних переживаннях раннього дитинства);
- особлива роль активності самого суб'єкта в породженні смислів;
- соціокультурна детермінація смислів, коли в породженні смислів визначальну роль віддано навчанню й самонавчанню;
- вплив інших людей на породження смислів (валентностей) у вигляді наказу, заборони або прикладу.

Думки різних авторів про характер впливу смислу на свідомість і діяльність

різняються менше: одні вважають, що поведінку зумовлюють смисли ситуацій, предметів і явищ, другі — що без смислу взагалі неможлива жодна активність (відсутність смислу спричиняє захворювання), треті відзначають вплив смислу на протікання пізнавальних процесів, четверті пов'язують зі смислами здатність людини до самодетермінації.

Серед поглядів різних авторів на внутрішню будову й динаміку смислів складно виокремити загальні положення, за винятком ідеї ситуативної мінливості смислу та його залежності від актуального стану суб'єкта, а також підкреслення того, що смисл не завжди можна понятійно репрезентувати, він не завжди усвідомлений і не завжди чітко виражений доступними засобами⁴².

З огляду на концептуальні положення теорії «відчутного значення» (англ. *felt meaning*) американського філософа, психолога та психотерапевта Ю. Т. Джендліна, смисл не можна обчислити й переказати: його потрібно зустріти, відкрити, відчути, прислухатися до нього і дати йому змогу виявитися⁴³. Зауважуючи, що смисл завжди містить деякі неявні аспекти, які цієї миті не символізовано, дослідник простежує функціонування невербалізованих смислів, що безпосередньо відчуються у мовленні, мисленні, спостереженні, дії, у роботі пам'яті й розумінні, і доходить висновку, що вирішальними є відносини між вербально символізованим значенням (англ. *meaning*) і відчуттям (англ. *felt sense*), із якого народжується смисл⁴⁴. Американський науковець характеризує переживання, одночасно протиставлене символізації та

41 Леонтьев Д. А. Указ. соч.

42 Там же.

43 Gendlin E. T. *Focusing-Oriented Psychotherapy: A Manual of the Experiential Method*. N. Y. : Guilford Press, 1998. 317 p.

44 Ibidem. *Experiencing ...* .

пов'язане з нею, як допонятійний смысл, який безпосередньо відчувається і який можна назвати неповним без утілення в символічних формах.

Форми, у яких може існувати смысл, різноманітні. Західні дослідники називають низку систем (кінестетична, зорова, слухова, тактильна й нюхова сенсорні системи, символічні системи), у яких може виражатися смысл у процесі міжособистісної взаємодії⁴⁵. Акценти, зроблені на кожен із цих форм у межах цілісної системи смислу, різнитимуться, але кожна форма відіграватиме свою роль у процесі індивідуального конструювання⁴⁶.

Із наукової літератури відомо, що традиційна (когнітивна) психологія розрізняє три онтологічні типи реальності: особистість (ідентичність), свідомість (сфера інтрапсихічного) і власне реальність (світ, зовнішній щодо особистості та свідомості). Перші два типи становлять галузь психологічного знання, третій є своєрідним незалежним критерієм осмислення ментальних явищ і верифікації їх тлумачень. Водночас передбачається, що версії зовнішнього світу у свідомості індивідів — сприйняття, уявлення, відтворення (опис), повідомлення — виникають самі собою, природно та просто. Дискурсивна психологія ставить під сумнів правомірність такого припущення⁴⁷. На думку деяких британських психологів, помилки когнітивістів починаються з нехтування тим самим

«зрозумілим» процесом, за допомогою якого сконструйовано реальність. Із дискурсивних позицій дійсність контексту дій, тобто фактичну версію того, що відбувається, «розглядають як щось, сконструйоване учасниками у процесі їхньої соціальної практики, тому психолог не має права легалізувати будь-яку версію реальності без вивчення цієї практики»⁴⁸. Отже, фокусом сучасної психологічної проблематики стає «дискурс про фактичне», а також способи, за допомогою яких відтворення (опис), уявлення, звіти або версії набувають видимої незалежності від свого суб'єкта. Цей підхід цілком обґрунтовано можна застосувати до вивчення двох перших (власне психологічних) сфер реального, тобто особистості та свідомості. Люди так само створюють версії свого особистого внутрішнього життя, як і фактичні описи зовнішніх, публічних реалій. Тому, приставши на бік соціального конструктивізму, неможливо дотримувати традиційної диференційованої онтології. До того ж ця позиція дає змогу простежити взаємозв'язок і взаємовплив реальностей зовнішнього та внутрішнього, оскільки люди постійно створюють такі версії минулих подій, які виправдовують їхні спонукання або мотивують до справжніх дій⁴⁹. Отже, якщо когнітивне тлумачення ментального базується на перцептивних процесах і їх перетворенні, то прихильники дискурсивного підходу акцентують увагу на процесі

45 Thomas L. Nothing more theoretical than good practice: teaching for self-organized learning // Issues and Approaches in Personal Construct Theory / D. Bannister (Ed.). London etc. : Academic press, 1985. Pp. 233—251.

46 Harré H. Rom. Discursive Psychology and the Boundaries of Sense. *Organization Studies*. 2004. Vol. 25. Is. 8. Pp. 1435—1453. DOI: 10.1177/0170840604046351 (дата звернення: 31.05.2023).

47 Ibid.

48 Potter J., Edwards D., Wetherell M. A Model of Discourse in Action. *American Behavioral Scientist*. 1993. Vol. 36. No. 3. Pp. 383—401.

49 Harré H. Rom. Discursive Psychology DOI: 10.1177/0170840604046351 (дата звернення: 31.05.2023).

уявлення й досліджують дискурсивні (соціально-символічні) підстави психологічних феноменів.

Теоретик дискурсивної психології Г. Р. Гарре зауважує, що вчинки набувають соціального змісту завдяки своїй «включеності» до більш широкого соціального контексту; смисл ж окремих елементів поведінкового ланцюжка зумовлено їх місцем у цьому ланцюзі. Дослідник наводить п'ять ієрархічних рівнів смислів, присутніх у соціальних взаємодіях:

- 1) перший, нижчий рівень задано самою навмисною дією;
- 2) другий — реалізацією навмисного (із певним наміром) учинку;
- 3) третій — його непрямим ефектом;
- 4) четвертий — навмисними майбутніми наслідками вчинку;
- 5) п'ятий, «герменевтичний» рівень пов'язаний із виходом за межі практичних ефектів учинку й набуває смислу лише у площині аналізу експресивного аспекту дії.

Саме експресивний аспект, а не практичний, обумовлює приховану значущість дії, її вже не соціальний, а особистісний смисл, хоча останній і не може існувати інакше, аніж співвідносно із системою соціальних смислів⁵⁰. Саме особистісні смисли, похідні від соціальних, багато в чому визначають унікальність психіки кожного індивіда⁵¹: вони є фактично метафорично переробленими соціальними семіотичними системами. Основною детермінантою особистісних смислів названо експресивний аспект життєвого шляху особистості, що позначено поняттям

«психологічна біографія» (за визначенням Г. Р. Гарре — «моральна кар'єра»)⁵².

У фундаментальній праці Д. Леонтьєва «Психологія смислу. Природа, будова та динаміка смислової реальності» описано три площини смислової реальності та, відповідно, три аспекти смисла — онтологічний, феноменологічний, діяльнісний. Перебуваючи в єдності одне з одним, вони співвідносяться із трьома фундаментальними загальнопсихологічними категоріями: особистість, свідомість, діяльність. Дослідник розуміє смисл як відношення між суб'єктом і об'єктом (явищем), обумовлене місцем об'єкта (явища) у житті суб'єкта, виокремлене цим об'єктом (явищем) в образі світу і втілене в особистісних структурах, що регулюють поведінку суб'єкта щодо цього об'єкта (явища). З огляду на концептуальні позиції автора, експериментальні дослідження можна спрямувати на дві із трьох граней смислу — на феноменологічний або субстратний (регуляторний) їх аспект. У першому випадку предметом дослідження є смислові зв'язки в картині світу, світогляд, суб'єктивна семантика, образи в широкому значенні слова. У другому — регуляторний вплив певних індивідуальних особливостей смислової сфери або індукованих в експериментальній ситуації смислових установок на процеси практичної та пізнавальної діяльності, на розв'язання конкретних і більш загальних завдань, аж до впливу на життєвий шлях суб'єкта загалом. Водночас подібні дослідження стають дослідженнями смислової реальності за умов, якщо під час розгляду

50 Harré H. Rom. Personal Meanings: Semantic Relations of the Fourth Kind // Personal meanings : the first Guy's Hospital symposium on the individual frame of reference / E. Shepherd, J. Watson (Eds.). Chichester etc. : Wiley, 1982. Pp. 9—22.

51 Ibidem. Personal Being: A Theory for Individual Psychology. Oxford : Blackwell, 1983. P. 281.

52 Ibidem. Social Being Pp. 33—34.

незалежних та опосередкованих змінних зважають на їх онтологічний аспект, тобто місце у структурі життєвих відносин⁵³.

Сучасна практика проведення судово-психологічних експертиз свідчить: для висвітлення конкретних аспектів смислової реальності (відповідно до поставлених завдань) слід застосовувати комплекс взаємодоповнювальних емпіричних методів: бібліографічний, бесіду, спостереження, експеримент, опитування, тести (включно із психометричними, проєктивними й напівпроєктивними та ін.), аналізування наданих документів, вивчення продуктів діяльності, а також психосемантичний, феноменологічний, експертне оцінювання тощо.

Отже, судово-психологічна експертиза за традиційними предметними видами охоплює величезний спектр завдань, розв'язання яких дає змогу органам досудового розслідування та суду враховувати особливості психічної діяльності особистості (і їхній вплив на свідомість та поведінку особи) у юридично значущій ситуації. Щодо висвітлення різних аспектів смислової реальності під час проведення судово-психологічної експертизи за новітніми предметними видами (у складі комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи, опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа) маємо зауважити таке.

Аналіз експертної практики свідчить, що психологічне дослідження

інформаційних матеріалів у межах проведення комплексних судових психолого-лінгвістичних експертиз має специфічний предмет і методи дослідження, які відрізняються від традиційних. З огляду на те, що інформаційний матеріал є комунікативною одиницею, яка завжди має свій зміст і спрямованість, експертному аналізу підлягають закладені в ньому повідомлення, а не психологічні якості та стани автора. *Предметом судово-психологічної експертизи інформаційних матеріалів* є встановлення експертом за допомогою спеціальних знань і практичних навичок у галузі психології фактичних даних щодо психологічних особливостей інформаційного матеріалу (зокрема, його спрямованості), що має юридичне значення та певні правові наслідки⁵⁴. Варто зауважити, що в Реєстрі методик проведення судових експертиз⁵⁵, Порядок ведення якого затверджено наказом Мін'юсту України⁵⁶, станом на сьогодні немає апробованої методики проведення такого предметного виду судово-психологічної експертизи, а також відсутній єдиний методичний підхід до розв'язання експертних завдань цього напрямку. На думку Т. Єгорової, предметом комплексного судового психолого-лінгвістичного дослідження мають бути «сукупність фактичних даних, які встановлюються шляхом інтеграції наукових знань у лінгвістиці та психології щодо специфіки, функцій інформаційного повідомлення як комунікативного

53 Леонтьев Д. А. Указ соч.

54 Секераж Т. Н. Психологическое исследование информационных материалов: становление нового вида судебной психологической экспертизы и новой экспертной специальности. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2019. Т. 14. № 1. С. 35—43. DOI: 10.30764/1819-2785-2019-14-1-35-43 (дата звернення 22.07.2022).

55 Реєстр методик проведення судових експертиз / Офіц. сайт Мін'юсту України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 30.05.2023).

56 Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : затв. наказом Мін'юсту України від 02.10.2008 р. № 1666/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08#Text> (дата звернення: 30.05.2023).

акту та потенціалу його впливу на реципієнтів»⁵⁷. Водночас у наукових роботах деяких закордонних експертів-дослідників⁵⁸, об'єктом вивчення яких є інформаційний матеріал, зазначено, що до компетенції експертів-психологів за цим предметним видом не належить установлення реального або потенційного впливу на адресата, оскільки умоглядні припущення про те, чи здатний (нездатний) текст вплинути на адресата і як саме, є некоректними. До компетенції експертів не належить юридичне (правове) кваліфікування діяння, установлення провини та її форм (намір або необережність, вид наміру), мотивів правопорушення. Під час проведення комплексних судових психолого-лінгвістичних експертиз експерти також не встановлюють обставин, не відображених у досліджуваному матеріалі (текстах, відеозаписах та ін.), і комунікативної ситуації його використання. Досліджуючи інформаційні матеріали, експерт-лінгвіст установлює, що конкретно сказано, який компонент значення виражений і якими мовленнєвими засобами, визначає форму вираження, а експерт-психолог, з урахуванням опису сказаного (показаного), верифікованого лінгвістом, установлює психологічні особливості інформаційного матеріалу з позицій його спрямованості на формування в адресата соціальної установки (ставлення) до певних подій,

персон, процесів і явищ. Відповідь на питання «Чи можуть ці установки реально бути сформовані в адресата та з яким ступенем вірогідності?» не належить до предмета дослідження. Відповідно, неприпустимо проведення будь-яких соціально-психологічних експериментів із метою встановлення реального впливу певного матеріалу на адресата або рекомендації щодо проведення подібних експериментів⁵⁹.

Серед новітніх завдань експертного психологічного дослідження — опитування із застосуванням спеціального технічного засобу, комп'ютерного поліграфа (далі — *поліграф*). Із метою отримати орієнтувальну інформацію експерти-психологи можуть проводити опитування з використанням поліграфа щодо:

- 1) ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації;
- 2) повноти наданої опитуваною особою інформації;
- 3) джерела отриманої опитуваною особою інформації;
- 4) уявлень опитуваної особи про певну подію;
- 5) іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій із розслідування певних подій.

Опитування із застосуванням поліграфа проводять тільки за письмової згоди особи, яка проходитиме опитування⁶⁰.

57 Єгорова Т. Актуальні питання експертного психологічного дослідження у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти інформаційної безпеки України. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. із нагоди ювілеїв видат. учен.: 95-річ. від дня народж. Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річ. від дня народж. М. В. Салтєвського (Харків, 19.05.2023). Харків, 2023. С. 123. URL: [https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2023_tezy_konference28_compressed_compressed_compressed%20\(1\)-1-180.pdf](https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2023_tezy_konference28_compressed_compressed_compressed%20(1)-1-180.pdf) (дата звернення: 30.05.2023).

58 Кукушкина О. В., Сафонова Ю. А., Секераж Т. Н. Теоретические и методические основы судебной психолого-лингвистической экспертизы текстов по делам, связанным с противодействием экстремизму. Москва, 2011. 326 с.

59 Там же.

60 Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 : наказ Мін'юсту України від 27.07.2015 р. № 1350/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0915-15#n2> (дата звернення: 31.05.2023).

Завдання, розв'язувані експертом-психологом під час опитування із застосуванням поліграфа, пов'язані насамперед із визначенням особистісної значущості стимулів для опитуваної особи (певне слово, питання, символ, фотографія, предмет та ін.), пред'явлених кілька разів поспіль за спеціальною методикою⁶¹. Якщо стимул стійко (невипадково, тобто за кожного з повторних пред'явлень) викликає більш виражені фізіологічні реакції (порівняно з іншими елементами стимульної серії), його визнають значущим⁶². Оскільки значущість стимулів обчислюють порівняно, надалі експерт за допомогою спеціальних знань і практичних навичок у галузі психології з'ясовує причини особистісної значущості для обстежуваного певного стимулу щодо конкретної події та її складових. У такий спосіб відбувається, зокрема, комплексне експертне оцінювання даних, отриманих у результаті дослідження із застосуванням поліграфа: експерт аналізує надані джерела інформації та відомості, отримані під час передтестової бесіди з досліджуванним; відповідно до спеціальних методик формулює питання про конкретні події та певні дії; опитує особу із застосуванням поліграфа; проводить післятестову бесіду з досліджуванним; оцінює змістов-

ні частини відповідей і невербальних виявів; обчислює, аналізує й оцінює зареєстровані поліграми, формулює висновки.

У термінологічному довіднику Американської поліграфологічної асоціації «значимість» (англ. *salience*) пояснено як збільшення інтенсивності збудження у процесі психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа «відповідно до стимулів, оскільки вони пов'язані із цілями, стандартами й відносинами суб'єкта»⁶³.

У психологічних словниках «значущість сигналу» (англ. *significance of signal*) як одну з найважливіших психологічних характеристик визначають відношенням уміщеної у ньому інформації до смислу розв'язуваного суб'єктом завдання⁶⁴. Значущість має декілька рівнів і є визначальним чинником класифікації елементів інформаційної моделі, до того ж особистісні смисли завжди є складовою більш широкої системи.

Характеризуючи смисли, засновниця психології суб'єктивної семантики О. Артем'єва зазначає, що смисл предмета для суб'єкта є слідом діяльнісної передісторії відносин між ними, який зафіксовано у ставленні до предмета, у його «для-суб'єкта-бутті»⁶⁵. Науковиця

61 Харіна Т. Г. Особистісна значимість стимулу як один з ключових показників при формуванні висновку експертного дослідження із застосуванням комп'ютерного поліграфа. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : зб. мат-лів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19.11.2020). Київ, 2020. С. 618–622. URL: <https://m3rkrxutm8pk3eqapl5ynjvb3gjps8uao.cdn-freehost.com.ua/wp-content/uploads/2021/06/5fd09ad02772c.pdf> (дата звернення: 31.05.2023).

62 Довідник поліграфолога (валідні формати тестів та системи бального оцінювання) : довідник / уклад.: В. Шаповалов, Д. Зубовський, Д. Алексеєва-Процюк, О. Гончарова. Київ, 2018. 20 с.

63 Крапол Д., Хендлер М. і Штурм Ш. Термінологічний довідник для наукової психофізіологічної детекції неправдивості (ПФД) / пер. О. Назарова, А. Лисенка. 2012. 3-тє вид. 133 с.

64 Словник психологічних термінів ... URL: <https://nuph.edu.ua/slovník-psihologichnih-terminiv/> (дата звернення: 31.05.2023).

65 Артем'єва Е. Ю. Основы психологии субъективной семантики / под ред. И. Б. Ханиной. Москва, 1999. 350 с.

запропонувала парадигмальну модель «руху смислу за шарами суб'єктивного досвіду», який містить:

- 1) перцептивний світ (утворений системою модальних образів, упорядкованих об'єктів один щодо одного);
- 2) картину світу (структурована сукупність ставлення до об'єктів, які сприймають актуально);
- 3) «образ світу» у вузькому сенсі (що є найбільш глибинним шаром амодальних структур, утворених під час «оброблення» семантичного шару)⁶⁶.

Елементи семантичного шару суб'єктивного досвіду, що є основним об'єктом досліджень у психології суб'єктивної семантики, вона розуміє як «сліди діяльностей, зафіксовані як ставлення до предметів, об'єктів маніпуляції та умов цих діяльностей»⁶⁷. Сходами генезису науковиця розрізняє «передсмисли — образні сліди, зафіксовані в модальних характеристиках (шар перцептивного світу), смисли — сліди всередині семантичного шару й особистісні смисли — складові образу світу, елементи ядерних структур суб'єктивного досвіду»⁶⁸. Дослідниця зауважує нетотожність запропонованого нею поняття смислу поняттю особистісного смислу за О. Леонтьєвим: «Необхідна додаткова ланка обробленого сліду системи, щоб наш “сене” перетворився на “особистісний смисл”»⁶⁹.

Підсумовуючи теоретичні положення сучасних психологічних концепцій, можна констатувати: сучасні дослідники феноменів і закономірностей смислової регуляції життєдіяльності людини виокремлюють щонайменше шість різновидів у динамічній смисловій системі особистості — особистісний смисл,

смислову установку, мотив, смислову диспозицію, смисловий конструкт та особистісну цінність,— зауважуючи, що феноменологія смислової регуляції діяльності та свідомості вичерпується феноменологічними виявами особистісного смислу і смислової установки. Водночас за кожним із цих виявів у конкретній юридично значущій ситуації можуть стояти смислові структури більш високого рангу — мотиви актуальної діяльності, смислові диспозиції та смислові конструкти (на які експертів-психологів необхідно звертати увагу під час висвітлення особливостей структурування суб'єктивного досвіду людини).

Висновки

На підставі узагальнення напрацювань науковців і практиків визначено теоретичні та практичні аспекти висвітлення смислової реальності під час проведення судово-психологічної експертизи. Розглянуто поняття «смысл», «смыслова реальність» і їх узагальнені критерії в різних психологічних концепціях. Висвітлено низку методологічних проблем, пов'язаних з розв'язанням нагальних експертних завдань судово-психологічної експертизи (із урахуванням зауважень експертів-практиків щодо особливостей проведення комплексних психолого-лінгвістичних експертиз). Посилаючись на експертну практику, визначено об'єкт і предмет психологічного дослідження за традиційними та новітніми предметними видами судово-психологічних експертиз, окреслено завдання, розв'язувані експертом-психологом під час проведення опитування

66 Артемьева Е. Ю. Указ. соч.

67 Там же.

68 Там же.

69 Там же.

із застосуванням комп'ютерного поліграфа. Наведено комплекс емпіричних методів, якими експерти-психологи послуговуються для висвітлення конкретних аспектів смислової реальності під час проведення експертних досліджень. Виокремлено шість різновидів динамічної смислової системи особистості (особистісний зміст, смислову установку, мотив, смислову диспозицію, смисловий конструкт та особистісну цінність), на які експерт-психолог має зважати, аналізуючи феномени й закономірності смислової регуляції діяльності та свідомості людини в юридично значущих ситуаціях. Зважаючи на складність і багатогранність смислової реальності, яка набуває різних форм та виявляється в різних психологічних ефектах, розв'язання нагальних експертних завдань судово-психологічної експертизи потребує подальшого поглибленого аналізу теорій сучасної психології для ефективного розв'язання методологічних і практичних завдань експертології.

Semantic Reality in Forensic Psychology Analysis Context (Review article)

Tetiana Kharina, Oksana Rusanova

This article purpose is to highlight methodological issues of modern forensic psychology analysis, to draw attention to multifaceted reality meaning acquiring different forms and manifesting itself in different psychological effects. Independent invariant statements of meaning definition in various psychological concepts are outlined, and its ontological, phenomenological and functional aspects in these concepts are considered. Using general theoretical methods of scientific knowledge, the main differences between cognitive and discursive psychology from theoretical basis point of view of psychological phenomena are distinguished. A number of methodological issues related to the solution of urgent

expert tasks of modern forensic psychology analysis are highlighted (taking into account comments of expert practitioners regarding peculiarities of conducting multidisciplinary psychological and linguistic examinations). Referring to expert practice, object and topic of psychological research according to traditional and modern types of forensic psychological evaluations, as well as tasks solved by forensic expert psychologist during interview with polygraph use are defined. A complex of empirical methods used by expert psychologists to highlight specific aspects of semantic reality during expert research is given. Six varieties of dynamic semantic system of an individual are distinguished (personal sense, semantic attitude, motive, semantic disposition, semantic construct and personal value), which expert psychologist should take into account when analyzing phenomena and regularities of semantic regulation of human activity and consciousness in legally significant situations.

Keywords: *semantic reality; invariant statements of meaning definition; psychological researches; legally significant situation; forensic psychology analysis.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Авторки зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторки заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Adler, A. (1930). *The Science of Living*. Hardcover.
- Artemeva, E. Yu. (1999). *Osnovy psikhologii subektivnoy semantiki* [Fundamentals of psychology of subjective semantics] / pod red. I. B. Haninoy. Moskva [in Russian].
- Barthes, R. (1968). *Elements of Semiology*. N. Y. URL: https://monoskop.org/images/2/2c/Barthes_Roland_Elements_of_Semiology_1977.pdf.
- Binswanger, L. (1942). *Grundformen und Erkenntnis Menschlichen Daseins*. Zürich.
- Bugental, J. F. T. (1990). *Intimate Journeys: Stories from Life-Changing Therapy*. Jossey-Bass.
- Carlsen, M. B. (1988). *Meaning-Making: Therapeutic Processes in Adult Development*. N. Y.
- Deleuze, G. (1990). *The Logic of Sense*. Columbia University Press ed.
- Derrida, J. (1972). *La Dissémination*. Paris.
- Dovidnyk polihrafoloha (validni formaty testiv ta systemy balnoho otsiniuvannia) (2018) [Polygraph examiner's handbook (valid test formats and scoring systems)] : dovidnyk / uklad.: V. Shapovalov, D. Zubovskyi, D. Aliksieieva-Protsiuk, O. Honcharova. Kyiv [in Ukrainian].
- Frankl, V. E. (2016). *Liudyna v poshukakh spravzhnoho sensu. Psykholoh u kontstabori* [Man's Search for Meaning] / per. O. Zamoiskoi. Kharkiv [in Ukrainian].
- Frege, G. (2001). *Schriften zur Logik und Sprachphilosophie: Aus dem Nachlass*. Hamburg.
- Gadamer, H.-G. (2000). *Istyna i metod. T. 1 : Hermenevtyka I: Osnovy filosofskoi hermenevtyky* [Hermeneutik I Wahrheit und Methode] / per. z nim. O. Mokrovolskoho. Kyiv. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Gadamer_Hans-Georg/Istyna_i_metod_t1.pdf [in Ukrainian].
- Gendlin, E. T. (1997). *Experiencing and the Creation of Meaning: A Philosophical and Psychological Approach to the Subjective*. Northwestern University Press.
- Gendlin, E. T. (1998). *Focusing-Oriented Psychotherapy: A Manual of the Experiential Method*. N. Y. : Guilford Press.
- Haidegger, M. (1998). *Buttia v okoli rechei* [Sein und Zeit] / Vozniak T. Teksty ta pereklady. Kharkiv. URL: <https://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/text-i-perekl/kn3-heid2.htm> [in Ukrainian].
- Harré, H. Rom. (1979). *Social Being: A Theory for Social Psychology*. Oxford.
- Harré, H. Rom. (1982). *Personal Meanings: Semantic Relations of the Fourth Kind // Personal meanings : the first Guy's Hospital symposium on the individual frame of reference* / E. Shepherd, J. Watson (Eds.). Chichester etc. : Wiley.
- Harré, H. Rom. (1983). *Personal Being: A Theory for Individual Psychology*. Oxford : Blackwell.
- Harré, H. Rom. (2004). *Discursive Psychology and the Boundaries of Sense. Organization Studies*. Vol. 25. Is. 8. DOI: [10.1177/0170840604046351](https://doi.org/10.1177/0170840604046351).
- Harré, R., Clarke, D. D., de Carlo, N. (1985). *Motives and Mechanisms: An Introduction to the Psychology of Action*. London.
- Husserl, E. (2020). *Idei chystoi fenomenolohii i fenomenolohichnoi filosofii. Knyha persha. Zahalnyi vstup do chystoi fenomenolohii* [Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch] / per. z nim. i koment. V. Kebuladze. Kharkiv [in Ukrainian].
- Kelly, G. A. (1963). *A Theory of Personality. The Psychology of Personal Constructs*. W. W. Norton & Company.
- Kharina, T. H. (2020). *Osobystisna znachymist stymulu yak ody z kluchovykh pokaznykiv pry formuvanni vysnovku ekspertnoho doslidzhennia iz zastosuvanniam kompiuternoho polihrafa* [Personal significance of stimulus as one of the key indicators in formation of the conclusion of forensic research using polygraph]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertolohii, kryminalistyky ta kriminalnoho protsesu* : zb. mat-liv II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 19.11.2020). Kyiv. URL: <https://m3rkxutm8pk3eqapl5ynjvb3g.jpg8uao.cdn-freehost.com.ua/wp-content/uploads/2021/06/5fd09ad02772c.pdf> [in Ukrainian].
- Krapol, D., Khendler, M., Shturm, Sh. (2012). *Terminolohichniy dovidnyk dlia naukovoï psykhofiziolohichnoi detektshii nepravdyvosti (PFD)* [Terminological Handbook for Scientific Psychophysiological Detection of Falsehood (PDF)] / per. O. Nazarova, A. Lysenka. 3-tie vyd. [in Ukrainian].

- Kukushkina, O. V., Safonova, Yu. A., Sekerazh, T. N. (2011). *Teoreticheskie i metodicheskie osnovy sudebnoj psihologolingvisticheskoy ekspertizy tekstov po delam, svyazannym s protivodejstviem ekstremizmu* [Theoretical and methodological foundations of forensic psychological and linguistic examination of texts in cases related to countering extremism]. Moskva [in Russian].
- Leontev, A. N. (1966). Potrebnosti, motivy i soznanie [Needs, motives and consciousness]. *Motivy i soznanie v povedenii cheloveka* : tez. soobsh. XVIII Mezhdunar. kongr. psihol. Simp. 13. Moskva [in Russian].
- Leontev, D. A. (2003). *Psihologiya smysla: priroda, stroenie i dinamika smyslovoj realnosti* [Psychology of meaning: nature, structure and dynamics of semantic reality]. 2-e izd., ispr. Moskva [in Russian].
- Mamardashvili, M. K. (1970). *Formy i sodержanie myshleniya* [Forms and content of thinking] : avtoref. dis. ... d-ra filos. nauk. Tbilisi [in Russian].
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and Personality* (First ed.). N. Y.
- May, R. (2015). *The Discovery of Being*. W. W. Norton & Company.
- Nuttin, J. (1953). *Psychoanalysis and Personality. A Dynamic Theory of Normal Personality*: Transl. N. Y.
- Potter, J., Edwards, D., Wetherell, M. (1993). A Model of Discourse in Action. *American Behavioral Scientist*. Vol. 36. No. 3.
- Rubinshtejn, S. L. (1957). *Bytie i soznanie* [Being and Consciousness]. Moskva [in Russian].
- Sartr, Zh.-P. (1996). *Buttia i nishcho (frahmenty)* [L'Être et le Néant Essai d'ontologie phénoménologique] / per. V. Liakha // Suchasna zarubizhna filosofia. Techii i napriamy : khrestomatiia. Kyiv. URL: https://www.academia.edu/37046100/%D0%96%D0%B0%D0%BD_%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C_%D0%A1%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%80_%D0%91%D1%83%D1%82%D1%82%D1%8F_%D1%96_%D0%BD%D1%96%D1%89%D0%BE_%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8_%D0%BF%D0%B5%D1%80_%D0%92%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B9_%D0%9B%D1%8F%D1%85_ [in Ukrainian].
- Sekerazh, T. N. (2019). Psihologicheskoe issledovanie informacionnyh materialov: stanovlenie novogo vida sudebnoj psihologicheskoy ekspertizy i novoj ekspertnoj specialnosti [Psychological research on information content: formation of a new type of forensic psychology analysis and a new forensic specialty]. *Teoriya i praktika sudebnoj ekspertizy*. T. 14. № 1. DOI: 10.30764/1819-2785-2019-14-1-35-43 [in Russian].
- Sekerazh, T. N. (2021). Novye napravleniya psihologicheskikh issledovanij v sudebnoj psihologicheskoy ekspertize [New directions of psychological research in forensic psychological examination]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertizy i kryminalistyky* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf.-polilohu (Kharkiv, 15—16.04.2021). Kharkiv. URL: https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2021_tezy_konferencija%20in%20print5.pdf [in Russian].
- Shapar, V. B. (2005). *Suchasnyi tlumachnyi psyhologichnyi slovnyk* [Modern interpretive psychological dictionary]. Kharkiv. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/427530.pdf [in Ukrainian].
- Shotter, J., Gergen, K. J. (1994). Social Construction: Knowledge, Self, Others, and Continuing the Conversation. *Annals of the International Communication Association*. Vol. 17. Is. 1 : Communication Yearbook 17. DOI: 10.1080/23808985.1994.11678873.
- Slovnyk psyhologichnykh terminiv [Dictionary of Psychological Terms] / NFaU : ofits. sait. URL: <https://nuph.edu.ua/slovník-psihologichnih-terminiv/> [in Ukrainian].
- Thomas, L. (1985). Nothing more theoretical than good practice: teaching for self-organized learning // *Issues and Approaches in Personal Construct Theory* / D. Bannister (Ed.). London etc. : Academic press.
- Vithenshtain, L. (1995). *Tractatus Logico-Philosophicus; Filosofski doslidzhennia* [Tractatus logico-philosophicus philosophische untersuchungen] / per. z nim. Ye. Popovycha. Kyiv. URL: <https://>

- web.archive.org/web/20161020042846/http://shron.chtyvo.org.ua/Wittgenstein_Ludwig/Filosofski_doslidzhennia.pdf [in Ukrainian].
- Vygotskij, L. S. (2005). *Psihologiya razvitiya cheloveka* [Psychology of human development]. Moskva. (Biblioteka vsemirnoj psihologii) [in Russian].
- Yalom, I. D. (1980). *Existential Psychotherapy*. Basic Books.
- Yaspers, K. (1996). Pro sens istorii (frahmenty) [The Origin and Goal of History] / per. A. Hordienka // *Suchasna zarubizhna filosofiia. Techii i napriamy : khrestomatiia*. Kyiv. URL: https://www.academia.edu/37046100/%D0%96%D0%B0%D0%BD_%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C_%D0%A1%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%80_%D0%91%D1%83%D1%82%D1%82%D1%8F_%D1%96_%D0%BD%D1%96%D1%89%D0%BE_%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8_%D0%BF%D0%B5%D1%80_%D0%92%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B9_%D0%9B%D1%8F%D1%85_ [in Ukrainian].
- Yehorova, T. (2023). Aktualni pytannia ekspertnoho psykhologichnogo doslidzhennia u kryminalnykh provadzhenniakh shchodo zlochniv proty informatsiinoi bezpeky Ukrainy [Topical issues of expert psychological research in criminal proceedings for crimes against information security of Ukraine]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky*: zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf. iz nahody yuvileiv vydat. uchen.: 95-rich. vid dnia narodzh. L. Yu. Arotskera («Arotskerivski chytannia») i 105-rich. vid dnia narodzh. M. V. Saltevskeho (Kharkiv, 19.05.2023). Kharkiv. URL: [https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2023_tezy_konference28_compressed_compressed_compressed%20\(1\)-1-180.pdf](https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2023_tezy_konference28_compressed_compressed_compressed%20(1)-1-180.pdf) [in Ukrainian].
- Yehorova, T. M., Yehorov, V. V. (2019). Dyskusiini pytannia shchodo obiekta ta predmeta sudovoi psykhologichnoi ekspertyzy [Discussion issues regarding the object and subject of forensic psychological examination]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*: zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 150-rich. z dnia narodzh. Zasl. prof. M. S. Bokariusia (Kharkiv, 18—19.04.2019). Kharkiv [in Ukrainian].
- Yung, K. G. (2018). *Arkhetypy i kolektivne nesvidome* [Vom kollektiven Unbewussten und den Archetypen] / per. z nim. K. Kotiuk; nauk. red. O. Feshovets. Lviv [in Ukrainian].

Харіна, Т., Русанова, О. (2023). Сміслова реальність у контексті судово-психологічної експертизи (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (31). С. 103—120. DOI: [10.32353/khrife.2.2023.06](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.06).

Розслідування злочинів: науковий метод Альфредо Нічефоро

Анатолій Старушкевич *

* Канд. юрид. наук, доцент, Київський НДІСЕ, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7659-6646>, e-mail: anatolii.starushkevych@kndise.gov.ua

DOI: 10.32353/khrife.2.2023.07 УДК 343.979

Надійшло 13.01.2023 / Рецензовано 23.01.2023 / Прийнято до друку 15.06.2023 /
Доступно онлайн 30.06.2023

Метою дослідження є науковий аналіз ролі методу розслідування злочинів, розробленого А. Нічефоро, у становленні криміналістичного вчення про методи розслідування кримінальних правопорушень і криміналістичної методики як складової сучасної криміналістики. Для досягнення мети застосовано методи наукового пізнання: спостереження, порівняння, абстрагування, аналіз, синтез, моделювання тощо. У побудові методу А. Нічефоро задіяно загальнонаукові методи та прийоми (висування гіпотез, метод графів, аналіз, синтез, дедукцію, індукцію, аналогію), комплексний підхід, системність, етапність, знання психології. Зауважено професійні та психологічні якості особи (слідчого), яких потребує реалізація аналізованого методу: кмітливність, спостережливість, уміння на практиці застосовувати логічні прийоми й операції (індукцію, дедукцію, аналіз, висування гіпотез тощо), інтелектуальна розвиненість, наявність досвіду. Вдало запозичений А. Нічефоро із фундаментальних наук прийом висування гіпотез — це прообраз сучасного методу версерування (метод висування й перевірки версій). А. Нічефоро відкидав прийоми, які могли б завдати випробуваній особі будь-яких страждань: позбавлення сну, застосування психотропних препаратів і/або моральних знущань, допит під гіпнозом. Обґрунтовано, що метод розслідування злочинів за А. Нічефоро став важливим кроком для становлення криміналістичного вчення про методи розслідування кримінальних правопорушень і теоретичних засад сучасної криміналістичної методики.

Ключові слова: метод пізнання у криміналістиці; метод розслідування; науковий метод розслідування; розслідування кримінальних правопорушень; історія криміналістики; криміналістична методика; методика розслідування злочинів; гіпноз у криміналістиці; метод версерування; Альфредо Нічефоро.

Постановка наукової проблеми

Найбільш вдалим і найбільш глибокими є наукові розвідки, становлення та розвиток досліджуваного предмета яких проаналізовано з урахуванням загальноісторичного та культурного контекстів¹.

Активно застосовувати наукові методи до розслідування злочинів почали у другій половині XIX століття: до того питання за такими справами розв'язували здебільшого шляхом абстрактно-логічних роздумів або формально-технічних описів у межах слідчого діловодства.

У цей період розвиток капіталістичних суспільних відносин, часом доволі інтенсивний, призвів до зростання злочинності загалом і професійної зокрема, що зумовило відповідну потребу в нових способах протидії їй.

У провідних європейських країнах в останні два десятиліття XIX століття

ця негативна тенденція зумовила потребу раціоналізувати слідчу діяльність, використовувати в розслідуванні нові досягнення наук, зокрема природничих. Науковці та практики розробляли нові прийоми реєстрації та встановлення злочинців. Поряд із судово-медичною експертизою, яку вже традиційно використовували для розслідування злочинів, поширення набули інші види досліджень, зокрема хімічні та фотографічні (наприклад, експертиза рукописних текстів і технічного дослідження документів)².

Так, із метою фіксування обстановки місця події й дослідження матеріальних об'єктів, усе частіше застосовували фотографування. Нові можливості в дослідженні слідів злочинної діяльності з'явилися з використання ультрафіолетових, а згодом і інфрачервоних променів³.

Раціоналізували сам процес розслідування злочинів, оптимізували структуру

- 1 Старушкевич А. В. Історична періодизація (історико-хронологічний аспект) «методів розслідування» кримінальних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 313. DOI: [10.33994/kndise.2021.66.30](https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.30) (дата звернення: 05.01.2023).
- 2 Комаха В. А., Комаха В. В. Предпосылки создания первых отечественных криминалистических учреждений. *Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы*. 2007. № 2 (22). С. 83–88.
- 3 Bertillon A. La Photographie Judiciaire. Paris, 1890. 115 p.; Idem. La Photographie Judiciaire de la prefecture de Police. *La Nature*. 1913. An. 41. N 2086. Pp. 393–397; Idem. Sur le fonctionnement du service d'identification par les signalements anthropometriques donnée le 22 novembre 1885. *Actes du Congres pénitentiaire international de Rom*. Novembre 1885. Rome, 1887. Vol. 1. Pp. 687–705; Paul F. Handbuch der kriminalistischen Photographie für Beamte der Gerichte, der Staatsanwaltschaften und der Sicherheitsbehörden. Berlin, 1900. 128 s.; Reiss R. A. Die Entwicklung der Photographischen Bromsilbertrockenplatte und die Entwickler. (Encyklopädie der Photographie, Heft 39). Halle, 1902. 156 s. та ін.

органів, що здійснювали таке розслідування: вона стала більш централізованою та спеціалізованою.

З кінця XIX століття надшвидкими темпами почала формуватися криміналістика як наука. 1912 року редактор видання «Вісник поліції» О. Г. Фрейнат у передмові до одного з керівництв із розслідування злочинів писав: «Розкриття злочинів, на яке багато хто досі ще схильний дивитися як на ремесло, що потребує лише певного досвіду й уміння скласти протоколи, а інші — як на мистецтво, що залежить від здібностей окремих осіб, насправді є самостійною наукою, яка потребує серйозної підготовки, багато теоретичних і практичних знань, точного методичного вивчення фактів»⁴ [Тут і далі переклад українською мій.— Прим. авт.]. У передмові до цього самого видання його автор А. Вейнгарт зазначав: «Розслідування кожного злочину, особливо у важливих випадках, слід вести з використанням певного методу, систематично та за складеним планом»⁵.

Саме такі передумови, що склалися в провідних країнах Західної Європи на межі XIX та XX століть, сприяли створенню Альфредо Нічефоро (Alfredo Niceforo; 1876—1960) наукового методу розслідування злочинів⁶, який став значним кроком у розвитку теоретичних підвалин методики розслідування кримінальних правопорушень як завершального розділу сучасної криміналістики.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Одразу по оприлюдненні праць, що рекомендували застосовувати наукові підходи А. Нічефоро до розслідування злочинів, на початку минулого століття в Російській імперії вийшла друком низка публікацій, у яких ці рекомендації, зокрема сам науковий метод розслідування, здобули найвищу наукову оцінку. Так, в одному з посібників 1909 року відомий очільник і реформатор імперського розшуку за західним зразком В. І. Лебедев писав: «Початок застосування наукових методів у судово-поліцейській практиці покладено вже ціле століття тому, але тільки наприкінці XIX століття, завдяки працям видатних учених-криміналістів (Г. Гросса, А. Лакассаня, А. Бертільйона, Р. А. Райса, А. Нічефоро та ін.) отримали широке застосування ті науково-обґрунтовані методи судово-поліцейського розслідування, які сьогодні складають допоміжну частину науки кримінального права, названу професором Г. Гроссом криміналістикою, а професорами Р. А. Райсом і А. Нічефоро — науковою поліцією. Завдання цієї нової науки — наукової поліції, за визначенням професорів Райса та Нічефоро,— полягають у застосуванні наукових знань до кримінального розшуку й розслідування»⁷.

Згодом на теренах колишнього Радянського Союзу науковий метод розслідування за А. Нічефоро найбільш активно обговорювали в 1920—1930-ті роки.

4 Вейнгарт А. Уголовная тактика. Руководство къ разслѣдованію преступленій / пер. съ нѣм. Санктъ-Петербургъ, 1912. С. III.

5 Там же. С. V.

6 Шепітько М. В. Нічефоро Альфредо / Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія // редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків, 2018. С. 509—510.

7 Лебедев В. И. Искусство раскрытия преступлений. I. Дактилоскопія (Пальцепечатаніе). Регистрація и установка личности преступниковъ при помощи оттисковъ кожныхъ линій пальцевъ рукъ. Дактилоскопическій методъ въ разслѣдованіи преступлений. Санктъ-Петербургъ, 1909. С. XIII.

Так, 1929 року, критично оцінюючи цей метод, І. М. Якимов писав: «Метод Нічефоро, на шкоду суто матеріальним прийомам розслідування, висуває психологію слідчого процесу, надаючи надмірного значення вивченню мотиву й мети злочину (логіка процесу) та особи злочинця (психологія процесу)»⁸, водночас сам критик зазначав вагомні наукові здобутки розробника цього методу, зокрема зауважуючи, що А. Нічефоро мав повне право назвати свою книгу (де вперше описано метод) «Наукове розслідування»⁹.

В одному із перших колективних радянських підручників із криміналістики (1935) стислий розгляд «схеми Нічефоро» завершено висновком про те, що вона «цілком неприйнятна для радянської криміналістики»¹⁰.

У радянському підручнику з криміналістики 1938 року критики наукового методу розслідування за А. Нічефоро нарікали: «Намагався побудувати схему розслідування, ґрунтуючись здебільшого на принципах антропологічної школи кримінального права, переніс центр тяжіння на медико-психологічні дослідження особи злочинця, на спостереження за його поведінкою в різній обстановці»¹¹. Подальша критика методу А. Нічефоро у цьому виданні політично забарвлена, із характерною більшовицькою риторикою: «Усі ці схеми належать до того періоду розвитку буржуазної криміналістики, коли загострення класових протиріч буржуазного суспільства примусило

буржуазію шукати нових, більш дієвих засобів для боротьби з її класовими ворогами. Тому характерною ознакою всіх цих схем є, поряд із їх уявною аполітичністю, глибоко реакційна сутність. Жоден з <...> авторів не говорить прямо про залежність тактики й методики розслідування від політичного значення справи. Утім, усі вони будують свої схеми так, щоб забезпечити реальне посилення репресій»¹². Нагадаємо: цю, на нашу думку, цілком необ'єктивну критику виголошено в роки тотальних репресій у Радянському Союзі.

Із часом риторика в підручниках із криміналістики (1939) щодо реакційності схем розслідування, запропонованих «західними буржуазними криміналістами», зокрема А. Нічефоро, лише посилилась: «Виводячи “закономірності” розкриття таємниці злочину, буржуазні науковці замінюють дієві методи розслідування злочинів “природними законами”, або “законами” формальної логіки, послуговуючись якими, нібито можна розкрити будь-який злочин. Прагнення буржуазних криміналістів до узагальнення полягає у спробі знайти універсальну відмичку, якою можна було б відкрити таємницю будь-якого злочину. У цьому відношенні характерні роботи найбільш реакційних криміналістів — Феррі, Оттоленгі, Нічефоро, Анушата, Гельвіга, Шнейкерт»¹³. У подальших радянських навчальних, практичних і наукових виданнях із криміналістики метод

8 Якимов І. Н. Криминалистика. Уголовная тактика. Москва, 1929. С. 161.

9 Там же. С. 157.

10 Бобров Н. А., Винберг А. И., Голунский С. А., Громов В. И., Зицер Е. У. и др. Криминалистика. Книга 1. Техника и тактика расследования преступлений : учебник / под ред. А. Я. Вышинского. Москва, 1935. С. 131—132.

11 Голунский С. А. Планирование расследования / Бобров Н. А., Винберг А. И., Голунский С. А., Громов В. И., Зицер Е. У. и др. Криминалистика. Техника и тактика расследования преступлений / под ред. А. Я. Вышинского. Москва, 1938. С. 333.

12 Там же.

13 Голунский С. А., Шавер Б. М. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / под ред. А. Я. Вышинского. Москва, 1939. С. 5.

розслідування за А. Нічефоро не аналізували й навіть не згадували.

У сучасній криміналістиці метод А. Нічефоро до сьогодні не піддано докладному аналізу: науковці лише констатують, що І. М. Якимов розробив свій метод розслідування за аналогією з методом А. Нічефоро¹⁴, а неконструктивну тогочасну критику загального методу розслідування А. Нічефоро пояснюють «відомим політичним режимом у країні, який фактично зумовив негативне ставлення радянських криміналістів до будь-якої позиції західних криміналістів»¹⁵.

Мета статті

Виконати науковий аналіз ролі методу розслідування злочинів, розробленого А. Нічефоро на початку XX століття, у становленні криміналістичного вчення про методи розслідування кримінальних правопорушень і загалом криміналістичної методики як складової сучасної криміналістики.

Методи дослідження

Наукового пізнання: спостереження, порівняння, абстрагування, аналіз, синтез, моделювання тощо.

Викладення основного матеріалу дослідження

Розпочинаючи науковий аналіз методу розслідування злочинів за А. Нічефоро, зауважимо: найбільш ретельно він описаний у франкомовному, якісно ілюстрованому фотодокументами (із

судових служб ідентифікації Парижа, Берліна, Дрездена й Лозанни) виданні автора «Наукова поліція та судова експертиза»¹⁶, що вийшло друком 1907 року. Визначення «наукова» у назві, на нашу думку, свідчило про те, що підґрунтям праці став загальнонауковий метод висування гіпотез, поширені на той час у науці логічні прийоми (аналіз, синтез, індукція та дедукція), а також метод графів (визначення й позначення співвідношень між окремими фактами прямими лініями, дужками, стрілками тощо). Привнесення цих загальнонаукових методів і прийомів у теорію та практику розслідування злочинів обумовлено тим, що сам А. Нічефоро, окрім юриспруденції, доволі добре знався на статистиці, соціології та психології, які викладав в університетах Лозанни (Швейцарія), Неаполя та Рима (Італія).

На сутність розробленого А. Нічефоро методу розслідування значно вплинули його наукові переконання у психології. Він був прихильником психоаналізу: уважав, що кожній людині притаманне «глибоке *его*», яке продукує асоціальні, підсвідомі імпульси, що підштовхують людину до скоєння злочину. Усупереч цьому «вище *его*», сформоване соціальною взаємодією людини, утримує її від злочину. Утім, інколи імпульси «глибокого *его*» прориваються, зумовлюючи вчинення людиною злочинних дій.

На противагу концепції Чезаре Ломброзо про існування «злочинного типу», якому притаманні специфічні фізичні ознаки, А. Нічефоро вважав, що злочин можна зрозуміти, сукупно

14 Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика : учебник / под ред. Р. С. Белкина. Москва, 2006. С. 685 ; Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособ. Москва, 2001. С. 18, 200 ; Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография. Москва, 2010. С. 30—31.

15 Там же. С. 41.

16 Niceforo A. La Police et l'Enquête Judiciaire Scientifiques. Paris, 1907. 445 p.

досліджуючи біологічне, психологічне й соціологічне звичайної людини.

Використовуючи окремі соціологічні прийоми як засадничі принципи наукового методу розслідування, А. Нічефоро став одним із перших емпіричних соціологів Італії, оскільки застосовував статистику до розв'язання проблем пошуку закономірностей у соціальній поведінці¹⁷.

В окремому розділі «Метод судового розслідування» названого вище видання¹⁸ викладено сутність наукового методу розслідування А. Нічефоро. Сам метод автор описав як певний логічний процес, етапи якого збігаються з періодами розслідування злочинів. За задумом А. Нічефоро, для розслідування злочину доцільно виконувати певні дії в межах трьох послідовних етапів: 1) збирання даних (фактів), 2) вивчення й використання даних, 3) обстеження ймовірного винного.

На першому етапі збирання даних (фактів) слідчий має:

- 1) дослідити: а) місце скоєння злочину, б) трупа, в) предметів (речових доказів). А. Нічефоро зазначав, що, зображуючи поведінку слідчого на місці події, «нам потрібно докладніше описати логічний процес, який слідчий повинен використовувати для збирання й вивчення фактів, їх класифікації, визначення їхньої цінності, установлення зв'язків, що пов'язують їх один з одним, щоб послідовно перейти до пошуку причин і, як наслідок, <...> до остаточного розв'язання проблеми»¹⁹;
- 2) допитати: а) свідків — очевидців злочину, б) свідків підготовки до злочину, в) свідків, які знали жертву злочину, і взагалі всіх осіб, дотичних до злочину.

Другий етап вивчення й використання даних передбачає їх класифікацію слідчим шляхом: 1) перерахування, 2) розподілення на головні та другорядні. У цьому процесі варто послуговуватися такими логічними прийомами, як аналіз, синтез, індукція та дедукція. За словами А. Нічефоро, «аналіз і синтез, індукцію і дедукцію використовують із метою повної реконструкції злочинного діяння».

Поряд з інтегруванням та дезінтегруванням зібраних фактів (іноді одразу після цих процесів) застосовують метод загальних гіпотез (характерний для суто експериментальних наук — мінералогії, соціології, біології), який охоплює всі факти загалом (до того ж використання методу загальних гіпотез передбачає експериментування або дослідження).

На думку А. Нічефоро, під час розслідування злочинів також застосовують схожий із науковим пізнанням «логічний і природний порядок наукових операцій», тому слідчому мають бути притаманні такі якості, як «спритність розуму», «інтелект», «досвід», а також вправне оперування спостереженням, індукцією, дедукцією, аналізом і синтезом, уміння будувати гіпотези, досвід мислення та контроль²⁰.

Отже, завданням другого етапу розслідування злочину є «створення й перевірка гіпотез», здійснюване шляхом: а) асоціації ідей; б) аналогії з іншими злочинами.

Для аналізу фактів щодо певної гіпотези А. Нічефоро пропонує послуговуватися

17 Alfredo Niceforo. Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/biography/Alfredo-Niceforo> (дата звернення: 05.12.2022).

18 Niceforo A. La Police P. 397—410.

19 Ibid. P. 397.

20 Ibid. P. 403—404.

графічним методом (який він називає *Principium Divisionis*, у перекладі з лат. *принцип поділу*), коли дослідник зображує факти на аркуші паперу, поєднуючи їх лініями, стрілками або фігурними дужками, які позначають співвідношення, що існують або мають існувати між ними. Такий аналіз здійснюють до моменту затримання (допиту) імовірно винної особи (запідозреної у скоєнні злочину)²¹.

А. Нічефоро вважав, що гіпотези варто переглядати під час послідовного процесу. Кожна така гіпотеза формується як певний центр, навколо якого розміщуються численні факти. За кожної зміни гіпотези групи фактів змінюють позиції, і саме ці послідовні зміни (рух) фактів навколо гіпотези сприяють відкриттю нових фактів. Схожий процес відбувається і в науках, наприклад, у статистиці²².

Кожну розумову операцію з гіпотезою слід перевіряти, застосовуючи запобіжні заходи: а) уникання упередженості думок, б) скептицизм.

Завершують другий етап перевірки, здійснюваною: а) дослідками, б) спостереженням фактів, в) оглядом зібраних даних.

А. Нічефоро постійно наголошує: щоби дійти істини під час розслідування, слідчому доцільно дотримувати того самого дослідницького логічного процесу, що й біологу, хіміку або статистику для їхніх наукових відкриттів²³.

Третій етап обстеження ймовірного винного передбачає здійснення слідчим таких слідчих, оперативних та організаційних дій (схожих на сучасні):

- 1) «дослідження» (має на меті встановити тотожність суб'єкта; з'ясувати наявність у нього судимостей);
- 2) «огляд» (передбачає обстеження житла суб'єкта й самого суб'єкта);
- 3) «вивчення фізичної, духовної та соціальної площин особи» (передбачає з'ясування фізичних і фізіологічних особливостей суб'єкта, його чуттєвості, розумового розвитку, умов життя, патологічних і спадкових рис);
- 4) «допит щодо скоєного злочину» (перевіряють показання суб'єкта, які пояснюють його фізичний та психічний стан, мотиви скоєного, зібрані дані. Під час допиту підозрюваного А. Нічефоро радив застосовувати знання психології, пропонував дати змогу винному самому розповісти «факти і їх обставини», їх «походження та розвиток», виявляючи протиріччя в його свідченнях. Рекомендував не ставити конкретних запитань, що передбачають відповіді «так» або «ні», навпаки: надавати допитуваному «більше свободи у міркуваннях», тобто використовувати вільну оповідь. Завдяки цьому останній може «видати себе протиріччями й невідповідностями», натомість слідчий може удавати байдужість до окремих фактів, повертаючись до них вигідної для себе миті²⁴);
- 5) «випробування» (передбачає очну ставку із жертвою злочину, очну ставку зі свідками. У такому випробуванні А. Нічефоро категорично заперечував застосування жорстоких і негідних методів, зокрема анестезування, гіпнозу, моральних тортур);

21 Niceforo A. La Police P. 406.

22 Ibid. P. 405.

23 Ibid. P. 398.

24 Ibid. P. 407.

6) «спостереження над суб'єктом» (на волі, у в'язниці, у лікарні, під час відпочинку. Для обстеження винного А. Нічефоро допускав використання сфігмографа (дослівно в перекладі з грец. *пишу пульс*) — діагностичного приладу для неінвазивного вимірювання артеріального тиску та його графічного запису: він зазначав, що цей пристрій є «чутливим до будь-яких емоцій»; а також спеціальних тестів (хоча цей метод, за його власною заявою, не без підстав критикували), які «провають асоціацію ідей» зі словами, що стосуються «самого предмета на місці злочину»²⁵).

Італійський науковець уважав інтуїцію корисною якістю для слідчого. Так, розмірковуючи про гіпотезу та її місце в розслідуванні, А. Нічефоро дійшов висновку, що в інтелектуальному світі відсутня спонтанність: гіпотеза виникає із «глибини гри асоціації ідей більш або менш свідомо, або зі свідомого застосування методу аналогій (у нашому випадку — знання судових процесів і злочинів, аналогічних розслідуванню)»²⁶. Тому дослідник зазначає, що слідчому корисно знатися на значній кількості кримінальних справ у всіх подробицях. На його думку, здогадка й інтуїція лише в окремих випадках сприяють дошукуванню істини, тому слідчому потрібен ідеальний незалежний розум, який формує гіпотези, не перетворюючи їх на упереджені ідеї. Гіпотеза потребує постійного сумніву та подальшого уточнення як у науці, так і в судовому дослідженні, оскільки гіпотеза «може виникати із підсвідомої роботи інтелектуальних реакцій, проте ніколи не буває спонтанною»²⁷.

Як зазначено вище, рання радянська криміналістика піддала метод А. Нічефоро непримиренній критиці. Так, у першому колективному підручнику з криміналістики (1935) під редакцією А. Я. Вишинського читаємо:

«Схема, запропонована Нічефоро, <...> — поділяє все розслідування на три стадії <...>. У цій схемі <...> певною мірою відображено динаміку розслідування, однак цю динаміку механічно поділено на самостійні стадії, без відображення того значення, яке одна з них має для іншої, без з'ясування впливу на розслідування протиріч між окремими даними справи й результату від усунення цих протиріч. Схема Нічефоро, по суті, не відображає дійсного перебігу слідства. Так, наприклад, п. 1 і 2 розмежовано штучно: не можна зібрати дані про злочин, не маючи певної гіпотези, а гіпотеза, зі свого боку, витікає із якихось наявних даних.

Кожну із трьох стадій розподілено в Нічефоро на дрібніші підрозділи. Окремі з них явно позначено впливом антропологічної школи кримінального права. Наприклад, у третій стадії розслідування (обстеження ймовірного винного у злочині) Нічефоро основну увагу звертає не на дослідження об'єктивних даних, що характеризують дії певної особи, а на дослідження суб'єктивних біологічних властивостей його особистості: фізичні і фізіологічні особливості, патологічні і спадкові риси та ін. Для цього Нічефоро рекомендує вести спостереження за поведінкою цього суб'єкта на свободі, у в'язниці, у лікарні, у санаторії, перевіряти відповіді підозрюваного про подію злочину не лише шляхом перевірки відповідності їх фактичним обставинам справи, а <...> шляхом використання суб'єктивних даних — психологічного аналізу мотивів

25 Niceforo A. La Police

26 Ibid. P. 404.

27 Ibid.

злочину, вивченням фізичного та психічного стану суб'єкта тощо»²⁸.

Щодо несправедливості окремих критичних зауважень маємо зазначити: свій метод А. Нічефоро запропонував приблизно 1905 року, а радянські криміналісти критикували його вже 1935 року; за ці 30 років у країнах Західної Європи, зокрема Італії та Франції, і юриспруденція, і криміналістичні засоби й методи зробили суттєві кроки вперед. Утім, один із радянських критиків методу А. Нічефоро в 1930-ті роки, І. М. Якимов, у першому своєму підручнику з криміналістики (1929) писав геть інше:

«Розроблення наукових методів, застосовуваних у кримінальному процесі під час розслідування злочинів, настільки за останнє десятиліття просунулося вперед, що Нічефоро мав повне право озаглавити свою книгу, присвячену цьому питанню, — «Наукове слідство».

Щоб зрозуміти, у чому полягає науковість слідства і чим цей новий спосіб слідства відмінний від попередніх прийомів його ведення, необхідно ознайомитися з окремими, запропонованими в науці, методами його побудови. Ми для цієї мети візьмемо, як найбільш розроблені, наукові методи ведення слідства, запропоновані Вейнгарттом, Нічефоро й Анушатов»²⁹.

Дійсно, критики зауважували, що метод А. Нічефоро містить стадії, однак у ньому не просто зазначено кожну стадію розслідування, а докладно описано, що має зробити слідчий для отримання фактичних даних, де їх зібрати, як їх проаналізувати, які інструменти для цього застосувати: тобто наведено

цілком практичні рекомендації щодо дій слідчого. Та й критики різного часу структури методу А. Нічефоро далеко не просунулися: у своїх підручниках вони пропонували схожі «типіві схеми розслідування» убивств, посадових і господарських злочинів, доповнивши їх додатковим етапом «типова схема розслідування після притягнення обвинуваченого»³⁰.

Щодо критичних зауважень про «усунення протиріч», то описати й усунути їх в абстрактній схемі неможливо: зазвичай на практиці протиріччя усувають уже в конкретних, цілком індивідуальних справах.

Критика того, що «не можна зібрати дані про злочин, не маючи певної гіпотези», частково є справедливою: слідчий завжди повинен розпочинати огляд місця події або допит будь-якої особи, маючи попередню інформацію про подію. У разі якщо на місці події немає свідків-очевидців, а є просто труп, то й гіпотез буде не більше двох очевидних: «мала місце природна смерть» або «мало місце вбивство чи самогубство».

Щодо антропологічної школи кримінального права, то вона, як одна із провідних свого часу, звісно, суттєво вплинула на більшість правників західних країн. Саме представники цієї школи запропонували вивчати злочинця як особистість і розробили відповідні слідчі дії (обстеження, судову психологічну та психіатричну експертизи тощо), оперативні заходи (вивчення особи та злочинних зв'язків запідозреного, з'ясування зв'язку «злочинець — жертва» тощо)³¹.

28 Бобров Н. А., Винберг А. И., Голунский С. А., Громов В. И., Зицер Е. У. и др. Указ. соч.

29 Якимов И. Н. Указ. соч. С. 157.

30 Бобров Н. А., Винберг А. И., Голунский С. А., Громов В. И., Зицер Е. У. и др. Указ. соч. С. 140—155.

31 Гернет М. Общественные причины преступности. Социалистическое направление в науке уголовного права. Москва, 1906. С. 3—6 ; Иншаков С. М. Антропологическое направление в криминологии / Российская криминологическая энциклопедия // под общ. ред. А. И. Долговой. Москва, 2000. С. 31—36 ; Шепітько В. Ю. Антропологія кримінальна / Велика українська юридична ... Харків, 2018. С. 28.

Звинувачуючи А. Нічефоро в надмірному захопленні «суб'єктивними біологічними властивостями» імовірно винного, його «фізичними і фізіологічними особливостями, патологічними і спадковими рисами», «психологічним аналізом мотивів злочину», радянські критики вважали ці проблеми занадто «революційними»: ці питання більшовицька криміналістика почала розглядати лише 40 років потому. Згадаймо хоча б: основи криміналістичного вчення про навички (Г. О. Самойлов, 1968)³², вивчення особи обвинуваченого й тактики слідчий дій (Ф. В. Глазирін, 1973)³³, дослідження слідчим суб'єктивної сторони вбивств (В. В. Яровенко, 1979)³⁴, визначення мотиву й мети злочину (Б. Я. Петелін, 1979)³⁵, з'ясування слідчим обставин, що мають психологічну природу (Д. П. Котов, 1987)³⁶, свідоме й безсвідоме у злочинній поведінці (А. Ф. Зелінський, 1986)³⁷, мотивація як елемент криміналістичної характеристики злочинів (В. В. Трухачов, 1990)³⁸ та ін.

Зупинимося на позитивному в науковому методі розслідування злочинів за А. Нічефоро. Уперше в підґрунтя криміналістики покладено загальнонаукові методи та прийоми (висування гіпотез, метод графів, аналіз, синтез, дедукцію, індукцію, аналогію), якими на той час лише почали послуговува-

тися у фундаментальних і прикладних науках. У методі А. Нічефоро знайшли яскраве відображення прийоми поведінкових наук — психології та соціології: дослідження, обстеження, випробування, спостереження, огляд, вивчення фізичної й соціальної сутності особи, які згодом трансформувалися в сучасні тактичні засоби (прийоми, комбінації тощо), слідчі й інші процесуальні та організаційні дії (огляд місця події та речових доказів, спостереження за допитуваним, його освідчування тощо). До того ж такі дії та заходи А. Нічефоро радив проводити комплексно: об'єднання їх у групи дає змогу досягати мети досудового розслідування шляхом послідовного виконання поставлених тактичних завдань (у сучасному розумінні). Метод А. Нічефоро передбачає низку аналітичних прийомів, здійснюваних слідчим для з'ясування істини, водночас будь-які роздуми слідчого (навіть із використанням досконалого аналітичного інструментарію) можуть призвести до хибних висновків, тому автор передбачив запобіжні заходи, які застерігають від упереженості. До того ж кабінетні роздуми слідчого запропоновано доповнювати польовими дослідженнями, спостереженнями, оглядом зібраних фактів тощо.

Перспективна ідея А. Нічефоро з використання для аналізу фактів методу

- 32 Самойлов Г. А. Основы криминалистического учения о навыках : учеб. пособ. / под ред. Р. С. Белкина. Москва, 1968. 119 с.
- 33 Глазирин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий : учеб. пособ. Свердловск, 1973. 156 с.
- 34 Яровенко В. В. Доказывание следователем субъективной стороны убийств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1979. 15 с.
- 35 Петелин Б. Я. Установление мотива и цели преступления / под ред. А. Р. Ратинова. Москва, 1979. 128 с.
- 36 Котов Д. П. Установление следователем обстоятельств, имеющих психологическую природу. Воронеж, 1987. 214 с.
- 37 Зелинский А. Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. Харьков, 1986. 167 с.
- 38 Трухачев В. В. Мотивация как элемент криминалистической характеристики преступления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1990. 22 с.

графів, які б показували співвідношення між фактами. Такими прийомами слідчі до сьогодні послуговуються як у письмовій формі (наприклад, метод кримінального аналізу подій, дій, телефонних викликів), так і у спеціалізованих комп'ютерних програмах (наприклад, *IBM I2 iBase Geographic Information System (GIS)* — геоінформаційна система).

Ще однією перевагою є те, що від початку розслідування А. Нічефоро рекомендує слідчому не просто оглядати саме місце події, труп або наявні там предмети, а здійснювати певні логічні операції (логічний процес), які полягають у збиранні, вивченні, класифікації, визначенні цінності фактів, установленні між ними зв'язків і послідовності (причина — наслідок), щоб у загальному підсумку дізнатися, що саме сталося на місці події, тобто фактично з'ясувати картину події.

Украй позитивним є те, що А. Нічефоро визначив професійні та психологічні якості особи, яка має реалізовувати його метод, — слідчого, серед яких кмітливість, спостережливість, уміння використовувати логічні прийоми й операції (індукцію, дедукцію, аналіз, висувати гіпотези тощо), інтелектуальна розвиненість, наявність досвіду (мабуть, як життєвого, так і професійного).

Приємним висування гіпотез, запозичений А. Нічефоро з фундаментальних наук, — це прообраз сучасного методу версерування (висування та перевірки версій). Дослідник справедливо зазначав, що такі версії можуть «виникати в голові слідчого» як унаслідок «свідомої аналітичної діяльності» під час використання прийомів логіки, так і «підсвідомої діяльності» — у результаті спонтанного народження гіпотез, тобто інтуїтивного процесу.

У методі А. Нічефоро ми бачимо зачатки використання здобутків психології під час допиту. Фактично він пропонує використовувати під час допиту те, що в сучасній криміналістиці називають тактичним прийомом. Під час реалізації методу рекомендовано налаштувати допитуваного на вільну оповідь; використовувати протиріччя в показаннях допитуваного; навмисно не привертати надмірної уваги до важливих для слідства обставин показань тощо.

А. Нічефоро категорично заперечує застосування під час реалізації свого методу прийомів, які могли б завдати будь-яких страждань особі, підданій «випробуванню»: позбавлення ймовірно винного сну, використання психотропних препаратів і/або моральних знущань, допит під гіпнозом. Із обережністю ставиться італійський дослідник до застосування пристроїв, що знімають інформацію про фізичні й емоційні параметри людини, а також до психологічного тестування.

Як ми вже зазначали, легко помітити недоліки методу, розробленого на початку минулого століття, коли не існувало організованої криміналістики й розвиненої криміналістичної теорії. Утім, зауважимо, що в методі А. Нічефоро не диференційовано початок розслідування злочину, отже, не виокремлено можливі ситуації розслідування, тому не дивно, що реалізацію методу розпочато з традиційного дослідження (огляду) слідчим місця злочину, трупа та предметів (речових доказів).

Метод А. Нічефоро, на нашу думку, загалом виглядає незавершеним: схоже, його призначено лише для початкового етапу розслідування злочину (правильніше навіть не «розслідування», а «розкриття»). Аналіз методу свідчить, що його метою є з'ясування слідчим початкової інформації про подію та

встановлення можливої причетності певної особи до цієї події.

Хоча метод розгортається логічно, послідовно й поетапно, його деталі ще остаточно не опрацьовано. Так, не проглядається зв'язку методу А. Нічефоро із криміналістичними прийомами й засобами А. Бертільйона, А. Лакассаня, Р. А. Райса (які, до речі, автор доволі докладно описує в аналізованому нами виданні), зокрема дактилоскопією, словесним портретом, сигналітичною фотографією, бертільйонажем, дослідженням слідів взуття тощо.

Висновки

Отже, інтенсивний розвиток капіталістичних суспільних відносин наприкінці XIX століття призвів до значного зростання професійної, організованої та транснаціональної злочинності, що зумовило потребу раціоналізувати слідчу діяльність із використанням найновіших досягнень науки. Саме ці чинники інтенсифікували наукове розроблення методів розслідування злочинів у країнах Західної Європи.

Перевагами методу А. Нічефоро є його побудова як певного логічного процесу, розподіленого на етапи, що збігаються з періодами розслідування злочину, із докладним описом дій на кожному етапі такого розслідування.

У цьому методі збирання, вивчення та класифікація фактів, визначення їхньої цінності для розслідування злочину поєднано з їх розподілом на головні і другорядні, із використанням логічних прийомів (аналізу, синтезу, індукції, дедукції), які дають змогу реконструювати злочинну подію загалом.

Застосування під час розслідування злочинів методу загальних гіпотез, запозиченого із фундаментальних наук і перетвореного у криміналістиці на ме-

тод версерування, на думку А. Нічефоро, має поєднуватися із такими важливими якостями слідчого, як швидкість логічних дій, інтелект, професійний і життєвий досвід, інтуїція. У процесі висування версій запропоновано послуговуватися такими загальнонауковими методами, як асоціація ідей, аналогії з іншими злочинами, метод графів.

А. Нічефоро розглядає розслідування злочину як певний науковий дослідницький логічний процес, під час якого з'ясовують істину. Тому версії (загальні гіпотези) справедливо рекомендовано ретельно перевіряти на упередженість і скептично їх сприймати. Водночас кабінетні роздуми запропоновано доповнювати польовими дослідженнями, спостереженнями, оглядом зібраних фактів тощо.

Під час допиту А. Нічефоро радить послуговуватися досягненнями психології, організаційними правилами й тактичними прийомами, не припускає застосування до допитуваного жорстокості та знущань, доцільним вважає використання прообразів сучасних поліграфів («детекторів брехні») і тестування з метою асоціації ідей.

Українською є пропозиція застосовувати під час розслідування злочину комплексний підхід: об'єднання дій і заходів слідчого у групи дає змогу досягати мети досудового розслідування шляхом послідовного виконання поставлених тактичних завдань.

А. Нічефоро стояв у витоків криміналістичного мислення, адже рекомендував слідчому на місці події не просто оглядати саме місце, труп або наявні там предмети, а подумки виконувати певні логічні операції (логічний процес), які полягають у збиранні, вивченні, класифікації, визначенні цінності фактів, установленні між ними зв'язків і послідовності з метою з'ясувати картину події.

Позитивним є також те, що А. Нічефоро визначив професійні та психологічні якості особи, яка має реалізовувати його метод, серед яких кмітливість, спостережливість, вміння використовувати логічні прийоми й операції, інтелектуальна розвиненість і наявність досвіду.

Усе викладене вище свідчить про те, що цілісно розроблений науковий метод розслідування злочинів Альфредо Нічефоро став першим вагомим кроком у становленні криміналістичного вчення про методи розслідування злочинів і теоретичних підвалин сучасної криміналістичної методики.

Crime Investigation: The Scientific Method of Alfredo Niceforo **Anatolii Starushkevych**

The research purpose is a scientific analysis of the role of crime investigation method developed by A. Niceforo in of forensic science formation about the methods of investigating criminal offenses and forensic methods as a component of modern criminalistics. For achieving the goal, the methods of scientific knowledge are applied: observation, comparison, abstraction, analysis, synthesis, modeling, etc. The construction of A. Niceforo's method involves general scientific methods and techniques (proposing hypotheses, graph method, analysis, synthesis, deduction, induction, analogy), comprehensive approach, systematicity, phasing, knowledge of psychology. The professional and psychological qualities of a person (investigator), which are required for implementation of the analyzed method, are noted: intelligence, observation, the ability to apply logical techniques and operations in practice (induction, deduction, analysis, hypothesizing, etc.), intellectual development, and experience. A. Niceforo's method of putting forward hypotheses successfully borrowed from the fundamental sciences is a prototype of the

modern versioning method (method of putting forward and checking versions). A. Niceforo rejected techniques that could cause any kind of suffering to the subject: sleep deprivation, use of psychotropic drugs and/or moral abuse, interrogation under hypnosis. It is substantiated that the method of investigating crimes according to A. Niceforo became an important step for forensic science formation about the methods of investigating criminal offenses and the theoretical foundations of modern criminalistic methods.

Keywords: cognition method in criminalistics; investigation method, scientific investigation method; investigation of criminal offenses; history of criminalistics; forensic methodology; method of investigation of crimes; hypnosis in criminalistics; versioning method ; Alfredo Niceforo.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішеннях про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Alfredo Niceforo. *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Alfredo-Niceforo>.
Averyanova, T. V., Belkin, R. S., Koruhov, Yu. G., Rossinskaya, E. R. (2006). *Kriminalistika* [Criminalistics]: uchebnik / pod red. R. S. Belkina. Moskva [in Russian].

- Belkin, R. S. (2001). *Kurs kriminalistiki* [Criminalistic course]: ucheb. posob. Moskva [in Russian].
- Bertillon, A. (1887). Sur le fonctionnement du service d'identification par les signalements anthropometriques donnée le 22 novembre 1885. *Actes du Congrès pénitentiaire international de Rom. Novembre 1885. Rome. Vol. 1.*
- Bertillon, A. (1890). *La Photographie Judiciaire.* Paris.
- Bertillon, A. (1913). *La Photographie Judiciaire de la prefecture de Police. La Nature.* An. 41. N 2086.
- Bobrov, N. A., Vinberg, A. I., Golunskij, S. A., Gromov, V. I., Zicer, E. U. i dr. (1935). *Kriminalistika. Kniga 1. Tehnika i taktika rassledovaniya prestuplenij* [Criminalistics. Book 1. Technique and tactics of crime investigation]: uchebnik / pod red. A. Ya. Vyshinskogo. Moskva [in Russian].
- Gernet, M. (1906). *Obshestvennye prichiny prestupnosti. Socialisticheskoe napravlenie v nauke ugovnogo prava* [Social crime causes. Socialist direction in criminal law science]. Moskva [in Russian].
- Glazyrin, F. V. (1973). *Izuchenie lichnosti obvinяaemogo i taktika sledstvennyh deystvij* [Study of culprit personality of and the tactics of investigative actions]: ucheb. posob. Sverdlovsk [in Russian].
- Golunskij, S. A. (1938). *Planirovanie rassledovaniya* [Investigation Planning] / Bobrov N. A., Vinberg A. I., Golunskij S. A., Gromov V. I., Zicer E. U. i dr. *Kriminalistika. Tehnika i taktika rassledovaniya prestuplenij* / pod red. A. Ya. Vyshinskogo. Moskva [in Russian].
- Golunskij, S. A., Shaver, B. M. (1939). *Kriminalistika. Metodika rassledovaniya otдельnyh vidov prestuplenij* [Criminalistics. Methods for investigating certain types of crimes] / pod red. A. Ya. Vyshinskogo. Moskva [in Russian].
- Inshakov, S. M. (2000). *Antropologicheskoe napravlenie v kriminologii / Rossijskaya kriminologicheskaya enciklopediya* [Anthropological direction in criminology / Russian criminological encyclopedia] / pod obsh. red. A. I. Dolgovoj. Moskva [in Russian].
- Komaha, V. A., Komaha, V. V. (2007). *Predposylki sozdaniya pervyh otechestvennyh kriminalisticheskikh uchrezhdenij* [Pre-requisites for the creation of first domestic forensic science institutions]. *Voprosy kriminologii, kriminalistiki i sudebnoj ekspertizy.* № 2 (22) [in Russian].
- Kotov, D. P. (1987). *Ustanovlenie sledovatelem obstoyatelstv, imeyushih psihologicheskuyu prirodu* [Establishment of psychological nature circumstances by investigator]. Voronezh [in Russian].
- Lebedev, V. I. (1909). *Iskusstvo raskrytiya prestuplenij. I. Daktiloskopiya (Palcepechatanie). Registraciya i ustanovka lichnosti prestupnikov pri pomoshi ottiskov kozhnyh linij palcev ruk. Daktiloskopicheskij metod v rassledovanii prestuplenij* [Art of crime investigation. Dactyloscopy (Fingerprinting). Registration and identification of criminals using impressions of skin lines of fingers. Fingerprint method in the investigation of crimes]. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Niceforo, A. (1907). *La Police et l'Enquête Judiciaire Scientifiques.* Paris.
- Paul, F. (1900). *Handbuch der kriminalistischen Photographie für Beamte der Gerichte, der Staatsanwaltschaften und der Sicherheitsbehörden.* Berlin.
- Petelin, B. Ya. (1979). *Ustanovlenie motiva i celi prestupleniya* [Establishing motive and purpose of crime] / pod red. A. R. Ratnova. Moskva [in Russian].
- Reiss, R. A. (1902). *Die Entwicklung der Photographischen Bromsilbertrockenplatte und die Entwickler. (Encyklopädie der Photographie, Heft 39).* Halle.
- Samojlov, G. A. (1968). *Osnovy kriminalisticheskogo ucheniya o navykah* [Basics of forensic doctrine about skills]: ucheb. posob. / pod red. R. S. Belkina. Moskva [in Russian].
- Shepitko, M. V. (2018). *Nicheforo Alfredo / Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia* [Alfredo Niceforo / Great Ukrainian legal encyclopedia] : u 20 t. T. 20 : Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia // redkol.: V. Yu. Shepitko (holova) ta in. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2018). *Antropolohiia kryminalna / Velyka ukrainska yurydychna*

- entsyklopediia [Anthropology is criminal / Great Ukrainian legal encyclopedia] : u 20 t. T. 20 : Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia / redkol.: V. Yu. Shepitko (holova) ta in. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shmonin, A. V. (2010). *Metodologiya kriminalisticheskoy metodiki* [Methodology of forensic methods]: monografiya. Moskva [in Russian].
- Starushkevych, A. V. (2021). Istorychna periodyzatsiia (istoryko-khronolohichniy aspekt) «metodiv rozsliduvannia» kryminalnykh pravoporushen [Historical periodization (historical and chronological aspect) of investigation methods of criminal offenses]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 66. DOI: 10.33994/kndise.2021.66.30 [in Ukrainian].
- Truhachev, V. V. (1990). *Motivaciya kak element kriminalisticheskoy harakteristiki prestupleniya* [Motivation as an element of the forensic crime characteristics]: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk. Saratov [in Russian].
- Vejngart, A. (1912). *Ugolovnaya taktika. Rukovodstvo k razsledovaniyu prestuplenij* [Criminal tactics. Guide to criminal investigation] / per. s nem. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Yakimov, I. N. (1929). *Kriminalistika. Ugolovnaya taktika* [Criminalistics. Criminal tactics]. Moskva [in Russian].
- Yarovenko, V. V. (1979). *Dokazyvanie sledovatelem subektivnoy storony ubijstv* [Evidence by investigator of subjective murder side]: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk. Sverdlovsk [in Russian].
- Zelinskij, A. F. (1986). *Osoznavaemoe i neosoznavaemoe v prestupnom povedenii* [Conscious and unconscious in criminal behavior]. Harkov [in Russian].

Старушкевич, А., (2023). Розслідування злочинів: науковий метод Альфредо Нічефоро. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 2 (31). С. 121—135. DOI: 10.32353/khrife.2.2023.07.

Проблеми законодавчого регламентування судових експертиз, призначених під час розслідування домашнього насильства

В'ячеслав Гонтаренко *

* Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7575-8914>, e-mail: gontarenkovp@ukr.net

DOI: [10.32353/khrife.2.2023.08](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.08) УДК [343.98:343.6](477)

Надійшло 25.01.2023 / Рецензовано 09.02.2023 / Прийнято до друку 09.03.2023 /
Доступно онлайн 30.06.2023

Досліджено окремі аспекти регламентування призначення судових експертиз під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. На підставі загальнонаукових і спеціальних методів, що ґрунтуються на теорії пізнання соціально-правових явищ, здійснено докладний аналіз кримінального процесуального законодавства та нормативно-правових актів України й іноземних держав, а також думок провідних вітчизняних науковців із цього питання. У кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, доволі актуальним є питання щодо своєчасного призначення та проведення експертиз для з'ясування фактів фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства. Названі чинники здебільшого встановлюють шляхом проведення криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, здійснюваних винятково державними спеціалізованими експертними установами. Інколи це перешкоджає повному й об'єктивному розслідуванню та заважає учасникам кримінального провадження обрати найбільш кваліфікованого експерта. Рекомендовано скасувати монополію державних експертних установ на проведення таких експертиз, що допоможе постраждалим реалізувати право на справедливе правосуддя. Увагу акцентовано на питаннях процесуальної правоздатності потерпілого, показання якого є одним з найважливіших джерел доказів. Оскільки найчастіше об'єктами судово-психіатричної експертизи стають підозрювані, запропоновано відповідні зміни й доповнення до Кримінального процесуального кодексу та деяких нормативно-правових актів України, які стосуються призначення судово-психіатричної експертизи потерпілих.

Ключові слова: кримінальний процес; досудове розслідування; домашнє насильство; спеціальні знання; експерт; призначення експертизи; регламентування; доказування.

Постановка наукової проблеми

Україна однією з перших країн Східної Європи визнала домашнє насильство актуальною суспільною проблемою та долучилась до унормування процедур, що безпосередньо впливають на унеможливлення кривдникам приховуватись за ширмою невтручання у приватне життя. Так, у червні 2022 року Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульську конвенцію)¹, яка є фундаментальним міжнародно-правовим актом, що безпосередньо зобов'язує уряди країн уживати конкретних заходів для боротьби з усіма формами насильства щодо жінок.

Подальшими важливими кроками у цьому напрямі стало прийняття Україною цілої низки законодавчих актів, положення яких започаткували новий

підхід до боротьби з домашнім насильством.

Після виявлення факту вчинення домашнього насильства й упродовж досудового розслідування слідчий має застосувати всі наявні у нього засоби й методи для того, щоб зібрати достатню доказову базу, яка б підтверджувала причетність відповідної особи до вчиненого кримінального правопорушення. Важливе місце у цьому посідає система нормативних приписів і криміналістичних рекомендацій щодо призначення судових експертиз.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, досліджували такі вітчизняні науковці: Г. К. Авдєєва², О. О. Бабкіна зі співавторами³, І. В. Гловюк зі співавторами⁴, Т. В. Іщенко⁵,

- 1 Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011 р. : ратифік. Законом України від 20.06.2022 р. № 2319-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 03.03.2023).
- 2 Авдєєва Г. К. Недержавна судова експертиза і рецензування висновків експерта як засоби забезпечення принципу змагальності сторін у кримінальному судочинстві України. *Місце недержавної судової експертизи у забезпеченні судочинства України* : мат.-ли Всеукр. наук.-практ. конф.-дискус. (Київ, 19.10.2020). Київ, 2020. С. 41—44.
- 3 Бабкіна О. О., Ткачов А. С., Данильченко С. І. Правові та судово-медичні аспекти домашнього насильства в Україні. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2020. Т. 5. № 4 (26). С. 336—342. DOI: 10.26693/jmbs05.04.336 (дата звернення: 03.03.2023).
- 4 Романцова С., Устрицька Н., Гловюк І. та ін. Кваліфікація та основи методики розслідування домашнього насильства : навч. посіб. / за ред. І. Гловюк, Н. Лашук, С. Романцової. Львів, 2022. 404 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4807> (дата звернення: 03.03.2023).
- 5 Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис. ... д-ра філос. Київ, 2021. 324 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/20120/1/dysert_ishchenko.pdf (дата звернення: 03.03.2023).

І. В. Загородній ⁶, Р. В. Кифлюк ⁷, М. Л. Міхеева ⁸, О. І. Мотлях зі співавторкою ⁹, І. О. Савченко зі співавторами ¹⁰, К. А. Шаповал ¹¹ та багато інших. Утім, поза увагою наукової спільноти залишилися окремі процесуальні аспекти, що стосуються процедури призначення експертиз, які потребують подальшого унормування в чинному законодавстві України.

Мета статті

Ретельно дослідити особливості правового регулювання призначення експертиз як загалом, так і під час судового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, зокрема. Відповідно до поставленої мети завданнями дослідження є: сформулювати теоретичні висновки й науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального зако-

нодавства й деяких нормативно-правових актів, якими регламентовано процесуальний порядок призначення експертиз в означеній сфері.

Методи дослідження

Задля досягнення поставленої мети та з урахуванням специфіки дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, які ґрунтуються на теорії пізнання соціально-правових явищ, зокрема: *порівняльно-правовий* — для порівняння норм кримінального процесуального законодавства України й іноземних держав; *системного аналізу* — для формулювання змін і доповнень як до положень Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*), так і іншого національного законодавства щодо визначення напрямів діяльності з удосконалення застосування спеціальних знань.

- 6 Загородній І. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 242 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9316/%d0%97%d0%b0%d0%b3%d0%be%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d1%96%d0%b9%20%d0%86.%d0%92..pdf?sequence=6&isAllowed=y> (дата звернення: 03.03.2023).
- 7 Кифлюк Р. В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2020. 233 с.
- 8 Міхеева М. Л. Теоретико-методологічні та кримінально-процесуальні підстави судової психологічної експертизи осіб, постраждалих внаслідок домашнього насильства. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. № 1. Т. 3. С. 127—131. DOI: 10.32840/2663-6026.2020.1-3.22 (дата звернення: 03.03.2023).
- 9 Мотлях О. І., Іщенко Т. В. Специфіка призначення судово-психіатричних експертиз у розслідуванні домашнього насильства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 212—215. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35563/1/%D0%A1%D0%9F%D0%95%D0%A6%D0%98%D0%A4%D0%86%D0%9A%D0%90%20%D0%9F%D0%A0%D0%98%D0%97%D0%9D%D0%90%D0%A7%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF.pdf> (дата звернення: 03.03.2023).
- 10 Савченко І. О., Бабич С. Л., Ускіла Р. Деякі питання судової психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства (*оглядова стаття*). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 538—554. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.43 (дата звернення: 03.03.2023).
- 11 Шаповал К. А. До питання призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи під час розслідування вбивств, скоєних унаслідок застосування домашнього насильства. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (Харків, 15—16.04.2021). Харків, 2021. С. 280—281.

Викладення основного матеріалу дослідження

Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, важливе значення має використання спеціальних знань експерта, висновок якого (згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України¹²) є одним із джерел доказів. Докладний аналіз положень КПК України свідчить, що слідчий або прокурор мають право призначити будь-яку судову експертизу, яку (на їхнє переконання) доречно призначити за конкретних обставин. Для кримінальних проваджень, пов'язаних із домашнім насильством, доволі актуальним є питання щодо своєчасного призначення та проведення експертиз зі встановлення фактів фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства.

У контексті розгляду цього питання зазначимо, що в Україні судово-експертну діяльність, пов'язану з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, здійснюють винятково державні спеціалізовані установи (ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»¹³). Отже,

основну їхню кількість у досліджуваних категорії кримінальних проваджень здійснюють саме в державних судово-експертних установах. Із огляду на викладене вище, питання щодо апіорної нерівності державного та приватного судового експерта до сьогодні залишається дискусійним, а отже — предметом дослідження багатьох правників. Більшість із них пропонують скасувати монополію на їх проведення в державних експертних установах. Зокрема, Г. К. Авдеева пропонує легалізувати в кримінальному процесі проведення криміналістичних експертиз. На її думку, «*ці зміни мають допомогти реалізації права на справедливе правосуддя, насамперед, українських жінок, які постраждали від домашнього насильства <...>, дозволить найбільш якісно і в стислі терміни сформулювати доказову базу при розслідуванні злочинів даного виду шляхом використання спеціальних знань в умовах змагального кримінального процесу*»¹⁴.

Зазначимо, що практика паралельного функціонування державних і недержавних судово-експертних установ (експертів) має місце в законодавстві як країн пострадянського простору (див.,

12 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 03.03.2023).

13 Про судову експертизу: Закон України від 25.04.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 03.03.2023).

14 Авдеева Г. К. Використання спеціальних знань у розслідуванні домашнього насильства в умовах змагального кримінального процесу. *Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи* : мат-ли кругл. столу. (Запоріжжя, 31.05.2019). Запоріжжя, 2019. С. 12—13. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/24652/1/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%BE%20%D0%90.%D0%92.%20%D0%9D%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%96%20%D1%8F%D0%BA%20%D0%B2%D0%B8%D0%B4%20%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%20%28%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%29%20-%20%D0%A1.%2018.PDF> (дата звернення: 03.03.2023).

наприклад, ст. 97 Кримінально-процесуального кодексу Азербайджанської Республіки¹⁵ та ст. 150 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Молдова¹⁶), так і держав Західної Європи. Зокрема, основними завданнями експертно-криміналістичної служби Великої Британії (виконавчої установи МВС, яка є важливою ланкою в роботі британської поліції з розкриття, розслідування й запобігання злочинам) є «надання професійної допомоги в процесі розкриття і розслідування злочинів. Однак, законодавством <...> передбачена можливість залучення до роботи фахівців приватних криміналістичних лабораторій, котрі, зазвичай, надають свої послуги з деяких специфічних видів експертиз (напр., криміналістичне дослідження документів)»¹⁷.

Досліджуючи порушене питання, Ю. О. Ткаченко акцентує увагу на тому, що в Чехії «інститут судових експертиз є специфічним: експерт <...> вправі нада-

вати свої послуги всім державним установам — не тільки судам. Однак, всі експерти <...> повинні утриматися від надання послуг приватним організаціям»¹⁸.

На підставі викладеного вище вважаємо, що скасування монополії на проведення експертиз у державних експертних установах є цілком прийнятним. До того ж усунення монопольного становища державної судової експертизи, на думку Ю. Ю. Ярослав, також сприятиме «поступовому становленню наукової змагальності в судовій експертизі»¹⁹. Отже, це питання потребує відповідного унормування як у положеннях ст. 243 КПК України²⁰, так і в ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»²¹.

Під час розслідування домашнього насильства найчастіше призначають судово-медичну експертизу, яку проводять за правилами, передбаченими Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи (затверджена наказом МОЗ України «Про розвиток та вдосконалення

- 15 Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14.07.2000 г. № 907-IQ (с изм. и доп.). URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420280 (дата звернення: 03.03.2023).
- 16 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14.03.2003 г. № 122-XV (с изм. и доп.). URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729 (дата звернення: 03.03.2023).
- 17 Гузела М., Канцір В. Зарубіжний досвід організації судово-експертної діяльності в процесі здійснення кримінального переслідування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2018. № 906 (20). С. 129—135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2018_20_21 (дата звернення: 03.03.2023).
- 18 Ткаченко Ю. О. Зарубіжний досвід проведення судово-бухгалтерських експертиз. *Управління розвитком соціально-економічних систем* : мат-ли IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Харків, 08.10.2020). Харків, 2020. С. 419—421. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/24081> (дата звернення: 03.03.2023).
- 19 Ярослав Ю. Ю. Саморегулювання — найважливіша умова розвитку недержавної (приватної) судової експертизи. *Місце недержавної судової експертизи у забезпеченні судочинства України* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф.-дискус. (Київ, 19.10.2020). Київ, 2020. С. 26—30. URL: <http://nndes.org.ua/images/18112020.pdf> (дата звернення: 03.03.2023).
- 20 Кримінальний процесуальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 03.03.2023).
- 21 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 03.03.2023).

судово-медичної служби України» від 17.01.1995 р. № 6 ²² ²³. Від результатів проведення цієї експертизи, на переконання Т. В. Іщенко, «значною мірою залежить подальша кримінально-правова кваліфікація кримінального правопорушення — не лише за ст. 126-1 КК ²⁴ України, а й за іншими спеціальними статтями цього Кодексу, зокрема ст. 115, 121, 122, 125, 126 <...>. А з урахуванням того, що однією із форм домашнього насильства є фізичне насильство <...>, зокрема, такі дії: ляпаса, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, нанесення побойів, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, заподіяння смерті <...>, ним слід приділити особливу увагу» ²⁵. Натомість проведення експертизи, що безпосередньо стосується з'ясування причин смерті, тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, є обов'язковим (п. 1 і 2 ч. 2 ст. 242 КПК України) ²⁶.

Доповнюючи зазначене, автори науково-практичного посібника «Настільна книга слідчого» цілком слушно звертають увагу ще й на те, що мета судово-медичної експертизи — «не тільки визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, а й встановлення часу і меха-

нізму їх заподіяння, виявлення даних про можливу родову належність використаної зброї або знаряддя (вогнепального, тупого, гострого, колючо-ріжучого тощо), що особливо важливо на першому ж етапі розслідування» ²⁷.

Дійсно, кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, у багатьох випадках учиняють із застосуванням різних знарядь. Зважаючи на це, В. П. Ревін констатує, що під час насильства застосовують зброю (вогнепальну, холодну), колючо-різальні побутові та інші предмети. Водночас використання зброї як знаряддя насильства в домашній обстановці все-таки є нетиповим. У будь-якому разі зброю застосовують лише за наявності її в сім'ї і спеціально не купують. Отже, найбільш типовим під час вчинення домашнього насильства є використання підручних засобів господарсько-побутового призначення, що випадково потрапили під руку, як-от: ножі, ножиці та інші побутові предмети ²⁸. З огляду на зауважене, у цьому разі виникають підстави для призначення таких судових експертиз (окрім судово-медичної): зброї та слідів і обставин її використання, трасологічної, дактилоскопічної тощо.

22 Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України : наказ МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95#Text> (дата звернення: 03.03.2023).

23 Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : затв. наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> (дата звернення: 03.03.2023).

24 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 03.03.2023).— Прим. В. Гонтаренка.

25 Іщенко Т. В. Знач. твір. С. 157.

26 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 03.03.2023).

27 Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідч. і дізнавач. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2007. С. 240. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13703/1/Bululukov_232-241.pdf (дата звернення: 19.01.2023).

28 Ревін В. П. Насильственные преступления в сфере семейно-бытовых отношений и проблемы их профилактики : метод. рек. Москва, 1993. 56 с.

Зазначимо, що положення КПК України не обумовлюють строків призначення експертизи, але із цим не потрібно зволікати. Передусім це пов'язане з тим, що: а) несвоєчасне призначення судово-медичної експертизи може призвести до зникнення тілесних ушкоджень; б) проведення судово-медичної експертизи займає значний проміжок часу, що може спричинити затягування строків досудового розслідування та інші проблеми.

У межах розгляду цього питання зауважимо, що в практичній площині під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, судово-медичну експертизу призначають безпосередньо щодо потерпілого. Утім, як слушно зазначають І. В. Гловюк зі співавторами, «на судово-медичну експертизу потрібно направляти не лише потерпілу особу, а й підозрювану за наявності у такої особи тілесних ушкоджень або ж коли вона заявляє про те, що напередодні вчинення злочину спричинено шкоду її здоров'ю»²⁹.

Окремого розгляду в досліджуваній категорії кримінальних проваджень потребують питання, що стосуються призначення судово-психіатричної експертизи. Згідно з п. 10 Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого наказом МОЗ України від 08.05.2018 р. № 865: «Предметом СПЕ [Судово-психіатричної експертизи.— Прим. авт.] є психічний стан особи у певні юридично значимі проміжки часу»³⁰. У науковій літературі панують різні позиції

щодо формальних підстав направлення особи на таке експертне дослідження, зокрема: «а) відомості щодо психічних порушень, які були виявлені у особи в минулому; б) перебування на лікуванні у психіатричній лікарні; в) звільнення від строкової військової служби через психічне захворювання; г) перебування на обліку у психоневрологічному диспансері; ґ) наявність психічних захворювань у близьких родичів досліджуваного; д) недоречності в поведінці та інтелектуальна неспроможність; е) спроби самогубства, дивна, безглузда поведінка затриманого у слідчому ізоляторі; є) неспроможність правильно осмислити питання, непослідовність, нелогічність відповідей і роздумів; ж) неможливість зосередитись і зрозуміти сутність подій, страхів, неадекватні афективні реакції; з) прояви психічних розладів, розуміння хворобливого стану, що потребує спеціальних медичних знань»³¹. Зі свого боку зауважимо, що наведений перелік не є вичерпним, оскільки особа може мати й інші ознаки психічних розладів.

Зазначимо, що важливим етапом перед призначенням цієї експертизи є підготовка матеріалів для її проведення. Так, передусім слідчий має отримати із закладів охорони здоров'я відповідну медичну документацію щодо стану психічного здоров'я особи. До того ж джерелами інформації про наявність у підозрюваного психічного захворювання можуть бути: а) показання родичів, знайомих, сусідів; б) характеристики з місця проживання, роботи, навчання;

29 Романцова С., Устрицька Н., Гловюк І. та ін. Зазнач. твір. С. 232. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4807> (дата звернення: 03.03.2023).

30 Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : затв. наказом МОЗ України від 08.05.2018 р. № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18> (дата звернення: 03.03.2023).

31 Григус І. М., Самороков В. О., Цимбалюк В. І., Цимбалюк В. О., Сахнюк В. В. Судова психіатрія та судово-психіатрична експертиза : навч. посіб. / під ред. І. М. Григуса. Львів, 2020. 119 с.

в) висновок військово-лікарської комісії тощо. Утім, як зазначає Н. М. Сенченко, «показання родичів про психічну повноцінність особи, щодо якої проводиться слідство, не завжди бувають об'єктивними і можуть мати подвійний характер <...>. Так, родичі можуть навмисно вказувати про наявність психічної хвороби, якої насправді особа не має, або ж стверджувати, що підозрюваний хворіє на більш тяжку психічну хворобу, аніж у нього є»³². Отже, слідчий має виважено сприймати таку інформацію та належно її перевіряти шляхом здійснення відповідних процесуальних дій, передбачених приписами КПК України.

Слідча й судова практика свідчать: найчастіше судово-психіатричну експертизу в кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства призначають щодо підозрюваних. Утім, одним із джерел доказів, передбачених ч. 2 ст. 84 КПК України³³, є показання потерпілого. Оскільки для виконання завдань кримінального провадження оцінювання його показань є надзвичайно важливим, набувають актуальності питання щодо його процесуальної правоздатності.

Варто зауважити, що вперше на аспекти вивчення психічного стану жертви кримінального правопорушення наукова спільнота звернула увагу лише 1947 року на Бухарестському міжнародному конгресі психіатрів³⁴. Утім, до сьогодні норм, які б докладно регламентували призначення судово-психіатричної експертизи щодо потерпілого, чинне

законодавство України не передбачає. Про можливість її проведення щодо потерпілих і деяких інших учасників кримінального провадження йдеться у ч. 6 п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8, згідно з якою: «За наявності сумнівів у здатності потерпілого, свідка, цивільного позивача чи відповідача в кримінальних справах <...> правильно сприймати події, адекватно на них реагувати та вірно відтворювати їх у своїх показаннях, суд може викликати в судові засідання експерта-психіатра для участі в допиті цієї особи. Призначення судово-психіатричної експертизи щодо таких осіб з поміщенням до медичного стаціонару допускається лише за їх згодою»³⁵. З огляду на те, що процитована Постанова не є законом, а має лише рекомендаційний характер, передбачені ст. 509 КПК України заходи в досліджуваній частині потребують доповнення.

Узагальнення кримінальних проваджень, пов'язаних із домашнім насильством, свідчить про те, що в 63 % їх здійснювали особи, які перебували у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, із яких 47 % безпосередньо перебували на диспансерному обліку лікарів-наркологів. Зважаючи на це, представників наукової спільноти та практиків хвилює, у межах якої саме експертизи необхідно розв'язувати це питання. Розглядаючи окреслений аспект, О. А. Ревенок, О. П. Олійник, А. В. Канищев, О. В. Радзевілова акцентують увагу на тому, що «відповідно до Закону України «Про

32 Сенченко Н. М. Щодо окремих питань призначення та проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2. С. 251. URL: http://pravouspilstvo.org.ua/archive/2017/5_2017/part_2/55.pdf (дата звернення: 03.03.2023).

33 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 03.03.2023)

34 Левенець І. В. Судова психіатрія : навч. посіб. Тернопіль, 2005. 328 с.

35 Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. № 8 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення: 03.03.2023).

психіатричну допомогу» та діючої Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-10) психічні порушення внаслідок вживання психоактивних речовин (ПАР) являються розладами психіки та поведінки, які відносяться до професійної компетенції лікарів-психіатрів та лікарів-наркологів»³⁶. До того ж «алкоголізація значною мірою впливає на вольові процеси особи. Тому експертній оцінці підлягає вивчення мотиваційної сфери особистості, що можливо в рамках комплексних судових психолого-психіатричних експертиз (КСППЕ).

<...>

Визначення можливого впливу властивостей особистості на її здатність у повній мірі УЗСД та КН [Усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними.— Прим. В. Гонтаренка] в юридично значимій ситуації потребує залучення експертів-психологів. В алгоритм експертного дослідження осіб із залежністю від алкоголю, крім дослідження психічного стану підекспертного, обов'язково повинно бути включено дослідження та зіставлення параметрів психосоціального функціонування протягом життя та в юридично значимий період»³⁷.

Отже, щодо підозрюваних, які зловживають алкогольними напоями або наркотичними речовинами, слід призначати судово-психіатричні або комплексні судові психолого-психіатричні експертизи.

Також актуальним є питання щодо встановлення обставин психологічного насильства. Згідно з п. 6.4 розд. VI Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5, основним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи:

«• індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивовірних чинників психічного життя і поведінки;

• емоційних реакцій та станів;

• закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей»³⁸.

Певні труднощі виникають безпосередньо під час доказування фактів застосування до потерпілого такого насильства, особливо за умови, коли це не супроводжувалося фізичним насильством (отже, мало певною мірою прихований характер). Отримати такі дані слідчий має змогу шляхом проведення допитів потерпілого, підозрюваного, свідків. Утім, фіксування у протоколі допиту застосування психологічного насильства в багатьох випадках має формальний характер. До того ж слідчі не завжди здатні належно оцінити психологічний стан допитуваної особи та вплив психічного насильства на її життєво важливі функції. Тому допит таких

36 Ревенок О. А., Олійник О. П., Каніщев А. В., Радзевілова О. В. Аналіз практики проведення судово-наркологічної експертизи в кримінальному провадженні. *Web of Scholar*. 2018. Vol. 1. № 11. Рр. 22—27. URL: <http://www.psychiatry.ua/articles/paper472.htm> (дата звернення: 03.03.2023).

37 Олійник О. П., Радзевілова О. В. Комплексна судова психолого-психіатрична оцінка станів залежності від алкоголю в цивільному та кримінальному процесі. *Український медичний часопис*. 2018. 1 (2) (123) — I/II. DOI 10.32471/umj.1680-3051.123.122293 (дата звернення: 03.03.2023).

38 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 03.03.2023).

осіб потрібно проводити за обов'язкової участі психолога, а протокол допиту безпосередньо використовувати під час проведення експертного дослідження.

З огляду на зазначене, у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, виникає потреба призначати психологічну експертизу, на вирішення якої І. О. Савченко, С. Л. Бабич, Р. Ускіла й інші правники рекомендують ставити такі питання:

«1. *“Чи є у потерпілої особи зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних проявах, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню її як особистості й виникли внаслідок дій підозрюваного (обвинуваченого)?”*;

2. *“Чи є ситуація, що досліджується, психотравмальною для потерпілої особи? Якщо так, то чи завдано потерпілій особі моральні та фізичні страждання?”*»³⁹.

Зазначимо, що в межах нашого дослідження увагу акцентовано лише на найбільш поширених видах експертиз, які слідчі призначають під час розслідування правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, і на питаннях їх унормування.

Висновки

Процесуальний порядок призначення експертиз у кримінальному провадженні як загалом, так і під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, передбачений у КПК України та інших нормативно-правових актах, містить деякі проблемні аспекти, що спричиняє певні ускладнення під час застосування цього порядку на практиці.

Основні дискусійні питання згаданого порядку пов'язані з тим, що

криміналістичні, судово-медичні та судово-психіатричні експертизи в Україні мають право проводити винятково державні спеціалізовані установи. Це заважає учасникам кримінального провадження обрати найбільш кваліфікованого експерта в певній галузі, а також порушує засади змагальності. Скасування монополії державних експертних установ на проведення таких експертиз допоможе постраждалим реалізувати право на справедливе правосуддя. Окрім того, поза увагою законодавців до сьогодні залишаються окремі аспекти щодо призначення судово-психіатричної експертизи потерпілого та деяких інших учасників кримінального провадження. Вочевидь, порушені вище питання потребують подальшого докладного дослідження й унормування в законодавстві України.

Legislative Regulation Issues of Forensic Examinations Appointed While Domestic Violence Investigation Vyacheslav Gontarenko

Certain aspects of regulating forensic examination appointment while pre-trial investigation of criminal offenses related to domestic violence have been studied. On the basis of general scientific and special methods which are built on the theory of cognition of socio-legal phenomena, a thorough analysis of criminal procedural legislation and legal regulations of Ukraine and foreign countries, as well as of opinions of leading domestic researchers on this issue, has been performed. In criminal proceedings involving domestic violence, the issue of timely appointment and conducting of forensic examinations to clarify facts of physical, sexual, psychological or economic violence is quite relevant. The indicated factors are mostly established by conducting criminalistics, forensic medical

39 Савченко І. О., Бабич С. Л., Ускіла Р. Зазнач. твір. С. 548. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.43 (дата звернення: 03.03.2023).

and forensic psychiatric examinations, conducted exclusively by state specialized forensic science institutions. Sometimes, this hinders a thorough and objective investigation and prevents participants in a criminal proceeding from selecting the most qualified forensic expert. It is recommended to end the monopoly of state forensic institutions in conducting such forensic examinations, which will help victims exercise their right to fair justice. Attention is drawn to the issues of procedural legal capacity of a victim, whose testimony is one of the most important sources of evidence. Since suspects are often subjects of forensic psychiatric examinations, appropriate amendments and additions to the Criminal Procedure Code and to certain legal regulations of Ukraine regarding appointment of forensic psychiatric examinations for victims have been proposed.

Keywords: criminal procedure; pre-trial investigation; domestic violence; specific expertise; forensic expert; forensic examination appointment; regulation; proving.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

Avdieieva, H. K. (2019). Vykorystannia spetsialnykh znan u rozsliduvanni

domashnoho nasylstva v umovakh zmahalnoho kryminalnoho protsesu [The use of specific expertise in the investigation of domestic violence within the framework of adversarial criminal procedure]. *Orhanizatsiino-pravovi zasady zapobihannia domashnomu nasylstvu: realii ta perspektivy* : mat-ly kruhl. stolu. (Zaporizhzhia, 31.05.2019). Zaporizhzhia. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/24652/1/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%BE%20%D0%90.%D0%92.%20%D0%9D%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%96%20%D1%8F%D0%BA%20%D0%B2%D0%B8%D0%B4%20%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%20%28%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%29%20-%20%D0%A1.%2018.PDF> [in Ukrainian].

Avdieieva, H. K. (2020). *Nederzhavna sudova ekspertyza i retsenzuвання vysnovkiv eksperta yak zasoby zabezpechennia pryntsy-pu zmahalnosti storin u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy* [Non-state forensic examination and review of expert conclusions as a means of ensuring the adversariality principle between parties in Ukrainian criminal justice system]. *Mistse nederzhavnoi sudovoї ekspertyzy u zabezpechenni sudochynstva Ukrainy* : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf.-dyskus. (Kyiv, 19.10.2020). Kyiv [in Ukrainian].

Babkina, O. O., Tkachov, A. S., Danylchenko, S. I. (2020). *Pravovi ta sudovo-medychni aspekty domashnoho nasylstva v Ukraini* [Legal and forensic medicine aspects of domestic violence in Ukraine]. *Ukrainskyi zhurnal medytsyny, biolohii ta sportu*. T. 5.

- № 4 (26). DOI: 10.26693/jmbs05.04.336 [in Ukrainian].
- Hryhus, I. M., Samorokov, V. O., Tsymbaliuk, V. I., Tsymbaliuk, V. O., Sakhniuk, V. V. (2020). *Sudova psykhiatriia ta sudovo-psykhiatrychna ekspertyza* [Forensic psychiatry and forensic psychiatric examination]: navch. posib. / pid red. I. M. Hryhusa. Lviv [in Ukrainian].
- Huzela, M., Kantsir, V. (2018). Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii sudovo-ekspertnoi diialnosti v protsesi zdiisnennia kryminalnogo peresliduvannia [Foreign experience in the organization of forensic expertise in the process of prosecution]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska politehnika»*. Serii: Yurydychni nauky. № 906 (20). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2018_20_21 [in Ukrainian].
- Ishchenko, T. V. (2021). *Rozsliduvannia domashnogo nasylstva* [Investigation of domestic violence]: dys. ... d-ra filos. Kyiv. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/20120/1/dysert_ishchenko.pdf [in Ukrainian].
- Kyfliuk, R. V. (2020). *Osoblyvosti rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu kryminalnykh provadzhzen, poviazanykh z nasylstvom v simi* [Peculiarities of investigation and trial of criminal proceedings involving domestic violence]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Irpin [in Ukrainian].
- Levenets, I. V. (2005). *Sudova psykhiatriia* [Forensic psychiatry]: navch. posib. Ternopil [in Ukrainian].
- Mikheieva, M. L. (2020). Teoretyko-metodolohichni ta kryminalno-protsesualni pidstavy sudovoi psykhologichnoi ekspertyzy osib, postrazhdalokh vnaslidok domashnogo nasylstva [Theoretical and methodological and criminal procedural grounds for forensic psychological examination of victims of domestic violence]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykhologii*. № 1. T. 3. DOI: 10.32840/2663-6026.2020.1-3.22 [in Ukrainian].
- Motliakh, O. I., Ishchenko, T. V. (2020). Spetsyfika pryznachennia sudovo-psykhiatrychnykh ekspertyz u rozsliduvanni domashnogo nasylstva [Specifics of appointment of forensic psychiatric examinations in the investigation of domestic violence]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 2. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35563/1/%D0%A1%D0%9F%D0%95%D0%A6%D0%98%D0%A4%D0%86%D0%9A%D0%90%20%D0%9F%D0%A0%D0%98%D0%97%D0%9D%D0%90%D0%A7%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF.pdf> [in Ukrainian].
- Oliinyk, O. P., Radzevilova, O. V. (2018). Kompleksna sudova psykhologo-psykhiatrychna otsinka staniv zalezhnosti vid alkoholiu v tsyvilnomu ta kryminalnomu protsesi [Multidisciplinary forensic psycho-psychiatric examination of alcohol addiction in civil and criminal proceedings]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys*. 1 (2) (123) — I/II. DOI: 10.32471/umj.1680-3051.123.122293 [in Ukrainian].
- Panov, M. I., Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O. ta in. (2007). *Nastilna knyha slidchoho* [The Handbook for an Investigator]: nauk.-prakt. vyd. dla slidch. i diznavach. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13703/1/Bululukov_232-241.pdf [in Ukrainian].
- Revenok, O. A., Oliinyk, O. P., Kanishchev, A. V., Radzevilova, O. V. (2018). Analiz praktyky provedennia sudovo-narkolohichnoi ekspertyzy v kryminalnomu provadzhenni [Analysis of forensic drug examination practice in a criminal proceeding]. *Web of Scholar*. Vol. 1. № 11. URL: <http://www.psychiatry.ua/articles/paper472.htm> [in Ukrainian].
- Revin, V. P. (1993). *Nasilstvennye prestupleniya v sfere semejno-bytovykh otnoshenij i problemy ih profilaktiki* [Violent crimes in the area of family-household relations and problems of their prevention]: metod. rek. Moskva [in Russian].
- Romantsova, S., Ustrytska, N., Hloviuk, I. ta in. (2022). *Kvalifikatsiia ta osnovy metodyky rozsliduvannia domashnogo nasylstva* [Qualification and foundations of domestic violence investigation methodology]: navch. posib. / za red. I. Hloviuk, N. Lashchuk, S. Romantsovoi. Lviv. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4807> [in Ukrainian].
- Savchenko, I. O., Babysh, S. L., Uscila, R. (2020). Some issues on forensic psychological

- examination of victims enduring domestic violence (Review Article). *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 2020. 22nd Issue. DOI: [10.32353/khrife.2.2020.43](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.43).
- Senchenko, N. M. (2017). Shchodo okremykh pytan pryznachennia ta provedennia sudovo-psykhiatrychnoi ekspertyzy u kryminalnomu provadzhenni [On certain issues of appointing and conducting forensic psychiatric examination in a criminal proceeding]. *Pravo i suspilstvo*. № 5. Ch. 2. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/5_2017/part_2/55.pdf [in Ukrainian].
- Shapoval, K. A. (2021). Do pytannia pryznachennia kompleksnoi psykholoho-psykhiatrychnoi ekspertyzy pid chas rozsliduvannia vbyvstv, skoienykh unaslidok zastosuvannia domashnoho nasylstva [On the issue of appointing multidisciplinary forensic psychological and psychiatric examinations during investigation of murders committed as a result of domestic violence]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*: zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf.-polilohu (Kharkiv, 15–16.04.2021). Kharkiv [in Ukrainian].
- Tkachenko, Yu. O. (2020). Zarubizhnyi dosvid provedennia sudovo-bukhhalterskykh ekspertyz [Foreign experience of conducting forensic accounting examinations]. *Upravlinnia rozvytkom sotsialno-ekonomichnykh system*: mat-ly IV Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (Kharkiv, 08.10.2020). Kharkiv. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/24081> [in Ukrainian].
- Yaroslav, Yu. Yu. (2020). Samorehuliuвання — naivazhlyvisha umova rozvytku nederzhavnoi (pryvatnoi) sudovoi ekspertyzy [Self-regulation is an essential condition for the development of non-state (private) forensic examination]. *Mistse nederzhavnoi sudovoi ekspertyzy u zabezpechenni sudochynstva Ukrainy*: mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf.-dyskus. (Kyiv, 19.10.2020). Kyiv. URL: <http://nndes.org.ua/images/18112020.pdf> [in Ukrainian].
- Zahorodnii, I. V. (2018). *Rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh iz nanesenniam tilesnykh ushkozhen* [Investigation of crimes inflicting bodily harm]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Odesa. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9316/%d0%97%d0%b0%d0%b3%d0%be%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d1%96%d0%b9%20%d0%86.%d0%92..pdf?sequence=6&isAllowed=y> [in Ukrainian].
- Гонтаренко, В. (2023). Проблеми законодавчого регламентування судових експертиз, призначених під час розслідування домашнього насильства. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (31). С. 136—148. DOI: [10.32353/khrife.2.2023.08](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.08).

Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертизи та криміналістики»

19 травня 2023 року в Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертизи та криміналістики» з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народження М. В. Салтевського.

Міжнародну конференцію через спричинені війною обмеження провели в онлайн-режимі. До участі в заході долучилися представники судово-експертної галузі України (інститути, центри, бюро судових експертиз, науково-дослідницькі установи МВС і Мін'юсту України, приватні експерти), представники судово-експертних установ інших держав, зокрема, наші колеги із Шотландії, Польщі, Іспанії, Литви, Латвії, Грузії, Туреччини, Молдови, Вірменії, Італії, Чорногорії, Ізраїлю, провідні вчені українських і закордонних наукових установ та закладів вищої освіти.

Із вітальним словом до учасників звернулася директорка Департаменту експертного забезпечення правосуддя Мін'юсту України, кандидатка юридичних наук, заслужена юристка України **Наталія Ткаченко** та інші видатні науковці юридичної спільноти України. У роботі конференції взяли активну участь фахівці в галузі судової експертизи: докторка права, доцентка, членкиня Верховного Суду Литовської Республіки **Габрієле Юодкайте-Гранскіє**; директорка Національного Центру Судової Експертизи при Міністерстві юстиції Республіки Молдова, докторка філософії у галузі «Право» **Ольга Катарга**; директор Краківського науково-дослідного інституту судової експертизи ім. проф. д-ра Яна Сехна Мін'юсту Республіки Польща, доктор хімічних наук, професор **Даріуш Зуба**; директор Центру судової експертизи Литви, доктор права **Гедрюс Мозурайтіс**; начальниця відділу біологічних і хімічних досліджень Державного бюро судових експертиз Латвії **Мара Ряпеле** та інші.

На заході обговорили здобутки наукових шкіл Л. Ю. Ароцкера та М. В. Салтевського, нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності, криміналістичні проблеми протидії організованим злочинності, а також актуальні питання теорії та практики судової експертизи (дослідження в умовах воєнного стану й фіксування збитків, заподіяних російським агресором нашої державі та її громадянам).

Іноземні учасники одностайно підтримали експертів і правників України у цей складний для нашої держави час.

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» учергове об'єднав одnodумців, які опікуються розв'язанням проблем судової експертизи та криміналістики не тільки в Україні, а й у всьому цивілізованому світі.

*Інформацію підготувала наукова співробітниця
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*

Тетяна Кінушева

Щорічна зустріч членів — учасників Європейської мережі судово-експертних установ

24—26 травня 2023 року в м. Гаага (Королівство Нідерланди) відбулася Щорічна зустріч членів — учасників Європейської мережі судово-експертних установ (*ENFSI*) із майже 40 країн для обговорення сучасних викликів у царині криміналістики.

Україну представляли Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» і Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України, а також Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України.

Протягом трьох днів відбулися семінари з питань діджиталізації судово-експертної діяльності й використання штучного інтелекту для оптимізації та підвищення ефективності судової експертизи. Учасники розглянули проблеми, заявлені в тематиці запланованих семінарів, обговорили шляхи їх розв'язання і напрями майбутньої співпраці членів *ENFSI*.

На звітному засіданні представники Ради *ENFSI* звітували про діяльність організації впродовж 2022 року, обговорили й узгодили план роботи на 2023—2026 роки, ухвалили фінансовий звіт за 2022 рік і бюджет на 2024 рік. Останній день заходу присвятили плануванню Щорічної зустрічі учасників *ENFSI-2024* в м. Мадрид (Іспанія).

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» на Щорічній зустрічі *ENFSI* представили: заступниця директора з наукової роботи, докторка юридичних наук, професорка, заслужена діячка науки і техніки України **Елла Сімакова-Єфремян**; завідувач лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності, доктор юридичних наук, доцент **Антон Полянський**; завідувачка відділу науково-методичної роботи Київського відділення Центру **Оксана Рейтер**.

Учасники заходу тепло підтримали доповідь представників ННЦ ICE за темою «Судово-експертна діяльність в умовах війни», яка мала на меті донести до європейської спільноти важливість допомагати Україні у війні з російським агресором: відеопрезентація та виступ надзвичайно зворушили присутніх — **Еллу Сімакову-Єфремян** вітали оплесками, стоячи, зі сльозами на очах.

Делегація ННЦ ICE провела низку робочих консультацій із делегаціями Латвії, Іспанії, Азербайджану, Кіпру, Великої Британії (Шотландія), Вірменії, Польщі, Хорватії та інших країн щодо подальших форм співпраці.

Керівництво *ENFSI* підтримало ініціативу заступниці директора Київського НДІСЕ **Наталії Нестор** створити ще одну експертну робочу групу з військових досліджень: уже готуються проекти діяльності цієї робочої групи.

Зустріч *ENFSI* в Гаазі продемонструвала непересічне значення співпраці й обміну інформацією між криміналістами різних країн для підвищення якості судової експертизи. Об'єднані зусилля та спільна праця учасників *ENFSI* сприятимуть неухильній боротьбі зі злочинністю й забезпеченню правосуддя об'єктивною, незалежною та кваліфікованою експертизою.

Інформацію підготувала працівниця
ННЦ «ICE ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Софія Карпова

Співпраця з Міжнародною комісією з питань зниклих безвісти

Єдиною організацією, яка опікується проблемами зниклих безвісти внаслідок збройних конфліктів, порушень прав людини та стихійних лих, є Міжнародна комісія з питань зниклих безвісти (далі — МКЗБ), яка забезпечує співпрацю урядів та інших органів влади різних країн із виявлення осіб, які зникли безвісти. МКЗБ також сприяє розробленню технічної експертизи для пошуку й ідентифікації зниклих безвісти, підтримує роботу інших організацій, заохочує участь громадськості в її діяльності та робить свій внесок в увічнення пам'яті зниклих осіб. Ця організація також допомагає урядам різних держав виконувати свої зобов'язання в галузі прав людини як щодо жертв, так і щодо їхніх живих родичів.

МКЗБ, розуміючи виклики, які постали перед українськими експертами через війну, запросила представників експертних установ Міністерства юстиції та Міністерства охорони здоров'я України відвідати свою штаб-квартиру в Гаазі.

Протягом чотирьох днів (із 30 травня до 2 червня 2023 року) фахівці зі Львова й Харкова мали змогу ознайомитись із робочим процесом ДНК-лабораторії МКЗБ (новітніми методиками, застосовуваними для проведення експертних досліджень із ідентифікації зниклих безвісти осіб) і поділитися власним досвідом. Усі заходи відбувались у сучасних лабораторіях із новітнім обладнанням.

Міністерство юстиції України на зустрічі представляли: директорка Департаменту експертного забезпечення правосуддя, кандидатка юридичних

наук, заслужена юристка України **Наталія Ткаченко**; співробітники ННЦ ICE — завідувач лабораторії фізичних, хімічних, біологічних та молекулярно-генетичних досліджень, кандидат фармацевтичних наук **Ігор Сич**; судові експертки **Оксана Бернадська** й **Марина Фурс**.

Сьогодні ДНК-аналіз є одним із найактуальніших досліджень у царині судової експертизи. Вивчення та порівняння зразків ДНК є невід'ємною складовою ідентифікаційного процесу, який триває в Україні і, на жаль, триватиме, доки існує потреба ідентифікувати осіб, загинувших на тимчасово окупованих територіях.

*Інформацію підготував науковий співробітник
ННЦ «ICE ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Анатолій Тяпкін*

Вимоги до змісту

Відповідно до тематики збірника, на сторінках наукового фахового видання оприлюднюються матеріали щодо висвітлення сучасних проблем криміналістики, актуальних питань проведення різних видів судових експертиз і застосування спеціальних знань у судочинстві.

До друку приймають власне **наукові статті** (у яких автор висвітлює основні результати роботи); **науково-методичні статті** (у яких автор аналізує методи, процеси, інструментарій, завдяки яким можна досягти певного наукового результату); **науково-теоретичні статті** (у яких автор презентує результати теоретичних шляхів розв'язання проблеми); **науково-практичні статті** (у яких автор висвітлює власний практичний досвід і проведені наукові експерименти); **оглядові наукові статті** (присвячені оцінюванню, підсумкам, узагальненню, аналізу оприлюдненої раніше інформації). Редакційна колегія зацікавлена і в проблемних статтях, наукових ідеях або стислих повідомленнях — результатах експерименту, здобутого власного досвіду тощо. Науковий стиль викладення матеріалу усталений — точність, логічність, лаконічність, зрозумілість, зв'язність, цілісність, завершеність і високий науковий рівень.

Структурні елементи статті:

- назва статті;
- анотація із зазначенням ключових слів (не менше ніж 1800 знаків, окремо мовою статті й англійською). Анотація має містити: окреслення наукової проблеми, мету й методи, основні результати дослідження, висновки, ключові слова (7—10 слів, мають відповідати змісту статті та тематиці публікації). Назви структурних частин анотації (крім мети) не зазначають;
- постановка наукової проблеми, її зв'язок із науково-практичними інтересами (слід розкрити сутність і стан наукової проблеми, теоретичне та практичне значення дослідження, зв'язок із науково-практичним завданням, обґрунтувати актуальність дослідження);
- мета статті (слід сформулювати основну тезу публікації, яка відрізняється від

розглянутих раніше досліджень з обраної тематики відповідно до окреслених проблем та аналізу сучасних досліджень);

- використані методи дослідження (зазначають окремо, якщо містять новизну і є важливими, зважаючи на предмет статті);
- аналіз основних досліджень і публікацій з тематики статті, окреслення проблемного поля дослідження з обов'язковим посиланням на авторів та їхні праці;
- викладення основного матеріалу дослідження зі здобутими результатами (розкрити важливі теоретичні положення та результати дослідження, проаналізувати наукові факти, ідеї, думки, закономірності, концепції, а також тенденції подальшого розвитку теми, акцентуючи увагу на особистому внеску автора(-ів) дослідження);
- висновки (основні результати дослідження в чіткій, послідовній, логічно викладеній формі згідно з поставленою метою);
- *References* (перелік джерел посилання, транслітерований за романською абеткою; див. на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/node/929>);
- резюме англійською із зазначенням прізвища (прізвищ) автора (співаторів), назви статті та ключових слів.

Вимоги до обсягу

Загальний обсяг наукової статті (відомості про автора, назва статті, анотація, ключові слова, текст статті, бібліографічні посилання, англомовне резюме) має складати не менше ніж 36 000 знаків.

Вимоги до оформлення

Статтю подають до друку українською або англійською мовою.

Текст статті повинен бути надрукований у текстовому редакторі *Microsoft Word*; орієнтація сторінок: книжкова. Текст не має містити переносів і макросів.

У статті інформацію необхідно подавати в такій послідовності.

Інформація про автора (співавторів) публікації: ім'я та прізвище, науковий ступінь, учене звання, місце роботи, населений

Вимоги до статті

пункт, країна, ORCID або *Researcher ID*, адреса службової електронної пошти. В одній публікації дозволено не більше ніж три співавтори. Якщо статтю підготовлено колективом авторів, то слід зазначити участь кожного з них за методикою *CRediT* (*Contributor Roles Taxonomy*, докладніше: <https://credit.niso.org/>).

Назву статті необхідно подавати без скорочень та аббревіатур.

Якщо дослідження виконано у межах міжнародних проєктів (грантів), то про це потрібно повідомити.

Аналізуючи основні дослідження з проблематики статті, обов'язково слід розглянути стан питання в закордонних і вітчизняних джерелах (не менше ніж 20 публікацій, до того ж більшість має бути представлена міжнародними індексованими виданнями). Посилання на власні роботи автора (співавторів) статті дозволено, тільки якщо вони не перевищують 10 % від усіх посилань.

Текст статті викладають, дотримуючи вимог до загальних правил цитування й посилання на джерела. Кожну цитату обов'язково супроводжують посиланням на джерело, бібліографічний опис якого слід оформити залежно від його виду (первинне чи вторинне джерело) згідно з Національним стандартом України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (зі змінами 2017 р.).

У тексті статті необхідно використовувати підрядкові або позатекстові бібліографічні посилання, що передбачають окреме посилання на кожне джерело. Слід застосовувати наскрізне нумерування посилань у межах усієї статті (арабськими цифрами).

У статті можна подавати ілюстрації (таблиці, діаграми, графіки, схеми, формули). Ілюстрації слід оформлювати окремими файлами та подавати у форматі, що дає змогу здійснити форматування (для виконання перекладу). Формули потрібно виконувати з використанням редактора *Math Type*, не застосовуючи кирилических символів.

Вимоги до подання

Автору (співавторам) необхідно надати про себе довідку (назва файлу має містити прізвище (прізвища) автора (співавторів) і дату надсилання до редакції з позначкою «довідка»), де слід зазначити: назву статті; прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) українською та англійською; науковий ступінь; учене звання; посаду; місце роботи; населений пункт, країну; ORCID або *Researcher ID* (за наявності); адреси службової та особистої електронної пошти; поштову адресу (для листування); контактний номер телефону.

Надіславши наукову статтю до збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», автор (співавтори) цілком та беззастережно погоджується (погоджуються) з умовами Ліцензійного договору на використання твору.

Кожну подану для видання друком у збірнику статтю піддають незалежному подвійному сліпому рецензуванню.

Авторські права та ліцензування

Автор (співавтори) несе (несуть) відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто та якість перекладу цитат з іншомовних джерел.

Матеріали, надані з порушенням зазначених вимог, не оприлюднюються.

Редакційна колегія має право рецензувати (подвійне сліпе рецензування), редагувати, скорочувати та відхиляти статті.

Ліцензійні умови: автори зберігають авторське право, а також надають право редакційній колегії збірника видавати друком надані оригінальні наукові статті та заявляють, що результати їх експериментальних і теоретичних досліджень, викладені в наданій статті, не перебувають на розгляді для оприлюднення в інших виданнях. Усі матеріали поширюються на умовах ліцензії *Creative Commons Attribution License International CC-BY*, що дає змогу іншим поширювати роботу з визнанням авторства цієї роботи та першої публікації у цьому збірнику.

Наукове видання

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 2 (31)

Відповідальний за випуск *А. О. Полянський*

Редакторки *Т. В. Кіпушева, І. В. Копитіна*

Верстальник *І. В. Луцук*

Дизайн обкладинки *А. С. Тяпкін*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 23467-13307ПР від 06.08.2018

Підписано до друку 29.06.2023

Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Source Serif Variable.

Друк офсет. Ум. друк. арк. 11,49. Наклад 100 прим.

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,

вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61177, Україна

Тел. +38 (057) 372-12-20

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК №7420 від 09.08.2021

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,

вул. Чернишевська, 80-А, м. Харків, 61002, Україна

Тел./факс: +38 (057) 716-45-53

Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлено у друкарні ТОВ «Промарт»

вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна

Тел. +38 (057) 717-28-80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 5748 від 06.11.2017

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток
